

KOVÁCS ÁGNES

Szeredy szexepilje: a fair play elvét megsértő csalétek

Hősök, elbeszélők és a nagy félrevezetés

Ottlík Géza Iskola a határon című regényében

„Nem lettek volna soha sikerei a nőknél, ha nem dobja be a játékba, szerintem szabálytalanul, az ő külön sex appealjét, a fair play elvét megsértő csalétket: az ügyesen, sőt mesterien mindenén átmentett egyeneslelkűségét. Pár heti ismeretség után kétségbevonhatatlanná vált róla, egyszerűen ott volt, jelen volt, mint az órakettyegés vagy a tücsökszó, vagy mint a bodzaillat, vagy mint csillagok az égen, az a tény, hogy jószívű és becsületes ember.”¹

(Ottlík Géza)

„Ezt a regényt előbb ugyanis meg kell írni, aztán át kell adni a kiadónak, a kiadónak el kell fogadnia, ki kell adnia, és akkor az olvasóknak húsz évig kell olvasniuk, mint az *Iskola a határon*, hogy rájöjjenek arra, mit is akartam mondani. (...) Az *Iskola a határon* például nem akármilyen olvasók értették félre. Az rendben van, hogy az olvasók java része úgy olvassa, hogy milyen érdekes, milyen izgalmas, és főleg, hogy mi lesz a vége. Csakhogy legkiválóbb kritikus barátaim között is volt olyan, aki nagy dicséretként azonnal azt írta nekem, hogy megbetegítettem a könyvemmel, nem tudta abbahagyni, egész éjjel olvasta, közben kihűlt a lakás, jéghideg lett a szoba, ő maga meg náthás vagy influenzás lett. Azt válaszoltam: Jól van, de azért olvasd el még egyszer.”²

(Ottlík Géza)

Az *Iskola a határon* kettős elbeszélői szerkezete jól reprezentálja a szereplők önleírásának különböző mintázatait. Medve és Bébé ugyanannak a történetnek a szereplője, ugyanabban az időben élnek meg az eseményeket, mégis más módon emlékeznek egy-egy történetre, de ami még fontosabb, másként is mesélik el azokat. A könyvben szereplő *kézirat* hitelességét kétségbe vonja

a rá való reflektálás. Ezzel az aktussal az elbeszélő folyamatosan elbizonytalanítja az olvasót. Nem lehetünk biztonságban, nem tudhatjuk, hogy vajon Medve vagy Bébé mondja-e ki írásában az igazságot. A regény időstruktúrája még bonyolultabbá teszi az olvasó dolgát, hiszen Bébé úgy meséli el a harmincnégy évvel ezelőtt történt iskolai eseményeket, hogy közben egy jóval később írt kéziratot olvas, amelyre folyamatosan reflektálva nemcsak annak a felülvizsgálatát végzi el, kritikai észrevételekkel jegyzetelve meg azt, de saját emlékezetének hitelességét is kétségbe vonja. Ez a különös és furcsa beszédhelyzet „billeteti” a szöveget, teszi olyan izgalmasan eredetivé.

A friss újraolvasás valódi revelációja számomra, a Bébé-szólamban megjelenő ironikus hangnem, a néhol humorba hajló önreflektív jellegű beszédmód. Írásomban összegyűjtöttem néhány erre utaló szöveghelyet, és feltett szándékom megmutatni azt is, hogy Ottlik milyen módon *irányítja, befolyásolja* az olvasói tapasztalatot a könyve végén elhelyezett mutatóval.

Az írói önleírás az *Iskolában* duplán is megjelenik. Egyfelől Medve, másfelől Bébé írja meg az én önmagára vonatkozó közvetlen tapasztalatait, személyes élettörténet-eseményeit a történetyszerkesztés logikája és dramaturgiája szerint dolgozva fel azt. Élettörténete eseményeit Bébé az adott helyzetnek megfelelően – személyes történetíróként – szerkeszti, értelmezi, válogatja, és ami a legfontosabb: új hangsúlyokkal látja el. Új tapasztalás, hogy míg évtizedeken keresztül olvastam úgy az *Iskolát*, hogy annak két elbeszélője van, és az alreálban töltött három év viszontagságaira koncentráltam, ezúttal azt figyeltem meg, hogy ugyan sokat tudunk a Medvének tulajdonított kézirat-ról, M. gondolatai meglehetősen kevés helyen vannak jelen szövegszerűen. Az *Iskolában* sokat emlegetett hallgatás, elhallgatás aktusával kapcsolatban is elmondható, hogy az nemcsak úgy érdekes, mint narrációelméleti alakzat, sokkal izgalmasabb annak vizsgálata, vajon *mit* hallgatnak el a történet szereplői-elbeszélői a saját életük viszontagságaiból. Vajon biztosan tudjuk-e mi történt Szeredyvel, Bébével és Medvével az 1923-as és 1958-as esztendő között? És vajon nem azért nem tudjuk-e meg a hiányzó történeteket, mert nem emlékeznek rájuk, hanem mert nem akarják elmondani, vagy mert egészen egyszerűen nem mondhatják el azokat. Sem Szeredy Bébének, sem Medve és Bébé az olvasónak. Meglelhetjük-e a válaszainkat a szöveg erős szövetében, ha újra megvizsgáljuk az elbeszélők irányította történetet?

Ricoeur³ azt vizsgálja, vajon milyen viszonyban áll a történetyszerűség személyes azonosságunkkal. Kérdés, hogy identitásunk vajon eleve adott,

azaz független a történetünktől, vagy bizonyos eleme a történetekben, azok elmondása révén alakul. Kik is vagyunk valójában? Eleve azok-e, akik; vagy azok, akik utólag elbeszéli saját történetüket? A történetyszerűség a mindennapi tapasztalásban is megnyilvánul, de persze mivel tapasztalásunk töredezett, kihagyásos természetű, így aztán a mesélés, a mondás, a kimondás írja ezt történeté. A narratívaalkotás valójában egy *kognitív séma*, mely alapján az átélt tapasztalatokról elbeszéléseket készítünk, melyekben az élmények időbeli és oksági rendbe sorolódnak, ezáltal értelmet nyernek.

A narratív identitás feltételezésnek a megfogalmazása: miszerint az identitás az a fejlődő élethosszig bontakozó narratíva, amit az életünkről készítünk, elemei az önéletrajzi emlékek, amelyeket a memóriarendszer generál. A narratíva megalkotásának képessége az emlékek és a teljes élettörténet szintjén is bizonyos kompetenciákra alapozódik.

Izgalmas és ezerszer rétegzett palimpszeszt jellegű írás az *Iskola a határon*. Meg kell vizsgálni azonban, hogy milyen viszonyban vannak egymással a különböző narratívák. És főként meg kell tudni, hogyan kerül a történetbe a rejtélyes kézirat. Hogyan is lesz az egy kitüntetett elbeszélőből idővel kettő. Elsőként csupán Bébéről szerzünk tudomást.

Az 1957-ben kezdődő szöveg elbeszélője tehát ő lesz majd, aki az 1923 szeptemberében játszódó eseményekre reflektál. A történet 1957-ben indul, de rögtön utána megjelenik a golyó általi halálra ítélt Szeredy és Bébé 1944-es váradi találkozásának története. Ne siessünk azonban ennyire! Mi történik egyáltalán a Lukács lépcsőjén? Két barát találkozik és Bébé elbeszéléséből megtudjuk, hogy Szeredy összeköltözött egy bizonyos Magdával. Bébé nem kívánja minősíteni barátja döntését, de belső monológjából kiderül, különleges, egyedi semmi mással össze nem téveszthető kapcsolat köti össze őt Szeredyvel.

Bébé ugyanakkor úgy érzi, barátja választ vár egy kérdésre, amit valójában Szeredy ott a regény első fejezetében fel sem tesz. De érzi, hogy Szeredy arra kíváncsi: vajon jó döntés-e összeköltözni Magdával. Ki is volna ő, hogy minősítse Szeredy döntését, kérdezi. Túl sokat tud Daniról enélkül is. Kérdés tehát nem hangzik el. Mindenféle *He? Mb, ühümmök és Iszunk-e egy sört?* De hogy mit akar Szeredy Bébétől, az nincs benn a könyvben. „Ez a he? azt jelentette, hogy továbbra is várja, jogos csökönységgeggel válaszomat és véleményemet előbbi kérdésére, szüksége van a tanácsomra, színt kell vallanom.” (8) Aztán a következő fejezetből kiderül, mi történt 1944 nyarán Váradon.

Szeredy lehívja magához Bébét, de előbb Medvének telefonált, csak ő nem tudott menni. Azt mondja Bébé „valami fontos dologról van szó.” (8) Szeredy nagy bajba keveredett, huszonnégy órán belül főbe lövik, ha elfogják. 1944-ben a százados úr (vezérkari százados) egy elsötétített szobában hegedül, Bébét Magda engedi be a házba, aztán egy lokálba sietnek, ahol a bolgár dizőztől habaréknyelven Dani kérdezősködik afelől, vajon nem vitt-e el az asztaláról egy fontos iratot. Végül Teodóra nevű szerelmére terelődik a gyanú, akinek férje volt és sok pénze, s miután Szeredy felpofozta, hogy vallja már be, ő vitte-e el a dokumentumot, a nő végig veti magát az ágyon, és hisztérikusan zokogni kezd. Bébé ironikus hangon beszéli el az egész történetet. Azt mondja a bolgár dizőzre: „jó domború, fekete démon volt, birkaképű, s olyan olvadt mosolyokat vetett Szeredyre, mintha semmi áron nem akart volna kétségeket hagyni bennem kapcsolatuk felől” (10) Aztán leírja, hogyan rak össze Szeredy három nyelvből egy mondatot, később színpadias jelenetként láttatja Dani és Teodóra kettősét. „Bocsáss meg Teo – mondja Szeredy, – most ne sírj, és ne hazudozzál. Erre teljesen alkalmatlan a pillanat.” (11) Groteszk, kisszerű nevetségesség olvasható ki ezekből a jelenetekből. Az volna, ha nem tudnánk, hogy Szeredyt golyó általi halálra ítélték. Egy napon belül főbe lövik! Képtelenség úgy olvasni a szöveget, hogy ez valamiféle komédia volna. Nevetni pedig talán egyetlen olvasónak sem jutna eszébe. Tudjuk, Szeredy élete a tét. Bébé ül a kályha mellett, „álnéven bemutatva”, és ahogy leírja: „Eddig kitűnően ment minden, de most egyszerre, mintha mind a hárman más-más színdarabot kezdtünk volna játszani.” (11) Aztán kiderül, hogy az iratot Magda vitte el. Igaz, a teljes „igazság” majd csak a regény III. részének 23. fejezete 349. oldalán lepleződik le. Tudniillik: a Brassóból szöktetett szeretője azért égette el Dani egyik katonai iratát, hogy ezzel hívja fel magára a férfi figyelmét. Ottlik legalábbis ezt írja le. Mégis érezhető, hogy valamit, talán a lényegét tökéletesen elhallgatja. Szeredy azt mondja Teodórának, nagyon szépen kéri, ne hazudozzon. A szöveg szerint Teonak ő volt az első férfi az életében, hat hónapja van hátra, trópusi betegség gyötri, és valami történt Ciano⁴ gróffal miatta. Majd közli vele, hogy nem hiszi el neki, hogy az angol kémiszolgálatnak dolgozik. Mert ő pontosan tudja, hogy az angolok nem dolgoznak vele... Ez a néhány mondat olvasható egy ironikus detektívregény-részlet paródiájaként. De hogy kerül bele az angol titkosszolgálat, Ciano gróf, és a „vé-ká-cé csoport utasításai az em per három és bé-ó műveletekkel kapcsolatos különleges feladatok megszervezését” illető kato-

nai irat? Egy vezérkari százados asztaláról eltűnt dokumentum! Bébé teljesen értetlen. Nem ért semmit, nem tudja elmondani, mi történt ott, akkor, 1944-ben, mert nem is tud semmit. Bébének olyan iratai vannak, amelyek „minden igazoltatást kibírtak”, hiszen légmentes tiszt. Medve hiába szerelt le 1936-ban ideiglenesen rendelkezési állományba helyezték, tűzérhadnagy volt. A megszállás után be kellett vonulnia, de ő otthagya a Rádiót, és csak lógott Budapesten papírok nélkül és azzal hancegett, hogy huszonnégy órán belül főbe lövik, ha elfogják. Ő tehát nem jöhetett Váradra 1944-ben. Senki más nem jöhetett az évfolyamból csak Bébé.⁵ Talán mert kellett valaki, aki nézi mindezt. Egy tanú, akit viszont 1944-ben nem foghatnak el. Valaki, aki beülhet egy autóba minden probléma nélkül a zsidó származású Magda mellé, és meghúzhatja a konyakosüveget, anélkül, hogy bárki megállítaná, miközben hamis papírokkal Budapest felé hajt a Honvédelmi Minisztériumba, golyó általi halálbüntetésre ítélt barátjával. Ottlik elmondja, kimondja. Az Iskolában ez például *mind* le van írva. A vélhetően a Ciano-féle puccsban érintett Teodóra történetében, az eltűnt iratban, a halálra ítélt vezérkari százados történetében. Megíródhat ebből egy egészen furcsa és különös értelmezés is. Mi van, ha Szeredy vezérkari százados azért van halára ítéelve mert részt vett egy olyan „szervezkedésben”, amelyben vezérkari századosként nem lett volna szabad neki részt vennie?⁶ Na ez viszont nincs leírva. Mert ezt nem is lehet leírni. Mert hadititok. A könyvből ugyanis nem derül ki, miféle különleges feladatok megszervezését és irányítását, valamint végrehajtását bízták Szeredyre. Ha rábízták egyáltalán. A szöveg azt mondja, ez az irat ott volt az asztalán. De hogy mi volt az iratban, nem derül ki. Magda azt ugyanis eltüntette. Csak néhány szó és három pont marad az irat szövegéből a regényben. Ez is Magda szájából hangzik el, és semmi, de semmi garancia nincs rá, hogy valóban az is volt a szövegben, amit ő ott fennhangon elmond. Egyébként is csupán betűk és számok különös elegye az egész. Szeredyről aztán még sok mindent megtudunk. Jóságú és becsületes ember, aki gyűlöli a hazugságot. Bébével nem is hazudtak egymásnak sohasem.

1957-ben a negyvenöt éves Szeredynek „volt egy felesége, akivel hat éve boldog házasságban élt, kölcsönösen szerették egymást, volt egy szeretője, akivel kilenc éve szerették egymást, és most itt volt még Magda, akivel tizenhárom éve reménytelenül szerelmesek voltak egymásba, s akivel most összeköltözött.” (14) Miért lehet fontos ez annyira, hogy Bébé ilyen részletesen elmesélje? Zavarodott barátja fel sem tett kérdésére keresik ugyanis a választ.

Bébé Szeredyre vonatkozó töredékes elbeszéléséből kiderül, hogy már gyerekként tökéletesen rendet tartott a dolgok közt. Elmesélte a történeteket és a zűrzavarból egyszerre rend támadt, mert Dani „a *teljes és hű valóságot* mondta el.” (14. Kiem. K. Á.) Az élet érthetlensége ez által érthetővé vált. Bébé felveti a kérdést, vajon, ha elmondaná ő Magdával való szerelme történetét, kiderülne-e valami értelem. De Bébé azt mondja, nem tudja elmondani. *Teljesen hamis* képet fest a tizenhárom évvel ezelőtti váradi estéről. Hoszszan részletezi, hogy minden szava pontatlanná lesz, mihelyt kimondja azt. Bébé azt mondja Szeredynek, hogy ott tizenhárom éve (1944-ben) Váradon jól csinálta. *És végre elhangzik egy kérdés.*

Ez a kérdés nem az, hogy vajon jó ötlet-e összeköltözni 1957-ben Magdával, hanem hogy – *Ilyenek vagyunk-e?* Bébé ebben a fejezetben beszél az összetartozásról, a szabadság enyhe mámoráról, a lelkük legtitkosabb szerkezetéről. És ezután teszi fel a kérdést: – *Ilyenek vagyunk? Ilyenek, akiknek meg kell őrizniük a lelkük legtitkosabb szerkezetét? Szeredy erre kérdez rá, hogy: Ilyenek vagyunk? Ilyenek vagyunk-e még? Még mindig? Miért lennének ilyenek? Bébé erre válaszolja megoldásként, hogy meg kellene kérdezni Gábort. De Gábort már nem lehet megkérdezni. Mert Gábor meghalt. Viszont Bébére hagyott egy kéziratot.*

És itt szerzünk tudomást arról, hogy van az életükről egy másik írás is: Medve kézírata. Ám ez csak az olvasó szempontjából „másik”. Mert az olvasó eleve egy regényt olvas, Bébé önleírását. Szeredy és Bébé nézőpontjából viszont csak az az egy „paksaméta” van, amivel maga Medve sem tudja, mit kellene kezdeni, ezért lemondón ráírja, hogy Bébé csináljon vele, amit csak akar. Bébé már ekkor bizonytalan.

Azt írja: „Úgy kezdődött, hogy Szeredy Brassóban a fényképész házában vett ki szobát.” A következő mondat úgy szól: „De nem is.” Aztán elindul a történet, de megint megszakad: „Illetve azt is tudni kell hozzá”. Végül pedig: „Egyszóval úgy kezdődött, majd meglátod, majd megnézem, hogy mit írt Medve, majd odaadom, majd lesz valahogy.” (17)

A regény elbeszélője tehát csak egy kérdésre akar válaszolni. *Ilyenek vagyunk?* Erre az egyetlen kérdésre. Szeredy javasolja, hogy meg kéne kérdezni Medvét, és akkor jut Bébé eszébe a kézirat, amelyben talán lehet valami magyarázat arra, hogy milyenek is ők valójában. Bébének semmilyen szándéka nincs az írással. Itt-ott beleolvas és ez a néhány oldalas kézirat-töredék indítja el a saját történetének moziját. Az olvasóban felvetődhet a kérdés, miért olyan

fontos az a kézirat? Miért adhat egy kézirat választ arra, a kérdésre, hogy ilyenek vagyunk-e. Mi van abban a kéziratban, ami Bébé halála esetén elégetendő? Az előző gondolatmenet mintájára azt is írhatnám akár: hadititok. Még ironikusabban: talán a „vé-ká-cé csoport utasításai az em per három és bé-ó műveletekkel kapcsolatos különleges feladatok megszervezésének...” háttere. Ironikus, cseles, furfangos ez az egész kerettörténet, ami az iskolai három évét zárja magába. A három év történetében számos kód, nyom, szöveghely segítheti, vagy nehezítheti az olvasást. Ottlik elmond és elhallgat, megír és kihagy. Nem az válik érdekessé, fontossá, ami a szemünk előtt van, hanem az, amit eltakar előlünk. Az író valóban nagy leplező, titkolódzó, elhallgató. Kérdéses, hogy a Medve-kézirat mire adhat választ egyáltalán. Választ ad-e Szeredy kérdésére. Elmond-e bármit arról, hogy ilyenek vagyunk-e? Szeredy azt akarja tudni, van-e értelme a fölösleges viszontagságoknak, vagy csak a parancsolatlan dolgokért érdemes élni. (38–39) Bébé Medve kéziratától vár választ. Ha nem kapja meg, úgy véli, hátha még ki is lehet dobni azt. (39)

Az ezt követő részek mindegyike aztán már az iskolában játszódik. A harmadik könyv 23. részében térünk vissza a Lukácsba. Itt kiderül, hogy az előző, 1957-es találkozáshoz képest egy év telt el. Ezalatt Bébé Medve kéziratával „pepecselt”. Hogy miért, nem lehet tudni. Azt kérdezi Szeredytől: – Volt neked 1926-ban egy faramuci hangszered... Lehet, mondta Szeredy. A történet itt az emlékezéssel folytatódik, és végre Bébé is felteszi barátjának a regény kulcskérdését: „minek jött vissza a hegyről?” Ez arra utal, hogy Szeredy miután 1944-ben megszöktette Magdát Brassóból, Nagyváradon halálra ítélték, mert a lány elégette egy katonai iratát, Szeredy nem szolgáltatta ki őt, így inkább elbújtak Budapesten. Végül tizenkét évig egymás nélkül éltek. Daninak felesége lett és szeretői, a lány férjhez ment egy színészhez. Amikor aztán Magdával végre összekerült, rájött, hogy a feleségét is nagyon szereti, 1957-ben kétszer is visszaköltözött, harmadszor pedig szeptemberben elment a Mátrába. Ezért kérdezte hát Bébé tőle 1958-ban, hogy minek jött vissza a hegyről?

„Kilenc hónap után, a teremburáját, ezer kartács és bomba, azért jött vissza, hogy Matej kinyalhassa a fenekét.” Ami nagyjából azt jelenti, hogy „visszajött azokhoz, akiket utál, gyűlöl, szeret, hadd tépjék, rúgják, rángassák tovább, aztán úgyis pihenhet eleget, a diliházban vagy a jó szagú föld alatt.” (350) Vagyis még az is lehet, hogy az egész Medve-kézirat csak arra kellett, hogy Bébé végiggondolja és elbeszélje azokat a történeteket, amelyek

arról szólnak, hogy az ember *nem adja rendőrkézre a szeretőjét, nem árulja el a hazáját, és visszajön azokhoz, akiket szeret, hogy Matej kinyalhassa a fenekét.* Ezt az egész világot kell elbeszélni ahhoz, hogy egyetlen kérdésre meglegyen a megfelelő válasz. A különböző elbeszélői pozíciók adnak így lehetőséget arra, hogy ezzel a többszólamúsággal, és bizonytalansággal lassan bontakozzék ki a valódi magyarázat. Szeredy azért jött vissza a hegyről, amiért Medve visszajött a senki földjéről. Amikor Medve visszajön, Matej, a padszomszédja teszi fel neki először a kérdést: „Miért akartál megszökni, te állat?” (211) A válasz csak annyi volt: „Csak”, aztán „És miért jöttél vissza?” – hangzott a második. „Miért? – Hogy kinyalhasd neki” – válaszolt helyette Szabó Gerzson. Utalva a már ismert fordulatra. Miért? – Hogy kinyalhasd a fenekemet. Hát miért. Mert latin különbözetivel nem lehet kísétálni az életből. Mert a becsület, a bajtársiasság, a tejsav és a gyanta összegubancolta őket egy életre. De miért ment Szeredy a Mátrába? Óhatatlanul eszébe juthat az olvasónak az ötvenes években ott működő internáló és munkatábor, de az is ismert, hogy a német megszállás után a Mátrában a honvédség katonai állásokat tartott fenn a hegyvidéken. Az internálótáborokba pedig esetenként elhurcolták a katonai vezérkar bizonyos tagjait is.⁷

Szeredyről megtudjuk, hogy állítólag Magda miatt ítélték halálra, aztán hogy ennek ellenére Szeredy nem szolgáltatta ki őt. Aztán elbújtak Pesten, de egymás nélkül éltek 12 évig, 1956-ig. Az ötvenhatos esztendő persze szám szerint szintén nincs benne a könyvben. Az 1944-től számított három évben Szeredy nem nagyon járt sehová, mondja a szöveg. De szolgált, mert a szülei kedvéért elintézte, hogy töröljék a hadbírótság ítéletét. Alezredes lett. 1947-től szeretője volt egy nő 1949-ig. Atán megnősült, 1957-ben viszont összeköltözött a Magdával. Akitől meg, mint tudjuk kétszer visszaköltözött a feleségéhez. Harmadszor pedig a Mátrába ment. (349) Nem biztos, hogy Bébé mindent jól tud. Nem tudjuk meg, hogy miért ment Szeredy a Mátrába egy kis faluba, ahol már lakott korábban is. Megélhetése is volt ott! Teljes képtelenség ebből mindenre kiterjedő választ kapni a saját kérdéseinkre. Kiolvasható egy olyan lehetséges magyarázat is a történetből, miszerint Szeredy vezérkari századosként „államellenesen” cselekedett ezért elítélték, a Mátrába tehát nem magánéleti, de szigorúan hadbírószáki ítélet után került. Ezt persze nem tudhatjuk biztosan. A regény nem közöl erre vonatkozóan semmiféle magyarázatot, indoklást. Ahogy például arra sem, miért dolgozott egyfajta díszlettervezőként Szeredy egy színháznak?

A 1944-es történet még egyszer megjelenik a második rész 11. fejezetében, és ez némiképp árnyalja a könyv elején elmondott történetet. Megtudjuk, hogy azon a borzalmas éjszakán, amelyen Szeredyt hazaárulásért elítélik, és a tárgyalását épp azon az estén folytatják le, öt és fél órával előbb Jaks Kálmán százados kopogtat Szeredy ablakán, ő menekíti Szeredyt hamis papírral Budapestre. Ez a jelenet is magáért beszél. Bébé szerint két szót mond Jaks Szeredynek, miközben merev kis mosoly jelent meg az arcán. Bébé két végletes szónak érti, szerinte ez a két végletes szó így hangzott: Dö-döm. Dömdödöm. Erre Szeredy is elmosolyodott. Bébé fel sem ismeri Jaksot, csak, amikor Jaks ráköszön, hogy szervusz Bébé. Bébé nem ért semmit, mert nem is hall semmit. Az elbeszélő bizonytalan. Az olvasó információ nélkül marad. Bébé mégis belekezd az Ötvevényi-ügy elbeszélésébe, és ezzel tovább bonyolódik a történet.

Jaks Kálmán a kőszegi alreálban Ötvevényivel volt csak jóban, nem sok történet köthető hozzá, kivéve az egyik legkülönlegesebbet, amely Ötvevényi elárulásával hozható kapcsolatba. Ötvevényit árulásának, kicsapatasának történetében (ezt Ottlik Ötvevényi eseteként említi a könyvben) Jaks a kulcsfigura, hiszen az ő védelmében cselekszik Ötvevényi. Arról van szó, hogy Merényiék elveszik Jaks ceruzáját, piszkálják őket, Ötvevényinek elege lesz és jelentést akar tenni. Az egész esetről beszámol a könyv. Az ügyet kivizsgálják a szokásos módon. Jaks természetesen nem tudja megvédeni barátját, mert ő maga árva gyerek volt, akit, ha kicsaptak volna, nem lett volna hová mennie. (166) Az állam tartotta el ugyanis. Értelmezhető Jaks 1944-es kiállása Szeredyért az egykori Ötvevényi-árulás jóvátételeként is. A regény szerkezetét vizsgálva látható, hogy Ottlik nem véletlenül helyezi el pont Jaks életmentő látogatását követően a jól ismert sokat idézett passzust, amely a tehetetlen összetartozásról, a tejsav és gyanta erejéről szól. Talán itt érhető tetten leginkább a bajtársiasság, barátság, tisztesség jelentése. Az iskola nem tanított hazaszeretetre. Az iskola tisztjei nem bíztattak bajtársiasságra, tisztességre. Számos aljas, igazságtalan helyzettel kellett a kadétoknak megküzdeniük. Az iskolában nem az igazság győzött, a gyengéket nem emelték föl, és az igazak nem győztek az elnyomókkal szemben. A kadétok kis cögerek viszont küzdöttek. Ki így, ki úgy tette a dolgát. Más törvények vezérelték a történetben Merényit és Homolát, megint mások Jaksot, Ötvevényit, Medvét és Bébét. A regény szereplői ugyanazt a hazát szolgálták akkor is később is. Ki így, ki úgy tette ezt. Volt, aki civilkén, mások a Magyar Honvédség kato-

nájaként. 1944-ben, 1957-ben, 1958-ban. A honvédség tisztjei közül voltak, akik hűen cselekedtek. Tették, amit a vezérkarnak tenni kellett. És voltak, akik másként cselekedtek. Ők is hűek maradtak, csak épp egy másik törvény szerint. Kémkedtek, átálltak, védték a hazájukat egy más értékrendhez tartva magukat. Annak az Istennek a szemszögéből tették ezt talán, aki nézi mind-
ezt. Jaks mindenesetre megmentette Szeredyt. Ötvegyit nem tudta. Pedig Ötvegyeni meg Jaksot akarta megvédeni Merényitől mindenáron. Mert egy ponton túl mindnyájan már egyedül vívjuk a nagy mérkőzésünket. (161) Írásomban nem vizsgálom Tóth Tibor esetét, amelyben meg azt láthatjuk, hogy szinte „titkosszolgálati módszerekkel” sikerül eltávolítani Merényiékét. Tóth Tibor megnyeri Monsignor Hanák bizalmát, jelent Merényiéről, módszeresen dolgozik azon, hogy eltávolítsa őket. Schulze nem hinne Tóth Tibornak, de hisz a monsignornak, nem kérdés. Ötvegyininek ezt egy szolgálati út betartása mellett tett jelentéssel nem sikerült. Őt csapták ki végül.

A legtöbb irodalmi elemzés arról szól, hogy Bébé hitelteleníti a Medve Gábor kéziratában szereplő tényeket. Kritikával illeti, magyarázza, kiegészíti. Látszólag így is van, persze.

Medve kéziratának történeteit elhiteltelenítik Bébé reflexiói, de még a két szöveg egymástól annyira különböző stílusa is arra enged következtetni, hogy ebben az iskolában minden egyes megélt élet másról szól. Néhány példa erre a hiteltelenítésre: „meg is értettem volna tehát, hogy Medve elálmosodott; a kéziratában azonban mást mond”. (33) „Meg vagyok róla győződve, hogy Medve Gábor őszintén írja le az érzéseit, és hogy emlékezete sem csalja meg.” (35) Bébé ironikusan beszél Medve korábbi írásainak esztétikai értékéről: Medve „Írásait olyan felfokozott, szinte embertelen, már-már megengedhetetlennek tűnő, szörnyeteg őszinteség jellemzi, hogy némelyik kritikusa modorosságnak bélyegezte, jóllehet igazságtalanul.” (35) Ezt nehéz úgy olvasni, hogy bármi jót is jelentsen Medve írói stílusára nézve. Legalábbis, ami az őszinteséget, a hitelességet, a valóság állítását jelenti. Bébé már itt a regény elején néhol kétségbe vonja Medve őszinteségét. Ha pedig Medve Gábor Bébé szerint nem őszinte, akkor kéziratát nem tekinthetjük hitelesnek. Árulkodik persze ez arról is, hogy milyen az író és némely kritikus közötti viszony, a kritikus általában igazságtalanul bélyegez. Rengeteget korrigál, helyesbít, erről kész lajstromot gyűjthet össze a figyelmes olvasó.⁸ Ha megnézzük a könyv végén található Mutatót, arra lehetünk figyelmesek, hogy Ottlik minden egyes fejezetről kis foglalatot ad. Nem törekszik teljes-

ségre, sem arra, hogy esszenciáját adja az egyes egységeknek, de a legfontosabbakat lajstromba szedi. Két elbeszélőről beszélünk, aztán meg arról, hogy Medve kéziratának egyes szám harmadik személyű beszélője milyen módon hangzik fel, szólal meg a regényben, és nem feltétlenül gondolunk arra, hogy ez a kézirat, milyen hihetetlenül töredékesen, vékonykán vesz részt a könyvben. Ottlik a Mutatóban a kézirat regénybéli előfordulásának nem minden megjelenését tünteti fel. Az *elbeszélés nehézségei* című rész harmadik fejezetében a címben szerepel: *Medve kézírata I/3* (13), de itt csak a róla való beszéd szintjén jelenik meg. Aztán az I. rész 2. fejezetében (25) *négy oldal*on is beidéződik Medvétől egy részlet, de nem látjuk a Mutatóban feltüntetve, aztán ugyanennek a résznek a 15. fejezetében (87) másfél oldal. Nem sok, mondhatni szinte csupán egyfajta idézet, beidézés, vendégszöveg, egy egyes szám harmadik személyben megírt történet bizonyos M.-ről.

Bébé elmondja, hogy nem tudja, mi lehetett Medve célja ezzel a fordítással, mert neki ezt ki kell igazítania, el kell mondania az igazságot is. Az igazság kimondásának az ígérete van benne Bébé minden mondatában, igyekezetében. A II. rész 7. fejezetében így szól a Mutató: Cím: *Medve büntetése. Kézírata*. Nagyjából egy oldal. (138) A II. részben felbukkan még egy sokat idézett néhány mondatos rész az emberi társadalmak törekeny szerkezetéről, a mattfenyegetésről, a 14-es fejezetben (180), ahol csupán azt tudjuk meg, hogy ezt a szöveget *Medve amúgy kihúzta ceruzával*, és még a III. rész 24. fejezetében egy nagyjából egy oldalas idézet. (357) Megállapíthatjuk tehát, hogy a Medve nézőpontjából elbeszélt történet, az egyes szám harmadik személyű történetmondó, egyáltalán az M.-mel jelölt rejtélyes elbeszélőnk nagyon keveset van jelen a regényben. Sokkal erősebb azonban a róla való beszéd, a ráutalás, az említés. Magát a szöveget nem igazán érhetjük utol. Jelen van, de csupán csak néhány oldalon. Töredék, vendégszöveg, néhány különös hangulatú, filozofikus, elmélkedő, matematikai hasonlatokkal érvelő íráshely csupán. Intenzív azonban a következőképpen bevezetett mondatok jelenléte: *Medve azt írja, Medve arra is emlékszik, Medve hozzáteszi*. Bébé tulajdonképpen egy szövegválogató, interpretáló, egy olyan elbeszélő, aki kedvére alakítja Medve kéziratában olvasottakat, de az eredeti szöveg nagy részét megtartja magának. Titok, idegenség.

Medve kéziratát a maga teljességében nem ismerjük, Bébé intencionálja az igazság elmondását, de csalóka az emlékezete, Szeredy pedig nem mondja el a dolgokat. A hallgatás táján lehet a valódi igazság. Hogy mit csinálhatott

Szeredy kilenc hónapon át a Mátrában? Hogy minek ment oda? Hogy miért jött vissza? Homályos és esetleges minden egyes válasz.

A Mutató segíti a tájékozódásunkat, akár a belső fegyelem a kadétoakat a ködben. Ahol Szeredy azt kérdezi Bébétől: *Ilyenek vagyunk?*, a Mutatóban az szerepel: *kitérő felelet*. Amikor a könyvben Szeredyt halálra ítélik, a Kémnők Nagyváradon 1944-ben fejezetnél nem az szerepel, hogy Szeredyt halálra ítélik, hanem hogy: *katonai és érzelmi kavarodás*, amikor Medvétől Matej megkérdezi, minek jött vissza, a Mutató ezt írja: *Matej veszélyes kíváncsisága*. (II/19), ezzel ellentétben amikor Szeredy lejön a hegyről (III/23), azt írja a Mutató: *Miért jött vissza a hegyről?* Ottlik tehát a saját intenciói alapján hangsúlyoz a Mutatóban. Az eligazodást látszólag segíti az összefoglaló, az értelmezést azonban intenzíven bonyolítja.

Ha végiggondoljuk, az elbeszélte identitásra vonatkozó ismereteinket, és azt állítjuk, hogy az identitás az a fejlődő élethosszig bontakozó narratíva, amit az életünkről készítünk, elemei az önéletrajzi emlékek, amelyeket a memóriarendszer generál, akkor elmondhatjuk, hogy az *Iskola a határon*-ban megíródik Medve, Bébé és Szeredy Dani identitása. Két olyan narratíván keresztül látjuk az 1923-ban kezdődő, és nagyjából 1958-ban végződő események sorát, amely elbizonytalanítja az olvasót. Az elbeszélő olyan paktumot köt a befogadóval, amely eleve tartalmazza azt a kijelentést, hogy amit olvassunk nem feltétlenül igaz, valódi. De ha a két szöveget figyelmesen olvassuk, kiderül, hogy Medve az irodalmi érték létrehozása érdekében, az alkotás lázában másítja meg az események valóságát. Medve kézírata a másolat, a műalkotás, a szépség, de Bébéjé a történetmesélés, az eredeti események rekonstruálásának céljával tételeződik. De ne legyenek illúzióink! A valóság is csak látszat. Szeredy egész életének története legalább olyan, mintha egy hős kalandjainak elbeszélése volna. Egy százados, aki zsidó lányt szöktet, számos nővel bonyolódik viszonyba, kijátssza a legádázabb politikai rendszereket, és végül, miután kilenc hónapig a hegyekbe számúzi magát, visszatér a legcudarabb helyzetbe, azok közé, akik elárulták őt.

Az ő története a *valódi példázat*, annak a hősnek a példázata, aki azt mutatja meg az olvasónak, hogy ebben a történetben, ebben az életben, amit 1923 és 1958 között Magyarországon élhetsz, csak így lehet boldogulni. És a szavak nem csak azért nem jók, mert a végső értelem a hallgatás táján van, hanem mert csak abba férhet bele. Az álnéven bemutatott Bébé, a színjáték a szép Teodórával, a bujdosás Várad és Budapest közt, mind a történelmem

zord viharaiban megtépzott ember sorstragédiája. Az egyetlen kadét az al-reálban Szeredy, aki pontosan tudta, hogyan lehet túlélni a Schulze- és Bog-nár-napokat, a csuklózást, a reggeli ébresztőt, az embertelen lelki kizsákmányolást. Az *Iskola a határon* különleges elbeszélői pozíciója arra enged következtetni, hogy a kétszeres hiteltelenítés (Bébée és Medvéé) eltereli az olvasó figyelmét arról, hogy itt, ebben a történetben Szeredy sorsa válik példázattá. Ő őrzi meg maradéktalanul lelke legtitkosabb szerkezetét, őt menti meg katonatársa, akit csak a bajtársiasság és a valódi tisztesség okán tarthatunk képesnek erre, ő az, aki kivonul ebből a rettenetből, és mégis visszatér rettenthetetlen hegyei közül. Ahogy tette azt a húszas évek iskolájában Medve Gábor. És hogy vajon ő tudta-e a kéziratában, hogy milyenek vagyunk? Hogy ilyenek vagyunk-e? Ahogy kérdezi Szeredy Bébétől. Hát ilyenek. Szeredy Medve példázatát hordozza saját sorsában. A történet valódi elbeszélője Bébé pedig nem is igazán tud magyarázatot adni az eseményekre. Nem tudja elbeszélni ezt a történetet, mert nem ismeri minden részletét, nem tudja, vajon valóban az történt-e Szeredyvel, amit a saját szemével látott. Medve kézírata úgy működik, mintha a regény *mise-en abyme*-je volna. Egy kézirat, írás, paksaméta, memoár, amely az igazságot akarja elmondani, de nem mond el valójában csupán csak néhány történetet. Az *Iskola a határon* sem mondja el, hogy mi történt Cianóval Teodora miatt, akinek hat hónapja van hátra, mert valami trópusi betegség kínozza, mi történt valójában 1944-ben Váradon, hogy mi volt a katonai irat szövege, mit jelent ez a jelölősor Jaks szájából: Dödöm, Dömdödöm,⁹ hogy miként lett a halálra ítélt Szeredyből újra alezredes, vagy hogy egészen pontosan mit csinált Dani majd egy évig a Mátrában. Otlík Géza szemfényvesztő és szinte hihetetlen írói érdeme annak megvalósítása, hogy olyan narrációt alkalmaz, amely az elhallgatással, a le nem írttal teszi nyitottá, szellőssé, levegőssé, hiányossá, sokféleképpen értelmezhetővé a történetet. Nemhiába mondta olvasóinak, hogy olvassák el a könyvét még egyszer, hogy az ő könyvét majd csak húsz év után értik meg az olvasók, meg hogy a végső igazság a hallgatás táján van, mert csak abba fér bele. Nekünk olvasóknak meg kell tanulnunk a kódfejtést módszerét, a jelolvasást. Olyanná kell lennünk, mint egy költőnek, vagy hadvezérnek, aki képben, kódolt harcászati rejtjelekben gondolkodik. Esetleg detektívnek, aki nyomokban vagy akár matematikusnak, aki meg képletekben. Ezért nem jók a szavak és ezért nem alkalmas a nyelv arra, hogy kimondjuk ezeket a jelentéstartalmakat. Nyilván arról is beszélhetnénk, hogy 1959-ben egy ki-

adót megkeresni egy olyan kézirattal, amely a mondatok szintjén leplezetlen őszinteséggel beszél az elmúlt évek eseményeiről, akkor is kockázatos cselekedet lett volna, ha minden szerkesztő és olvasó tisztában van azzal, hogy Medve, Bébé, Szeredy és a többiek a fikció erdejében léteznek csupán.

Mégis többszöri olvasás után, viszonylag jól ismerve a szakirodalmat – idén pont negyvenöt évesen, akár Szeredy – úgy érzem, hogy ez a „kémtörténet- vagy detektívtörténetregény-hangulat, amit a tények puszta közlése kelthet, tökéletesen hamis és félrevezető.” (14)

Jegyzetek

SZÁVAI JÁNOS

Az *Iskola a határon* történet szemlélete

- ¹ BABITS Mihály, *Magyar irodalom. 1913*, Magyar Elektronikus Könyvtár = <http://mek.oszk.hu/10900/10903/html/02.htm> [Utolsó letöltés: 2019. 10. 15.]
- ² OTTLIK Géza, *Iskola a határon*, Petőfi Irodalmi Múzeum, Digitális Irodalmi Akadémia, https://reader.dia.hu/document/Ottlík_Geza-Iskola_a_hataron-731 [Utolsó letöltés: 2019. 10. 22.]
- ³ *Uo.*
- ⁴ *Uo.*
- ⁵ *Uo.*
- ⁶ *Uo.*
- ⁷ *Uo.*
- ⁸ *Uo.*
- ⁹ *Uo.*
- ¹⁰ *Uo.*
- ¹¹ *Uo.*
- ¹² *Uo.*
- ¹³ *Uo.*

HORKAY HÖRCHER FERENC

város mint ostromlott vár képe az *Iskolában*

- ¹ Ezúton szeretnék köszönetet mondani OsztróLuczky Saroltának, biztatásáért, hogy vegyek részt a konferencián, majd hogy írjam meg az előadást, és Robotka Andreának, a tanulmány szövegének gondozásáért.
- ² BARISKA István, *Az 1532. évi török hadjárat történetéhez*, Társadalomtudományok és Európa-Tanulmányok Intézete, Szombathely-Kőszeg, 2007, 20.
- ³ Róma 9:16
- ⁴ Az *Iskola* általam használt kiadása: OTTLIK Géza, *Iskola a határon*, Magvető, Budapest, 2005. (Tizenhatodik kiadás) Az alábbiakban a főszövegben zárójelben hozom a regény oldalszámait.
- ⁵ A tar koponyájú török, mint ellenségkép felbukkan a Merényi által ismételt dalocskában is: „Merényi lecsukta a tanszerládája fedelét, fintorított egyet az orrával, aztán felcsattanó hangon elénekelt az két sort, amit néha-néha, leginkább jókedvében, el szokott kurjongatni: »A töröknek! Tar a koponyája!« A folytatására nem emlékszem már pontosan: Tata tamtam, és »Váltig borotválja!«” (OTTLIK 2005., II. rész 19., 285)

- 6 ÓZE Sándor, „Bűneiért bünteti Isten a magyar népet”. *Egy bibliai párhuzam vizsgálata a XVI. századi nyomtatott egyházi irodalomban*. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1991. Őze is Ottlik regényéből veszi mottóját.
- 7 Lásd erről HORKAY HÖRCHER Ferenc, *Isteni kegyelem és nemzeti történelem (Egy rejtélyes összefüggés Ottliknál)* = Útjaidon. Ünnepi kötet Jelenits István 70. születésnapjára, szerk. BAZSÁNYI Sándor – HORKAY HÖRCHER Ferenc – LÁZÁR KOVÁCS Ákos – TÖZSÉR Endre SchP – ZSÁVOLYA Zoltán, Magyar Piarista Rendtartomány, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, BTK, Új Ember Kiadó, Budapest, 2002., 373–390., újra közölve: HORKAY HÖRCHER Ferenc, *Ottlik kadét történetei. Közelítések, vázlatok*, Kortárs, Budapest, 2010. Lásd még Kardeván Lapis Gergely megállapítását: „Az egyik oldalon mindenesetre Medve Iskola-beli példázatos útja áll a szabadság lázadásától a kegyelem új szabadságáig, a másik oldalon a hagyományos magyar történelemszemlélet, amely egy ellenséges világban, szorongattatások közt élő kis közösség fennmaradását – részben protestáns hatásra, az ószövetségi zsidó néppel párhuzamot vonva – az isteni kegyelem jeleként volt képes értelmezni.” KARDEVÁN LAPIS Gergely, *Horkay Hörcher Ferenc: Ottlik kadét történetei. Közelítések, vázlatok*, Irodalomismeret 2012/3., 100.
- 8 A tábornokné régi házáról még szó esik alább.
- 9 Itt és a következőkben hivatkozási alapunk: SINKOVICS István, *Kőszeg védelme 1532-ben*, Vasi Szemle 1963/3., 22–40., 27–28.
- 10 Jurisich Miklós levele I. Ferdinándnak, Kőszeg, 1532. augusztus 28., idézi BARISKA, *Az 1532. évi...*, 17–18.
- 11 SINKOVICS, *I. m.*, 36–37.
- 12 BARISKA, *Az 1532. évi...*, 32.
- 13 A fenti adatok forrása: SINKOVICS, *I. m.*, 34.
- 14 *Uo.*, 38.
- 15 BARISKA, *Az 1532. évi...*, 35.
- 16 *Uo.*, 22.
- 17 *Uo.*, 21.
- 18 *Uo.*, 22.
- 19 N. PÁL József, „...ideje a hallgatásnak és ideje a szólásnak” 1956 Ottlik Géza és Nagy Gáspár műveiben, „1956 irodalmi lenyomatai a rendszerváltás előtt és után”, Konferencia a Magyar Írószövetségben, 2016. november 23. = <http://iroszovetseg1956.hu/konferencia-a-magyar-iroszovetsegben/>, 48. [Utolsó letöltés: 2020. 09. 02.]: „Az időszerkezet alapja is a hármasság. 1923–1926; 1944; 1957–1958. A Trianon utáni idő, még az egység friss emlékezetével, a németek megszállta ország Nagyváradja (1944-ben magyar határváros volt!), s a levert forradalom utáni első, majd második nyár. A huszadik századi magyar történelem három főemelő és lesújtó, traumatikus vagy sorsedző, de mindenképpen sorsformáló pillanata.”
- 20 N. PÁL József, *I. m.*, 48–49.
- 21 N. PÁL József, *I. m.*, 50.
- 22 Erről lásd HORKAY HÖRCHER Ferenc, *Magyarország – emlékezetközösség*, Szombat, 2013-02-20, újraközölve: HORKAY HÖRCHER Ferenc, *A bölcsészettudományok hasznáról, esszék, tanulmányok*, L’Harmattan, Budapest, 2014, 185–196.

- ²³ MÉSZÁROS Noémi Zsuzsanna – VAMOS Eszter – SZABÓ Zsolt Péter, *Sérülékeny identitás a kollektív áldozati tudat pszichológiai hatásai*, Magyar Pszichológiai Szemle 2017/3., 345.
- ²⁴ *Uo.*, 350.
- ²⁵ SZÖLLŐSI Gábor, *A társadalmi problémák (konstrukcionista) elméletének alapjai*, Z-Press, Könyvműhely, Miskolc, 2012, 35. Az idézet forrása: W. I. THOMAS – D. S. THOMAS, *The child in America: Behavior problems and programs*, Knopf, New York, 1928.
- ²⁶ BARISKA István, *Köszeg történeti identitásához*, Vasi Szemle 2014/2., 153–165. = <http://www.vasiszemle.hu/2014/02/bariska.htm>, 158. [Utolsó letöltés: 2020. 09. 02.]
- ²⁷ *Uo.*
- ²⁸ *Uo.*, 158–159.
- ²⁹ BÁCSKAI Vera, *A régi városi polgár élete*, 1997. október 11. szombati előadása. Elhangzott a Történelemtanárok (7.) Országos Konferenciáján = <https://tte.hu/a-regi-varosi-polgar-elete/> [Utolsó letöltés: 2020. 09. 02.]

HORVÁTH KORNÉLIA „Valóság” és elbeszélés: a Trieszti Öböl

- ¹ Az öntükrözést mint az *Iskola a határon* egyik meghatározó poétikai jellegzetességét Szegedy-Maszák Mihály emelte ki monográfiájában, ahol az eljárást az Ottlik-regényben jelentős szövegértelmező szerepet játszó képek, elsősorban Velázquez *Las Meninas*-a kapcsán tanulmányozta. Vö. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Ottlik Géza*, Kalligram, Pozsony, 1994, 122–132. A Trieszti Öbölről lásd még POSZLER György, *Isten óvja a Trieszti-öblöt = Ottlik. (Emlékkönyv)*, szerk. KELECSÉNYI László, Pesti Szalon, Budapest, 1996, 187–191; FÜZFA Balázs, *A „Trieszti Öböl” mint szabadság-szimbólum (Ottlik Géza: Iskola a határon) = „száz év magány” József Attila-tanulmányok*, szerk. BARTÁK Balázs, Antonio Donato SCIA-COVELLI, Savaria University Press, Szombathely, 2005, 114–127.
- ² OTTLIK Géza, *Iskola a határon*, Magvető, Budapest, 1992, 46. (A továbbiakban a szövegben jelölt oldalszámok erre a kiadásra utalnak.)
- ³ Mihail BAHTYIN, *Marxizmus és nyelvfilozófia*, ford. OROSZ István = UŐ, *A beszéd és a valóság*, Gondolat, Budapest, 1986, 193–350, különösen: 290–350, Mihail BAHTYIN, *A prózai szó típusai. A szó Dosztojevszkijnél*, ford. HORVÁTH Géza = UŐ, *Dosztojevszkij poétikájának problémái*, Gond/Cura-Osiris, Budapest, 2001, 224–254, Hans-Robert JAUSS, *Az irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja*, ford. BERNÁTH Csilla = *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika*, szerk. KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, Osiris, Budapest, 1997, 36–85, különösen 80–83, Paul RICOEUR, *A narratív azonosság*, ford. SEREGI Tamás = *Narratív pszichológia*. [Narratívák 5.], szerk. THOMKA Beáta, LÁSZLÓ János, Kijárat, Budapest, 2001, 15–26, különösen 21–22.
- ⁴ Nem véletlen, hogy a Trieszti Öböl és a lovas témája is ebben a fejezetben tűnik fel először: „M. távoli, magányos lovasokra gondolt, a Trieszti Öbölre...” OTTLIK, *I. m.*, 26.)
- ⁵ „Magasabb volt Formesnél, s ha nem mosolygott, akkor is látszott a szája szögletében két árkocska. Pedig nagyon ritkán mosolygott; támadó, kemény arcát ez a két finom árkocska mégis meglágyította, vagy inkább csak megszépítette. Fekete szeme tele volt csillogással,

- de sűrű pilláit egészen leeresztette, s mindig készen állt, hogy még jobban leeresse, elrejteni áruló tekintetét: ezért látszott örökké álmosnak.” OTTLIK, *I. m.*, 46.
- 6 A *kép és képzelet* szavunk nyelvi-szemantikai összefüggésére a szöveg többször is felhívja a figyelmet: „egy képféle” (47), „Medve nem tudta pontosan leírni a *képszerűvé* összeálló gondolatait és érzéseit”, „ahogyan minden tíz-tizenegy éves gyerekek el-elkalandozik a *képzelete*”, „a hangulat azonban, amelyből az egész *kép* létrejönni igyekezett” OTTLIK, *I. m.*, 48. (kiemelések tőlem, H. K.)
- 7 „a hangulat azonban, amelyből az egész *kép* létrejönni igyekezett, két saját emlékével, illetve egy kettős emlékével volt összefüggésben.” OTTLIK, *I. m.*, 48.
- 8 A hó szimbolikájáról Ottliknál lásd Balassa ismert írását: BALASSA Péter, *Ottlik és a hó = Ottlik. (Emlékkönyv)*, *I. m.*, 162–174.
- 9 Vö. „Ez a szegény mafla, jámbor Dégenfeld soha nem ártott egyiküknek sem. Persze rossz tornász volt, és elég rossz tanuló is, akárhogy igyekezett. De azért jólelkű, ártatlan gyerek. Aranyszívű, gondolta Medve gyötrődve. Ők pedig hitvány, durva lelkű, garázda semmirekellők.” OTTLIK, *I. m.*, 49–50.
- 10 Csak néhányat emeltem ki az intenzív hangismétlődések, s kizárólag a mássalhangzók közül (az *s* és *sz* hangzók visszatérését egyaránt félkövér betűtípussal jelzem).
- 11 „Hirtelen egy fa mögé húzódott. Mintha kocsizörgést hallott volna a völgy felől vagy inkább lódobogást”, „Pedig most már úgy rémlett neki, hogy tisztán hallotta az imént a lódobogást. Két ország közt, a senki földjén járt...” (206, 207)

HORVÁTH KORNÉLIA

A belső beszédű az elbeszélő szövegig

- 1 Jurij LOTMAN, *A szöveg három funkciója*. = Uő, *Kultúra és intellektus*, ford., vál, szerk. SZITÁR Katalin, Argumentum, Budapest, 2002, 30.
- 2 Lev VIGOTSKIJ, *A gondolkodás és a szó*. = Uő, *Gondolkodás és beszéd*, Akadémiai, Budapest, 1971 (orosz nyelvű megjelenés: 1956), 335.
- 3 Irányadóak e tekintetben Ottlik szavai, aki szerint Kosztolányinál a legfontosabb az „alapérzése a létnek, a létezésnek a sűrűsége, dinamikája, hevessege, eksztázisa, a pusztá világ szépsége és nagyszabású volta.” Vö. HORNYIK Miklós, *Ottlik Géza*, Forum, Újvidék, 1982, 250.
- 4 A felvetett problémakörök mentén csak jelzésértékűen lásd például KORDA Eszter, *Ecset és toll. Az Ottlik-próza vizuális narrációja*, Fekete Sas, Budapest, 2005; KIS PINTÉR Imre, *Lemi, de látni is a létezést. Ottlik Géza világegyenleteiről*, Jelenkor 1982/5., 402, ZEMPLÉNYI Ferenc, *Regény a határon. Megjegyzések Ottlik Géza Iskola a határon című regényéről*, ItK 1984/7., 484; BALASSA Péter, *Ottlik és a hó. Egy motívum története* = Uő, *Észjárások és formák*, Korona Nova, Budapest, 1998, 15–27, HORVÁTH Kornélia, *Ottlik Géza: Iskola a határon*, Bár 1996/1–2., 186–204; KULCSÁR SZABÓ Ernő, *(Fel)adott hagyomány? A keresztény művelődésszerkezet örökségének néhány kérdése 1944 utáni irodalmunkban*, Protestáns Szemle 1996, 286–298, MÁRTONFFY Marcell, *Párhuzamosok találkozása. Az Iskola a határon biblikus értékeléséhez* = Uő, *Folyamatos kezdet*, Jelenkor, Pécs, 1999, 279–296; SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Ottlik Géza*, Pozsony, Kalligram, 1994, 89–94, 132–144, MÁR-

TONFFY Marcell, *Olvasás-példázatok. A parabolaértelmezés változatai Ottlik Géza Iskola a határon című regényének magyarországi fogadtatástörténetében*, Műhely 2001/1., 71–86. és 2001/2., 33–44, FÚZFA Balázs, *A műfaj = Uő, „...sem azé, aki fut...” Ottlik Géza Iskola a határon című regénye a hagyomány, a prózapoétika, a hipertextualitás és a recepció tükrében*, Argumentum, Budapest, 2006, 97–104.

- 5 OTTLIK Géza, *Iskola a határon*, Magvető, Budapest, 1992, 5. (A továbbiakban a szövegben jelölt oldalszámok erre a kiadásra utalnak.)
- 6 Vigotszkij, feltehetőleg Frege nyomán különbséget tesz a szó értelme és jelentése között, az előbbit sokkal tágabb fogalomként határozva meg. Meglátása szerint a belső beszédet alapvetően jellemzi a szó értelmének fölénye a szó jelentése fölött, illetve az a y, hogy itt „a szó több értelemmel terhelt, mint a külső beszédben”. Lev VIGOTSKIJ, *I. m.*, 379.
- 7 Erre nézvést nincsenek filológiai adataim, noha dátumszerűen, tekintve, hogy Vigotszkij munkája orosz nyelven 1956-ban jelent meg, míg az *Iskola* 1959-ben látott napvilágot, még a filológiai hatáskapcsolat megléte sem zárható ki teljességgel.

TÁTRAI SZILÁRD

Gereben Énok tündöklése és bukása

- 1 A tanulmány megjelent az *Iskolakultúra* című folyóiratban (Iskolakultúra 2019/12., 49–64).
- 2 Vö. Ronald W. LANGACKER, *Cognitive grammar. A basic introduction*. Oxford University Press, Oxford, 2008, 55–89; lásd még Michael Tomasello, *Gondolkodás és kultúra*, Osiris, Budapest, 2002; Arie VERHAGEN, *Construal and perspectivization = The Oxford handbook of cognitive linguistics*, eds. Dirk GEERAERTS – Hubert CUYCKENS, Oxford University Press, Oxford, 2007, 48–81; Arie VERHAGEN, *Introduction: On tools for weaving meaning out of viewpoint threads = Viewpoint and fabric of meaning*, B. DANCYGIER – W. LU – A. VERHAGEN, De Gruyter Mouton, Berlin, Boston, 2015, 1–10; TOLCSVAI NAGY Gábor, *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*, Osiris, Budapest, 2013; Chris SINHA, *Niche construction and semiosis: biocultural and social dynamics = The social origins of language. Studies in the evolutions of language*, eds. D. DOR – Ch. KNIGHT – J. LEWIS, Oxford University Press, Oxford, 2014, 31–46.
- 3 William CROFT, *Towards a social cognitive linguistics = New directions in cognitive linguistics*, eds. V. EVANS – S. POURSEL, John Benjamins, Amsterdam, 2009, 395–420.
- 4 Lásd TOMASELLO, *I. m.*, 127–132.
- 5 Lásd Jef VERSCHUEREN, *Understanding pragmatics*. Arnold, London, 1999, 75–114.
- 6 Vö. Frank BRISARD, *Introduction: The epistemic basis of deixis and reference = Grounding. The epistemic footing of deixis and reference*, ed. F. BRISARD, Mouton, Berlin, New York, 2002, xi–xxxiv.
- 7 Lásd TÁTRAI Szilárd, *A kontextualizáció perspektivikussága és metapragmatikai reflektáltsága az elemi és az összetett mondatokban = Kontextualizáció és metapragmatikai tudatosság*, szerk. LACZKÓ Krisztina – TÁTRAI Szilárd, ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2019, 13–28; valamint vö. José SANDERS – Wilbert SPOOREN, *Perspective, subjectivity, and modality from a cognitive point of view = Discourse and perspective in cognitive linguistics*, eds. W.-A. LIEBERT – G. REDEKER – L. WAUGH, John Benjamins, Amsterdam, 1997, 85–112.

- ⁸ Gillian BROWN, *Modes of understanding = Language and understanding*, eds. G. BROWN – K. MALMKJAER – A. POLLITT – J. WILLIAMS, Oxford University Press, Oxford, 1994, 10–20.
- ⁹ TÁTRAI Szilárd, „...hogy mondani lehessen majd...” *A nézőpont szerveződése Mészöly Miklós Szárnyas lovak című elbeszélésében = Nézőpont és jelentés. Studia Poetica Supplementum 4.*, szerk. SZABÓ Erzsébet – VECSEY Zoltán, Grimm, Szeged, 2010, 143–186; valamint TÁTRAI Szilárd, *Az Iskola a határon perspektivikussága – kognitív poétikai megközelítés = „Próza az, amit kinyomtatnak”. Tanulmányok Ottlik Gézáról*, szerk. BEDNANICS Gábor et al., PIM, Budapest, 2013, 108–123.
- ¹⁰ Jerome BRUNER, *Actual minds, possible words*. Harvard University Press, Cambridge MA, 1986.
- ¹¹ Lásd VERSCHUEREN, *I. m.*
- ¹² Vö. Chris SINHA, *Grounding, mapping and acts of meaning = Cognitive linguistics: foundations, scope and methodology*, eds. T. JANSSEN – G. REDEKER, Mouton de Gruyter, Berlin, New York, 1999, 223–255
- ¹³ Vö. BRUNER, *I. m.*
- ¹⁴ TÁTRAI Szilárd, *Pragmatika = Nyelvtan*, szerk. TOLCSVAI NAGY Gábor, Osiris, Budapest, 981–1006, valamint vö. még Mihail BAHTYIN, *A beszéd műfajai = Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*, szerk. KANYÓ Zoltán – SÍKLAKI István, Tankönyvkiadó, Budapest, 246–280.
- ¹⁵ TÁTRAI Szilárd, *Az Iskola a határon perspektivikussága...*
- ¹⁶ Lásd SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Ottlik Géza*, Kalligram, Pozsony, 1994, 94–102.
- ¹⁷ Vö. ZEMPLÉNYI Ferenc, *Regény a határon. Megjegyzések Ottlik Géza Iskola a határon című regényéről*, Irodalomtörténeti Közlemények 1982/4., 473–485; valamint KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A magyar irodalom története 1945–1991*, Argumentum, Budapest, 1993, 112–115.
- ¹⁸ Lásd részletesen TÁTRAI, *Az Iskola a határon perspektivikussága...*
- ¹⁹ Lásd TÁTRAI, *Pragmatika*, 1053–1057.
- ²⁰ *Az Iskola a határon*-ból származó idézetek forrása: <https://mek.oszk.hu/02200/02285/index.phtml> [Utolsó letöltés: 2019. 11. 21.] (A továbbiakban a szövegben jelölt oldalszámok erre a kiadásra utalnak.)
- ²¹ Vö. SZEGEDY-MASZÁK, *I. m.*
- ²² *A Továbbélők*-ből származó idézetek forrása: <https://mek.oszk.hu/01000/01004/index.phtml> [Utolsó letöltés: 2019. 11. 21.]
- ²³ [Utolsó letöltések: 2019. 11. 21.]

KOVÁCS ÁGNES

Szeregy szexepilje: a fair play elvét megsértő csalétek

- ¹ OTTLIK Géza, *Iskola a határon*, Magvető, Budapest, é. n., 13. (A tanulmány szövegében zárójelben közölt oldalszámok erre a kötetre vonatkoznak.)
- ² *Hosszú beszélgetés Hornyik Miklóssal = OTTLIK Géza, Próza*, Magvető, Budapest, 1980, 276.
- ³ Paul RICOEUR, *A szöveg világa és az olvasó világa = Narratívák 2. Történet és fikció*, szerk. THOMKA Beáta, Kijárat, Budapest, 1998.

- ⁴ Gróf Galeazzo Ciano (1903–1944), Mussolini veje. Olasz fasiszta politikus, külügyminiszter, akit az apósa elleni puccsban való részvételéért kivégeztek 1944. január 3-án.
- ⁵ Zámencsik és Bónis Feri élt már csak, de egyik leszerelt, másik „hülye” volt, nyilván nem bíztak meg benne, így maradt Medve és Bébé. (9)
- ⁶ Elképzelhető, hogy Szeredy „részt vett” a kiugrási kísérlet megszervezésében. Ez egyáltalán nincsen benne a könyvben szövegszerűen, az olvasóban azonban felmerülhet a kérdés, vajon köze lehet-e egy ilyen magasrangú katonai vezetőnek bármihez. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1944_oktober_15_a_kiugrasi_kiserlet/ [Utolsó letöltés ideje: 2020. 07. 18.] Ez a fikció terében nehezen értelmezhető, hiszen Szeredy nem vonható felelősségre. Tettei egy regényhős tettei. A regény referenciális olvasata viszont megengedhet egy ilyenfajta értelmezést.
- ⁷ „Állítólagos büntetteinket illetően a tábor több mint ezer lakója különböző csoportokba oszlott. A nagyobb csoportokhoz tartoztak a szociáldemokraták – többnyire régi szakszervezeti emberek, sztrájkvezérek, akik nem tudták megszokni, hogy a munkásság helyett az állam érdekeit kell szolgálniuk; régi vezérkari tiszték – akik 1944-ben átálltak az oroszokhoz, és azt képzelték, hogy önálló magyar hadsereget szervezhetnek... (FALUDY György, *Pokolbéli víg napjaim*) https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/FALUDY/faludy00690_kv.html [Utolsó letöltés: 2020. 07. 21.]
- ⁸ „Medve úgy írja le önmagát vagy legalábbis azt, akit M.-nek nevez, mint a világ leggyávább teremtményét. Nyilván valamilyen írói fogásnak szánja, talán így tömöríti a mondandóját, összevonja a jellemeket: nem tudom. De annyira eltér a megtörtént eseményektől, hogy ezt a részt még módosítva és kibővítve sem tudom átvenni a kéziratából; csak néhány sorát idézem, s azután elmondom úgy, ahogy volt még ha el is rontom az ő jól megszerkesztett elbeszélését.” (87) „Habár sok tekintetben a valóság mozzanataiból rakta össze a jelenetet, majdnem pontosan az ellenkezője volt az *igazság*.” (88) „Ez az *igazság*. Úgy értem, hogy ez történt, s nem az, amit ő M.-ről leírt.” (96) „Lehetetlen, hogy ilyen rosszul emlékezzék. Valami célja volt ezzel a ferdítéssel kétségtelenül. Ezért is idéztem szóról szóra. El kell mondanom azonban az *igazságot* is.” (96) „Nehéz is megérteni, hogy miért kell olyan feneketlenül elkeseredni egy kis cipőtisztogtástól; Medve ugyan megpróbálja elmagyarázni egy későbbi fejezetben.” (109) „Leengedte a kezét. Nem írom le részletesen [...]” (166) „A többire nem emlékszem.” (174) „Zárójelbe teszem, mert Medve kéziratában, ahol arról ír, hogyan szűnt meg Öttevényi, ez a mondat ceruzával ki van húzva; [...] Persze inkább Medvére jellemző az is, hogy leírta és az is, hogy később kihúzta a megjegyzést, talán mert korainak vagy ide nem illőnek találta, vagy csüggesztőnek, vagy egyszerűen nem helytállóknak.” (180) „A folytatására már nem emlékszem pontosan” (208) „De hát ez hosszú történet, és ráadásul nincs is még vége.” (350)
- ⁹ 1985-ben megjelenik a *Négyszögletű kerek erdő*, amelyben egy szereplőt így nevez el Lázár Ervin: Dömdödöm. Lázár Ervin monográfusa, Komáromi Gabriella úgy véli, az író Ottlik-tól vette át ezt a kifejezést: Lázárnak volt egy – üres! – jegyzetfüzete, melynek első oldalán csak ennyi állt: „Dödöm, dömdödöm! (Ottlik)” Vö.: FÜZFA Balázs tanulmánya: http://epa.oszk.hu/01000/01014/00143/pdf/EPA01014_hid_2017_01-02_102-112.pdf [Utolsó letöltés: 2020. 07. 18.]

KORDA ESZTER

Nyelv, emlékezés, idő problematikája az Iskola a határon
motívumrendszerével kapcsolatban

- 1 A tanulmány szövege részben elhangzott 2012-ben a PIM–ELTE BTK Ottlik-száz Diák-konferencián, illetve 2017-ben a Magyar Irodalomtörténeti Társaság Leírás konferenciáján, a Pécsi Tudományegyetemen.
- 2 OTTLIK Géza, *Iskola a határon*, Magvető, Budapest, 1976, 9–10. (A továbbiakban az idézetek után szereplő zárójeles oldalszámok erre a kiadásra vonatkoznak.)
- 3 Vö. TANDORI Dezső, *A kimondható érzés, hogy mégis minden = Uő, A zsalu sarokvasa*, Magvető, Budapest, 1979, 175: „kifejezi a kifejezhetetlenség tényét, rögzíti azokat a pontokat, amelyek között mindazonáltal kipattanhat a megértés szikrája”; illetve LENGYEL Balázs, *Cédulák az Ottlik-stílusról = Uő, Zöld és arany*, Magvető, Budapest, 1988, 312: „előbb mellécléoz, s azzal a »leginkábbal« helyesbít, s így találja telibe az élményt.”
- 4 Vö. FARKAS Edit, *Az elbeszélés nehézségei*, *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 1993/1–2., 62: „A nyelvjátékot közben tanuljuk meg [...] a benne való részvétel feltétele a megtanulásának”.
- 5 „Sűrű, sokféle és árnyalatos rúgásainkkal sok mindent ki tudtunk fejezni. Ezeket a közléseket szintén nagyon nehéz szavakra lefordítani. Önálló érvényű, mással nem helyettesíthető kifejezőmód volt ez, mint a beszéd és az írás vagy a kép, a zene vagy a csók, s rá lehetett szokni, ha egyszer elkezdte az ember.” (II. 2. 122.)
- 6 Vö. JAKUS Ildikó, *A múlt csupán prolog* (Ottlik Géza: *Iskola a határon*), Hiány 1992. augusztus, 3–7. Bébé és Szeredy beszélgetésének motivációja: „Megbizonyosodni arról, vajon »egybeilleszthető-e« egyáltalán a gyerekkor, az iskola-idő és a felnőttkorok 1957-es jelenideje.” A vita abban van közöttük, hogy „Az iskola-időt (és azt, ami azóta »mértéktartással, óvatossággal, bölcsességgel« eltelet) Szeredy fölösleges viszontagságoknak nevezi, Bébé pedig e »lerakódást« nyugalma és szabadsága talapatának tartja.” Azaz Bébé elfelejti az iskola előtti időt, hogy épp az iskola ellenében, negatív hatására szerezte meg a nyugalmat, és ezt kell felidéznie számára Medve kéziratának. Az iskolára való emlékezés hozza fel benne az iskola előtti „Júlia-időt”, ami részszabadsággá értékeli a »nagyvakációs filozófiát« a kezdeti teljességhez képest.
- 7 Vö. OTTLIK, *Iskola...*, 110–112. (II. 1.)
- 8 „a természetes időérzékünk eléggé felmondta a szolgálatot. Vakon tántorogtunk a hazmazállapotát vesztett időben, s hol úgy éreztük, hogy egy helyben állunk, hol pedig mérhetetlen messzeségben láttuk magunk mögött a nemrég múlt eseményeket. Az időközök megnyúltak, vagy semmivé zsugorodtak, vagy akár visszájukra fordultak olykor, felborítva az időrendet is.” (II. 5. 136.)
- 9 „Nem tudom kifogástalan időrendbe szedni az eseményeket. Pedig szeretném. Igaz, ugyan, hogy mindez s még sok más is, amit majd el kell mondanom, egy időben volt érvényes, egy időben. Medve fekete zubbonya akasztott meg az elbeszélésben. Ehhez is, mint a hálóterem egész képéhez, minden kis mozzanathoz és minden részlethez előzmények hosszú sora fűződött, sőt folyamányok, következmények, később történt dolgok tartoztak hozzá, melyek visszamenőleg, visszahatólag egészítették ki a jelentését, tették teljessé az értelmét; s kölcsönös vonatkozások és kapcsolatok indáztak körül mindent.” (II. 1. 113.)

- ¹⁰ Az a pillanat például, amikor Medve meglátja látogatóba érkező édesanyját, négyszer beszélgetik el. Először Bébé említi annak kapcsán, hogy milyen kevésszer látták Kovách Garibaldi ezredest, pedig bent lakott az intézet területén (II. 5. 137.): „s egy alkalommal a főépület előtt láttuk álldogálni egy zöld ruhás, szőke hölgy társaságában”, azonban nem derül ki, ki ez. A fejezet végén újra elhangzik ez a közlés a napok beazonosításának nehézségével kapcsolatban, mintegy Medve kéziratának felvezetéseként: „Medve még arra is emlékszik, hogy csütörtökön ebéd után vívóóránk volt mindig a tanteremben, s a parancsfelolvasáshoz onnét vonultunk ki egyenesen, a hátsó kapun át. Ebből aztán meg tudja állapítani, hogy aznap csak hétfő lehetett, amikor megláttuk Kovách Garibaldi ezredest a szökökútnál beszélgetni egy szőke hölgygel.” (II. 5. 140.) A II. rész 6. és 7. teljes fejezetek Medve kéziratának idézetei, mindkettőben elhangzik ugyanez az információ: „A szép szőke asszony, aki Kovách ezredessel beszélgetett a szökökútnál, ernyőt tartott a kezében, és divatos, zöld kalapja karimájáról fátyol lógott a homlokába. Egy civil. Nőnemű lény. Ráadásul jól öltözött fiatal hölgy. A zöld utazó kosztüm, a kalap, a fátyol Medvét nyomban emlékeztetni kezdte valamire.” (II. 6. 141.) A leírás részletesebb, de csak Medve asszociációit fűzi hozzá: ehhez az eleganciához milyen emlékei kapcsolódnak a civil életből. Azért nem ismeri fel anyját első ránézésre, mert már nem mer reménykedni az ezredes láttán a változásban. Hogy hogyan halt ki belőle a várakozás, arról szól ez a fejezet: az összezsírozott pad miatti kihallgatásról. Csak a következő fejezet legvégén, az asszociációk ismétlése közben egészen ki a jelenet a hölgy fiát hívó kiáltásaival: „– Gábor! Gábor! Medvének éppen eszébe jutott a dal. Bob úrfi, hej, legény a talpán. – – – De aztán megismerte az édesanyját, és a szívverése is majd elállt.” (II. 7. 153.) A késleltetés feszültségfokozó hatása révén a befogadó is átéli ezt a meglepetést. Magát a találkozást már Bébé mondja el a következő fejezetben.
- ¹¹ „A regény előrehaladtával ugyanígy jelentősen módosul az elsődleges történetmondó elbeszélő stratégiája. Mint láthattuk, Bébé viszonylag hamar túllép azon, hogy tevékenysége csak a kéziratához fűzött kiegészítő, illetve helyesbítő magyarázatokra korlátozódjon. Egyre inkább átveszi a kezdeményezést a történetmondásban, s már nem annyira a Medve-kézirat „kijavítására” törekszik, hanem sokkal inkább arra, hogy a saját emlékeit és a kéziratot felhasználva lehetőségeihez mérten minél pontosabb és minél teljesebb képet fessen arról a világról, amelyet történetként kíván közölhetővé tenni, legalább annyira a maga, mint olvasója számára.” TÁTRAI Szilárd, *Az 'ÉN' az elbeszélésben. A perszónális narráció szövegtani megközelítése*, Argumentum, Budapest, 2002, 109.
- ¹² Lásd N. PÁL József, „...védeni egy kis várat...” *Ottlik Géza: Továbbélők*, Kortárs 2000/2., 105.
- ¹³ Az elemzés ötletéhez lásd KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A regényi fikció három modellje* (Németh László: Iszony; Déry Tibor: G. A ör X-ben; Ottlik Géza: Iskola a határon) = *Uő, Műalkotás – Szöveg – Hatás*, Magvető, Budapest, 1987, 197–250.
- ¹⁴ Az események rövidítésekkel való felidézése óhatatlanul pontatlan vállalkozás, hiszen nem másolhattuk át az egész szöveget, de a vázaltszerűség miatt ki kell, hogy maradjon valami: a kiemelés szempontja általában az időre való utalás és a motívum.
- ¹⁵ N. PÁL József, „...védeni egy kis várat...” *Ottlik Géza: Továbbélők*, Kortárs 2000/2., 105.
- ¹⁶ Például: „*Eleinte azt hittük, hogy csak fejébe szállt a dicsőség.*” (II. 13. 183); „*Az ismert, mindennapos dolog folyt csak; évődésnél alig több.*” (II. 13. 189)
- ¹⁷ „– Eressz be, Szeredy – Mondta egy hang nagyon csöndesen és határozottan.”; Szeredyt feltartóztatta a küszöbön, és egy pillanatig szóltanul nézett a szemébe”; „De a látogató erre

- nem felelt semmit, nem ismételte meg, amit mondott [...] Már elmondta a mondókáját, és becsukta a száját.” „Az idegen százados most azt mondhatta volna: »No. látod«, de még mindig nem szólt semmit, mert nem szeretett sokat beszélni.” (Kiem. K. E.)
- ¹⁸ FÜZFA Balázs, *Dömdödöm az Iskolában. Adalékok az Iskola és a Négyszögletű Kerek Erdő világához = Uő, Kifelé a ködből, ÚjabbOttlik-tanulmányok*, Savaria University Press, Szombathely, 2017, 88–102.
- ¹⁹ „De hát össze vagyunk kötözve, s még csak nem is úgy, mint a hegymászók vagy a szeretők, nem azzal a részünkkal, amelyiknek neve, honossága, lakcíme van, tesz-vesz, szerepel, ugrál a világban, hanem igazában a nagyobbik részünkkal vagyunk összekötözve, aki nézi mindezt. Tejsav vagy gyanta, valami kitermelődött izomlázból, sebekből, sárból, hóból, életünk gyalázatából és csodáiból; valami kenyérízű, ami nélkül már nehéz lenne megenni.” (III. 25. 391)
- ²⁰ „»Most csudára kicsellőzött velem a sors« – mondta volna, de nem kellett volna mondania, úgyis tudtam, hogy ezt gondolja.” (174); „Azt akarta éppen mondani, hogy ebben most már benne vagyunk, Bébé, és mindenesetre egy-egy a félidő, mert ezúttal mi csellőztunk ki a sorssal, amikor eszébe jutott Jaks Kálmán, és abbahagyta a vigyorgással együtt. Ezt onnan tudom, mert nekem is eszembe jutott Jaks Kálmán.” (176)
- ²¹ Zámencsiket azért veri meg vonalzóval Merényi, mert ezt nem tartotta tiszteletben.
- ²² A kacsaszíros üveggel való „cicázás” visszatér a harmadik részben a vonaton almával való dobálózásakor, de akkor már Bébé is részt vesz benne.
- ²³ Bébé akkor látja meg a képet, amikor a szerezcsendő héját odaadja Colaltónak, aki éppen hiányjegyzék gyűjteményéhez preparálja a földrajzkönyvet.
- ²⁴ KORDA Eszter, *Ki mit lát Ottlik szövegeiben? A Mutató és a metalpszizek az Iskola a határon-ban = „...Száz év múlva is emlékezett dolgokra...” Ottlik Géza első évszázada*, szerk. FINTA Gábor – FÜZFA Balázs, Savaria University Press, Szombathely, 2015, 39–58.
- ²⁵ Az első rész három nap, a második három hónap, a harmadik rész három év Mészáros szerint. MÉSZÁROS Sándor, *Várakozás és bizonyosság Ottlik Géza: Iskola a határon = Küszöbök*, szerk. ACZÉL Géza – BERTHA Zoltán – MÁRKUS Béla, Alföld Stúdió Antológiája, Hajdú-Bihar Megyei Tanács, Debrecen, 1996, 132.
- ²⁶ Vö. FARKAS Edit, *Az elbeszélés nehézségei*, Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 1993/1–2., 59–60.
- ²⁷ „A szöveg a hamis látszatok, a felszín és a mögötte rejtőző jelentés oppozíciójára épül.” NEUMER Katalin, *Hallgatás és dialogikus viszony Ottlik Géza Iskola a határon című regényében = Uő, Tévelygések a nyelv labirintusában*, Budapest, 1995, 35; MÉSZÁROS Sándor, *Várakozás és bizonyosság Ottlik Géza: Iskola a határon = Küszöbök*, szerk. ACZÉL Géza – BERTHA Zoltán – MÁRKUS Béla, Alföld Stúdió Antológiája, Hajdú-Bihar Megyei Tanács, Debrecen, 1996, 149.
- ²⁸ Lásd az időkezelés elemzését: HORVÁTH Kornélia, *Ottlik Géza: Iskola a határon*, Bár, 1996/1–2., 193–195. „Idő és lét tehát hasonlóan kettős természetet mutatnak a műben – egy egyénileg megélt benső és egyszersmind abszolútnak is mutatkozó, s egy az empirikus világot jellemző lineáris aspektust – s úgy tetszik, a kétféle idő éppen a létezés két módusának megnyilvánulási formája. Zártság és nyitottság ezért egyszerre jellemzi a mű időkezelését.” (Uo., 194. Kiem. H. K.)

- ²⁹ HARKAI VASS Éva, *A polifon regény Idézésformák Ottlik Géza Iskola a határon című regényében*, Híd 1982/7–8., 1021–1025. A fabula és az elbeszélés ideje fut végig a regényen párhuzamosan, „A többi időegység csupán reflexív jellegű epizodikus kitekintés: ábrándozás, emlékezés” (Uo., 1021.). A fabula kontinuus volta a két szövegben is megmarad: Uo., 1024.
- ³⁰ MÉSZÁROS Sándor, *Várakozás és bizonyosság Ottlik Géza: Iskola a határon = Küszöbök*, szerk. ACZÉL Géza – BERTHA Zoltán – MÁRKUS Béla, Alföld Stúdió Antológiája, Hajdú-Bihar Megyei Tanács, Debrecen, 1996, 127–159. „Minden először történik velük az első három nap alatt, de ezalatt minden megtörténik, ami itt az intézet mechanizmusa szerint történhet. Szakadatlanul ismétlődik minden.” (Uo., 135.) „Az újonckiképzés hat hetének várakozása, közöttideje (a kiüzetés utáni és a kegyelem előtti idő) rávetül az intézeti három évre, az egész létre.” „Az egymásra rakódó időszinteket vertikálisan mutatja be, a benső idő sűrűsödési-ritkulási pontjait idézi meg, s ezt tárgyiasítja. Az idő folytonosságában elkülönülő dolgok, történések így egymásba oldódnak, de ez nem szünteti meg a külső folytonosságot. A benső idő sűrűsödése-ritkulása, a várakozás és a bizonyosság ideje új folytonosság megteremtését teszi lehetővé, a létidőt.” (Uo., 137.)
- ³¹ Vö. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Ottlik Géza*, Kalligram, Pozsony, 1994, 102, 135, 144; HARKAI VASS Éva, *A polifon regény Idézésformák Ottlik Géza Iskola a határon című regényében*, Híd 1982/7–8., 1022.
- ³² TOLCSVAI NAGY Gábor, *„tökéletes mondatok” poétikája Ottlik Géza prózájában = Uő*, *„Nem találunk szavakat” Nyelvértelmezések a mai magyar prózában*, Kalligram, Pozsony, 1999, 128–148.
- ³³ A motívumok által, lásd SZÁNTÓ Gábor András, *A regény mint „új, s inkább újszövetségi műfaj” (Ottlik Géza: Iskola a határon)*, Itk 1998/1–2., 72: „A hajó, a hegy és a csillag motívum [...] (számos egyéb motívummal és emblémával együtt) tehát nem néven nevezve, de mégis valóságosan »áramoltatja be« a regény befogadásának folyamatába azt a Jézust, aki így kimondatlanul is megjelenik az ilyen motívumok vallásos és kulturális kontextusát ismerő olvasó számára. [...] nem lineárisan, nem »a beszéd fonálának« egy meghatározott pontján, hanem a látszólag külön álló mozzanatok néma összekapcsolódása és »szövétté« rendeződése révén, amikor egy más dimenziójú és más természetű »minta«, illetve »kép« rajzolódik ki a mű elsődleges anyagát adó »beszédfonalak« pontjaiból. Ezt a mintát nem lehet kimondani egy pillanatban, ezt látni kell, ezért a »regény a hallgatás fonálából készül, nem a beszéd fonálából.«”
- ³⁴ SZÁNTÓ Gábor András, *I. m.*, 77. A szintek kapcsolatáról lásd ODORICS Ferenc, *Regény a HATÁRON és a MINTHAREGÉNY*, Tiszatáj 1997/10., 50: „megértés/értelmezés metakönyve”; 52: „Az ottliki próza a történetmondás dominanciáját nem adja fel [...], az viszont tagadhatatlan, hogy a narratív struktúra réseit és repedéseit a prózai alany motívikus és emblematisztikus értelmezési eljárások működtetésével tölti ki. A történet meghatározó voltát a referencialitás és a biografikus elrejtésével gyöngíti, azonban a történet megszakítotttsága, a teremtett világ töredékes-rendezetlen volta és a személyiség széttartása a temporalitás stratégiáinak mozgósításával helyre áll. A regény modellszerű építkezése a referencialitást és a történetességét is halványítja. *A temporálisan helyreállított szövegvilág* eléri célját: a lét alapkérdéseit, melyek ideológiai és morális természetűek. S ez az a pont, ahol Ottlik elhagyja a szövegszerűséget, s a textuális térből átkerül az ideológia és a morál területére.” (Kiem. K. E.)

- ³⁵ Vö. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Ottlik Géza*, Kalligram, Pozsony, 1994, 84, 139; ZEMPLÉNYI Ferenc, *Regény a határon Megjegyzések Ottlik Géza Iskola a határon című regényéről*, Itk 1982/4., 475; HARKAI VASS Éva, *A polifon regény Idézésformák Ottlik Géza Iskola a határon című regényében*, Híd 1982/7–8., 1023; FARKAS Edit, *Az elbeszélés nehézségei*, Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 1993/1–2., 55–58.
- ³⁶ TÁTRAI Szilárd, *A történet hangsúlyozott elbeszéltsége mint a történetmondás pragmatikus alakzata (Ottlik Géza: Iskola a határon) = Az alakzatok világa 7.*, sorozatszerk. SZATHMÁRI István, Argumentum, Budapest, 2002.
- ³⁷ „Both Benedek azonban, a regény elbeszélő főalakja, aki Medve Gáborral épp a leglényesebb *írói* közlendőkben, tehát a könyv legmegfoghatatlanabb elemében, azonos” TANDORI Dezső, *Egy húszéves regény = Ottlik (Emlékkönyv)*, vál., szerk. KELECSÉNYI László, Pest Szalon, Budapest, 1996, 110. (Kiem. T. D.) Vö. Bébé „Tárgyilag, nyitott megfigyelő, az ő szemszögében gyakorlatilag más szemszögek is érvényre jutnak, olyannyira, hogy ő maga néha háttérbe szorul, és valójában egy nevében beszélő elbeszélő hangját halljuk.” GYÓRFFY Miklós, *Ottlik és Musil = Ottlik (Emlékkönyv)*, vál., szerk. KELECSÉNYI László, Pest Szalon, Budapest, 1996, 280; illetve „Mindezt nem »valaki«, nem *a* személy mondja a műben, hanem az eredeti értelemben vett *per sona*: nem ő, hanem *a hang*, pontosabban *ama* eszköz, szerszám, amelyen át halljuk: *a hangon* át van a beszéd. [...] A beszéd itt nem valakié, hanem a szöveg, a regény egésze.” BALASSA Péter, „Az végeknél...” *Kommentár Ottlikhoz avagy a műelemzés bukása = Uő, A színeváltozás*, Budapest, 1882, 267.
- ³⁸ Vö. N. GOLLER Ágota, *Szerűség és metaforikus jelentés egy magyar regényben*, Hungarológia 1997/9., 307. erkölcsi határ; SZÁNTÓ Gábor András, *A regény mint „új, s inkább újszövetségi műfaj”(Ottlik Géza: Iskola a határon)*, Itk 1998/1–2., 70: köznapi és transzcendens lét, ill. a Trieszti Öböllel való összefüggés; BALASSA Péter, „Az végeknél...” *Kommentár Ottlikhoz avagy a műelemzés bukása = Uő, A színeváltozás*, Budapest, 1882, 266: beszéd és hallgatás határa, illetve a narrációváltogatás mint ki-, belépés uaott. 259; HORVÁTH Kornélia, *Ottlik Géza: Iskola a határon*, Bár 1996/1–2., 189: a határ összekapcsol és elválaszt, egyén-nemzet, jelen-múlt, emberi élet-történelem közt; KELECSÉNYI László, *A szabadság enyhe mámora Ottlik Géza életei*, Budapest, 2000, 125: utalás Trianonra; FÖLDES Anna, *Légy hűtlen önmagadhoz (Ottlik Géza: Iskola a határon) = Uő, Húsz év az olvasásra*, Budapest, 1968, 282: Merényiék és Medvéék között; SZÁVAI János, *Egyetemesség, magyarság, Új Írás* 1981/8., 94: választást jelent, mert nem lehet rajta maradni.
- ³⁹ Vö. HARKAI VASS Éva, *A polifon regény Idézésformák Ottlik Géza Iskola a határon című regényében*, Híd 1982/7–8., 1024; Vö. FARKAS Edit, *Az elbeszélés nehézségei*, Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 1993/1–2., 63.
- ⁴⁰ Vö. ZEMPLÉNYI Ferenc, *Regény a határon Megjegyzések Ottlik Géza Iskola a határon című regényéről*, Irodalomtörténeti Közlemények 1982/4., 474, 476.
- ⁴¹ Vö. BENYOVSZKY Krisztián, *Rácsmustra Regényes olvasónapló Kaffka Margittól Bodor Ádámig*, Pozsony, 2001, 189. Párhuzamba állítja ezt Bébé hajnalban megszülető békességével az ostromállapot idején.
- ⁴² Az idő és a tér összefüggéséhez lásd MÉSZÁROS Sándor, *Várakozás és bizonyosság Ottlik Géza: Iskola a határon = Küsszöbök*, szerk. ACZÉL Géza – BERTHA Zoltán – MÁRKUS Béla, Alföld Stúdió Antológiája, Hajdú-Bihar Megyei Tanács, Debrecen, 1996, 127–159. Az iskola zárt világa először áttekinthetetlen. „De épp a zártság következtében, az állandó együttlét által a tárgyakhoz, a tér jelentéktelen pontjaihoz érzelmek, hangulatok, történe-

- tek tapadnak. A belső érzések és a külső történések rávetülnek ezekre a tárgyakra, terekre – elválaszthatatlanul egybefornak velük. Egyik a másik nélkül nem idézhető fel. [...] A regény idő- és térszerkezete, amely elválaszthatatlan egymástól, ezt az elemi, anyagi szintet egyesíti az elvont fogalmisággal, ezt az arányrendet rejtje magában. (Uo., 135.) A hó motívuma a bizonyosság immanens pillanata: „Ez a pillanat időtlen jelenlétté transzformálja a közötidőt, a várakozás idejét. [...] A bizonyosság és a várakozás ideje nem érvényteleníti egymást, hanem kapcsolóként feszül az emberi lét véges, múltó és az univerzum végtelen ideje között.” (Uo., 138.) a végén kinyílik a keret, „kijárat nyílik a jövőre”; „megvalósul valami »jó közzellét« a tárgyakkal, terekkel. S ettől a közzelléttől már van távlatunk a nagy terekhez, a nagy feltárulásokhoz. A létezésnek emberaránya lesz.” (Uo., 140.)
- ⁴³ „Both Benedek és Medve Gábor mennyire rokon személyek, hogy tehát a könyv e két alakjának ilyes körülrajzolásával a hagyományos próza egyik alapeleméről mond le, üdvére, a szuverén, jól körüljárható figuráról.” TANDORI Dezső, *Egy húszéves regény = Ottlik (Emlékkönyv)*, vál., szerk. KELECSÉNYI László, Pesti Szalon, Budapest, 1996, 116.
- ⁴⁴ „idegen tudatok egymásba épülése” lásd HARKAI VASS Éva, *A polifon regény Idézésformák Ottlik Géza Iskola a határon című regényében*, Híd 1982/7–8., 1024.
- ⁴⁵ KORDA Eszter, *Képek az Iskola a határonban = Pillanatkép a hazai irodalomtudományról*, szerk. KENYERES Zoltán – GINTLI Tibor, Anonymus, Budapest, 2002, 336–349.
- ⁴⁶ Vö. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Ottlik Géza*, Kalligram, Pozsony, 1994, 100, 106, 107.
- ⁴⁷ BALASSA Péter, *Ottlik és a hó = Uő, Észjárások és formák*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1990, 28.
- ⁴⁸ A motívumok, illetve intertextusok közül a képi jellegűeket tárgyalja választott témájául ez a dolgozat, de a többi intertextus és motívum is szóba került a szövegelemzésnél (egészen részletesen a sár, hó, sapka, kenyér, Trieszti Öböl, fekete kéz, szerencsendió). Összefoglalva, ami kiderült a motívumokról: a sűrítés eszközei a történések érzéki tárgyakban való szimbolizációja által, amelyekből jelrendszer (Lengyel Balázs) alakul ki. A motívumok és intertextusok összekapcsolódnak egymással egy olyan háló (Tandori) vagy rácyszerű mélyszerkezetben, amely a többértelműség alapja. Mivel mind összefügg mind-egyikkel, végtelen számú kombinációs lehetőség adott az értelmezés számára. A Las Meninas önemlélmája az ebből fakadó nyitottságot hangsúlyozza. A Tulp tanár anatómiája pedig a dichotómiák átlépését, amit a motívumok elrendezésével próbál érzékeltetni a táblázat. Az összekapcsolódás vezérelve a metaforikusság, azon belül az analogikusság. Ezért szinte minden motívum és intertextus önemléma. Ahogyan Medve és Bébé építkezik a művekből, arra való az *Iskola a határon* a befogadó számára. Az analogikusság szerkesztési elvét Zemplényi is feltárta: ZEMPLÉNYI Ferenc, *Regény a határon: Megjegyzések Ottlik Géza Iskola a határon című regényéről*, Itk, 1982/4., 476.
- ⁴⁹ FARKAS Edit, *Az elbeszélés nehézségei*, Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 1993/1–2., 59.
- ⁵⁰ Vö. ZEMPLÉNYI Ferenc, *Regény a határon: Megjegyzések Ottlik Géza Iskola a határon című regényéről*, Itk 1982/4., 484.
- ⁵¹ KIS PINTÉR Imre, *Lenni, de látni is a létezést (Ottlik Géza világegyenleteiről)* = Uő, *Esélyek*, Magvető, Budapest, 1990, 166–184.
- ⁵² „Szabadságunkat ki kell vonnunk az anyagi viszonyok hatásköréből” Vö. NEUMER Katalin, *Hallgatás és dialogikus viszony Ottlik Géza Iskola a határon című regényében* = Uő, *Tévely-*

- gések a nyelv labirintusában, DOTA Könyvek, MTA Filológiai Intézete, Budapest, 1995, 51. Lásd a metafizikai és a politikai jelentéssíkok értelmezését *Uo.*, 50–51.
- 53 MÁRTONFFY Marcell, *Párhuzamosok találkozása Az „Iskola a határon” biblikus értékeléshez* = Uő, *Folyamatos kezdet*, Jelenkor, Pécs, 1999, 295: „A bibliai háttér ezért nem annyira az irodalmi szövegek érték- és jelentésszerkezetének lehet értelmező mátrixa, mint inkább – a művekkel folytatott dialógusban – a világnak, ahol a könyvek és a Könyv »tekintete« egyként a létezésének okát és célját kereső emberre irányul.”
- 54 Vö. „a legmélyebb és a legkollektívabb magány” RÓNAY György, *Iskola a határon* = Uő, *Olvasás közben*, Magvető, Budapest, 1971, 259.
- 55 Vö. egy másik modellel NÉMETH Zoltán, *Posztmodern szövegalkotás Ottlik Géza Iskola a határon című regényében* = „Próza az, amit kinyomtatnak” / *Tanulmányok Ottlik Gézáról*, szerk. BEDNANICS Gábor – HANSÁGI Ágnes – HORVÁTH Csaba – PALKÓ Gábor – WERNITZER Julianna, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2013, 79. „Az identitás ebből a szempontból sokaságként nem is folyamatként, hanem minduntalan elbizonytalanító sokaságként jelenik meg. Mint arra a szöveg kétszer is utal, a főszereplőnek »tízezer lelke« (373., 375.) van. Ennek a tízezer léleknek a méhkaptárszerű összetettsége és szabadsága írja felül a fejlődési regény lineáris személyiségképletének mintázatait.”
- 56 „Arról a műben egyre inkább terjedő és a hősökkel egybeolvadó isteni szeretetről szól, amely segít az embereknek egymást, illetve egymás révén önmagukat és Istent megtalálni.” SZÁNTÓ Gábor András, *A regény mint „új, s inkább újszövetségi műfaj”* (Ottlik Géza: Iskola a határon), Irodalomtörténeti Közlemények 1998/1–2., 82.
- 57 „a katonaiskolai élet idegen tudatként való beépülése – tulajdonképp egy közösségi szólamé” HARKAI VASS Éva, *A polifon regény Idézésformák Ottlik Géza Iskola a határon című regényében*, Híd 1982/7–8., 1024.
- 58 Vö. NEUMER Katalin, *Hallgatás és dialogikus viszony Ottlik Géza Iskola a határon című regényében* = Uő, *Tévelygések a nyelv labirintusában*, DOTA Könyvek, MTA Filológiai Intézete, Budapest, 1995, 46: „az igazság közvetlenül, objektíven [...] nem közölhető, mivel – az igazság nem lévén más, mint elsajátításának útja – az olvasónak magának kell az igazságok között választani” Kirkegaard művön belül több fiktív elbeszélő szövegének összekapcsolásáról. WERNITZER Julianna, *Hallgatás és tett* (Ottlik Géza: Iskola a határon), Magyartanítás 1983/4., 156: „Medve objektívnak tűnő leírásait Bébé minősíti szubjektívnak [...] a két elbeszélésből az olvasónak lehetősége adódik arra, hogy a tényleges történésekre következtessen?”
- 59 Vö. KULCSÁR SZABÓ Ernő, *(Fel)adott hagyomány? A keresztény művelődésszerkezet örökségének néhány kérdése 1944 utáni irodalmunkban* = Uő, *A megértés alakzatai*, Csokonai, Debrecen, 1998, 86–102.

ARATÓ LÁSZLÓ

Sztoikus-e az Iskola végső üzenete?

- 1 JAKUS Ildikó – HÉVIZI Ottó, *Ottlik-veduta*, Kalligram, Budapest, 2004.
- 2 A *Ottlik-veduta* megjelenésekor több, nagyon elismerő, a könyv jelentőségét az Ottlik-olvasásban korszakalkotónak vélő recenzió jelent meg (pl. BECK András, *Továbbélők, Élet és Irodalom* 2005. február 11.; SZILASI László, *Tudjuk-e őket úgy látni ép(p)en* (Az Ottlik-vedutá-

- ról), Holmi 2005/8.; TANDORI Dezső, *Továbbélesztők* (Az Ottlik-vedutáról), Holmi 2005/8.). Igazán komoly ellenvetéseket csak Sümegi István tett, a munka kivételes jelentőségét szintén elismerő bírálatában. Sümegi elsősorban a krimi-analógiát tartja tévútnak. (SÜMEGI István, *Utánaszámolás*, Buksz 2006/1.) Ugyanakkor a szűkebben vett Ottlik-filológia általában tudomást sem vett a kötetről, például Fűzfa Balázs monografikus jellegű könyvének (FŰZFA Balázs, „...sem azé, aki fut...” *Ottlik Géza Iskola a határon című regénye a hagyomány, a próza-poétika, a hipertextualitás és a recepció tükrében*, Argumentum, Budapest, 2006.) még szinte teljességre törő bibliográfiája sem említi Hévíziék munkáját. A könyvet életreceptnek tekintő, kultikus recepció nem tudott mit kezdeni az *Iskola* értelmezésének radikális felnyitásával.
- 3 SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Ottlik Géza*, Kalligram, Pozsony, 1994.
- 4 BALASSA Péter, „Az végeknél...” *Kommentár Ottlikhoz, avagy a műelemzés bukása* = *Uő, A színváltás*. Esszék, Szépirodalmi, Budapest, 1982, 253–292.
- 5 Sümegi elsősorban ezt a krimi-analógiát tartja tévútnak. Vö. SÜMEGI István, *Utánaszámolás*, Buksz 2006/1., 32–36
- 6 OTTLIK Géza, *Iskola a határon*, Magvető, Budapest, 1980, 19–20. (A továbbiakban a könyvbéli idézetek után zárójelben feltüntetett oldalszámok erre a kiadásra vonatkoznak.)
- 7 JAKUS–HÉVIZI, *I. m.*, 99.
- 8 GYÖRGY Péter, *Apám helyett*, Magvető, Budapest, 2011, 193–202.
- 9 Vö. JAKUS – HÉVIZI, *I. m.*, 113. skk.
- 10 JAKUS – HÉVIZI, *I. m.*, 48–49.
- 11 *Uo.*, 114.

PAP KINGA

Minden határon túl

- 1 OTTLIK Géza, *Iskola a határon* = <https://vmek.oszk.hu/02200/02285/02285.pdf/> [Utolsó letöltés: 2020.08.10.] 23. (A továbbiakban ennek a kiadásnak az oldalszámaira utalok a műből vett idézetek után zárójelben.)
- 2 OTTLIK Géza, (*Bécs:*) *A regényről* = *Uő, Próza* = <https://mek.oszk.hu/01000/01003/01003.htm#51/> [Utolsó letöltés: 2020.08.10.]
- 3 OTTLIK Géza, *Kosztolányi* = *Uő, Próza* = <https://mek.oszk.hu/01000/01003/01003.htm#51/> [Utolsó letöltés: 2020.08.10.]
- 4 PAP Kinga, *A nyelvi agresszió komplex anyanyelv- és irodalompedagógiai megközelítése a késő modernitás és a posztmodernitás néhány alkotása segítségével Ottlik Géza: Iskola a határon, Kristóf Ágota: A nagy füzet* = *Uő, A misztérium poétikája*, Savaria University Press, Szombathely, 2018, 104.
- 5 OTTLIK Géza, *Hosszú beszélgetés Hornyik Miklóssal* = *Uő, Próza* = <https://mek.oszk.hu/01000/01003/01003.htm#51/> [Utolsó letöltés: 2020.08.10.]
- 6 VIKTOR E. FRANKL – PINCHAS LAPIDE, *Istenkeresés és értelemkérdés*, Jel Kiadó, Budapest, 2007, 60.
- 7 PAP Kinga, *A nyelvi agresszió formái és funkcionális jegyei a középiskolás-korúak spontán társalgásában és az osztálytermi diskurzusokban*, Doktori disszertáció, Kézirat = <http://doktori.btk.elte.hu/lingv/papkinga/diss.pdf/> [Utolsó letöltés: 2020.08.10.]

- ⁸ Viktor E. FRANKL, *Értelem és egzisztencia*, Jel Kiadó, Budapest, 2006, 42.
⁹ Viktor E. FRANKL, *Mondj Igent az Életre!*, Pszichoteam Mentálhigiénés Módszertani Központ, Budapest, 1988, 109.

HERNÁDI MÁRIA

A jelenlét tapasztalata az Iskolában

- ¹ A tanulmányban szereplő oldalszámok a következő kiadásra vonatkoznak: OTTLIK Géza, *Iskola a határon*, Magvető, Budapest, 1993.
² Carl Gustav Jung nem véletlenül tart az individuációs folyamat csúcspontjának a mély-én megtapasztalását és tudatosulását. Vö. Carl Gustav JUNG, *Aion. Adalékok a mély-én jelképiségéhez*, Akadémiai, Budapest, 1993.
³ „Csak azt tudom, hogy van egy nagyon mély lerakódás a létezésünk alján, a második vagy legfeljebb harmadik réteg lehet alulról számítva, ami már végleges és változhatatlan, ahol már nem mozdul az életünk, tehát rossz szó rá, hogy lelassít, hiszen egyáltalán mozdíthatatlan és befejezett. Erős és szilárd tartalom ez az emberben, és nem valamilyen szomorú vagy halott dolog, sőt bizonyos tekintetben éppen ez él igazán, ez az, amit létezésünk folyamán létrehoztunk, amit életre hívtunk életünk anyagából. A többi és a további, a fedélzet rengése-ingása, a külsőbb rétegek, mint ez a mai civil életünk, már könnyű, és csak játék, maradék nyári nagyvakáció.” OTTLIK, *Iskola*, 17–18.
⁴ MÁRTONFFY Marcell, *Párhuzamosok találkozása*, Vigilia 1998/11., 857. (Kiem. az eredetiben)
⁵ Thomas MERTON, *A belső tapasztalat. Jegyzetek a szemlélődésről*, Ursus Libris, Budapest, 2011, 29–32.; Thomas MERTON, *A szemlélődés magvai*, Ursus Libris, Budapest, 2014, 42–48.
⁶ Lásd például Richard ROHR, *Most. Tanuljunk meg látni a misztikusok szemével*, Ursus Libris, Budapest, 2013.; Richard ROHR, *Halhatatlan gyémánt. Igaz Énünk keresése*, Ursus Libris, Budapest, 2014.
⁷ ROHR, *Halhatatlan gyémánt, I. m.* (fülszöveg)
⁸ OTTLIK Géza, *Buda*, Európa, Budapest, 1993, 18–19.
⁹ HERMÁNYI Gabriella, *Az ingyen mozi motívum előzményei az életműben = „...ami biztosan van...” – Itt kezdődött a posztmodern?* szerk. FÜZFA Balázs – FINTA Gábor, Savaria University Press, Szombathely, 2012, 190–200.
¹⁰ Vö. „...a világ mégis sokkal különb hely, az élet mégis nagyszerűbb dolog, mint amilyennek józan ésszel látszik.” (173)

FARKAS EDIT

Férfiak és nők – Ottlik szemüvegén keresztül

- ¹ NAGY Szilvia, *Ottlik „és a nők”= Mélylégzés. Adalékok Ottlik Géza Iskola a határon című regényének világához*, szerk. FÜZFA Balázs, Savaria University Press, Szombathely, 1997, 77–82.
² „[A] vacsorát Majvald néni hozta be, és bent maradt mindig beszélgetni egy kicsit, pletykálódott saját ifjúsága emlékeiből és a városka török ostromáról, pontos nevekkal, adatok-

- kal, a királyról, amikor a környéken vadászott egyszer, már jóval a kiegyezés után, Deák Ferencről, akit szintén kiszolgált egyszer, meg a Hétforrás történetéről.” Ottlik Géza, *Iskola a határon*, Petőfi Irodalmi Múzeum. Digitális Irodalmi Akadémia, https://reader.dia.hu/document/Ottlik_Geza-Iskola_a_hataron-731 [Utolsó letöltés: 2020. 07. 14.]
- ³ „A hórihorgas, kedves, cvikkeres néni kicsit meg volt szeppenve a szigorú arcával, mert ráparancsoltak, hogy nem közvetíthet többé levelet az intézeti cenzúra megkerülésével.” OTTLIK Géza, *Iskola a határon*, https://reader.dia.hu/document/Ottlik_Geza-Iskola_a_hataron-731
- ⁴ „Veronikára gondolt, aztán a nagyanyjára, aztán egy Tilda nevű kislányra. Nehéz volt itt nők nélkül. Varrhatta az ember maga a gombjait. Moshatta maga a lábát. Azt is rosszul, mindig izzadt, a kapca bűdös volt. A nők jobban csinálták; és fogták az ember homlokát, ha hányt; hát hiába, hiányoztak. Főképp az anyja, aki mindig értette őt, és pontosan tudta róla, hogy milyen.” OTTLIK Géza, *Iskola a határon*, https://reader.dia.hu/document/Ottlik_Geza-Iskola_a_hataron-731
- ⁵ „Azonban nem jut mindenkinek cseléd, sót, az a törekvésünk, hogy senkinek se jusson. Nem lehet a dolgot megoldani, gondoljuk. Pedig miért ne lehetne? Évezredek óta megoldja minden anya. Senki se legyen cseléd? Efelé haladunk? Ez katasztrófába vezet. A megoldás, hogy mindenki legyen cseléd. Senki parancsnok.” OTTLIK Géza, *Iskola a határon*, https://reader.dia.hu/document/Ottlik_Geza-Iskola_a_hataron-731
- ⁶ „A rossz arcú, himlőhelyes, nyiszlett kis Varjúnak tulajdonképpen Varga János volt a neve. Már ezt is tudtam. Azt hittem, hogy már mennyi mindent tudok.” FARKAS Edit, *A nevek szerepe Ottlik Géza: Iskola a határon című regényében*, *Névtani Értesítő* 19. (1997) 68–77.; és FARKAS Edit, *Változó és „továbbélő” nevek Ottlik Géza Iskola a határon című regényében és annak ósváltozatában*, *Névtani Értesítő* 22. (2000) 86–91.
- ⁷ A *Budából* tudjuk, hogy mind Bébé, mind Medve csecsemőkorában veszítette el az apját – bár ez Medvéről az *Iskolában* még nem egyértelmű, hisz ő maga beszél arról, hogy pár évvel korábban a szüleiivel nyaralt a Balatonnál, illetve Czakó említi, hogy a szülei együtt voltak valahol Medve szüleiével. A *Budában* ugyanakkor már azt olvassuk, hogy „apja elesett Boszniában, Medve erről – (kétéves volt akkor) – csak utólag értesült.” OTTLIK Géza, *Buda*, Magyar Elektronikus Könyvtár, <https://mek.oszk.hu/01300/01339/01339.htm> [Utolsó letöltés: 2020. 07. 14.]
- ⁸ Bébé apjáról egyáltalán nem esik szó az *Iskolában* – szintén csak a *Budából* tudjuk meg, hogy Bébé mindössze másfél éves volt, amikor apja meghalt tüdőgyulladásban. A pusztán említésen túl még Czakó szülei szerepelnek, nem épp sztereotipikus szülőfigurákként megrajzolva. (Bébé akkor találkozik velük, amikor a tavaszi szünetben Czakó fölcipeli magukhoz, és igencsak elcsodálkozott, hogy „az a köpcös, hahotázó, engedelmes bácsi volt Czakó tábornok”)
- ⁹ „Szabályos vonású arcán néha észre lehetett venni egy árnyalatnyi kihívó, majdnem szemtelen fitosságot, ami furcsa ellentétben állt lényének józan komolyságával. Megbízható, higgadt, hétköznapi asszony volt; a nőies tetszelgést alig ismerte. Még a tükre előtt is szemérmesen, zavartan üldögélt, és sokszor abbahagyta az esti öltözködését, púderozkodását, felrakta a pápaszemét, s gondterhelten képpel, de derűsen kezdett számolgatni a szakácsnővel. Álmban sem jutott volna eszébe, hogy bármiben is szembeforduljon a közfelfogással. De az orra egy kicsit pisze volt; s ha szokott mozdulatával kihúzta a nyakát és felvetette

a fejét, szépségének lányosan hetyke megfellebbezhetetlensége azt mondta akaratlanul és némán, azt hirdette diadalmasan, hogy füttyül mindenre, csinálhatnak, amit akarnak, a világ mégis sokkal különb hely, az élet mégis nagyszerűbb dolog, mint amilyenek józan emberi ésszel látszik.” OTTLIK Géza, *Iskola a határon*, https://reader.dia.hu/document/Ottlík_Geza-Iskola_a_hataron-731

¹⁰ „Veronika akkor volt fiatal, amikor a fiút pólyálta. Koromfekete hajába korai ősz szálak kezdtek vegyülni. Faluról jött, s másfél évtized alatt kiművelődött a fővárosban. Most szerette volna megemberelni magát, de nem sikerült. Dühösen sírva fakadt, és olyan vad mozdulattal borult le az asztalra, s a zokogás úgy rázta karcsú testét, mintha még mindig nevetlen serdülő lány lenne.

– No – mondta Medve megdöbbenve, mert nemhogy sírni, de még rosszkedvűnek sem látta soha a lányt. – No. Ne butáskodj, Veron.

Nevetni próbált, hogy nyugtassa vele Veronikát, és mert számárságnak tartotta a jelenetet. Tudta, hogy végülis nincsenek összenőve, s nem ülhet örökké a szoknyáján. Mégis nehéz volt elképzelni, hogy ezentúl nélküle kell majd meglennie. Veronika ott volt vele mindenütt gyerekkorának egész őserdejében, ott volt mellette már a sűrűbbfajta bozótban, ahová az emlékezésnek csak egy-két tört sugara tud behatolni, hozzátartozott még a magányához is. Együtt olvasták a mesekönyveket a földön ülve, együtt sétáltak kézen fogva a Gellérthegy barátságatlanul jól ápolt sétányain, együtt nézegették a kirakatokat a Vámház körúton, együtt ismerték meg az évszakokat, az ég tavaszi színét, alkonyati lilaságát.

Sok olyan estére emlékezett Medve, hogy ketten voltak csak odahaza, s ő félt is az üres szobák sötétségétől, és szerette is a langyos, rejtélyes lakást, s a székére feltérdelve olvasott vagy rajzolgatott, Veronika pedig a nyakát görbítve harisnyát stoppolt a lámpa fénykörében, így várták apjáékat; és sokszor zongoraszó szűrődött le az emeletről.” OTTLIK Géza, *Iskola a határon*, https://reader.dia.hu/document/Ottlík_Geza-Iskola_a_hataron-731

¹¹ Az „én Júliám, csöppnyi gyerekkorom óta a legjobb barátom, nem hasonlított a világ egyetlen nagynénijéhez sem. Huszonöt éves, karcsú, kreol bőrű, cigarettázó lány volt. Vitt mindenhová, segített szindarabot írni, kettesben csavarogtunk. Most eljegyezte magát, s írt egy hosszú levelet. (...) Nagyon érzékeny volt mindenre, a legkisebb tapintatlanságra vagy érzéketlenségre is, és számomra ez a lány volt az egyetlen, aki soha, semmivel nem sértett meg. A boldogságtól azonnal nevetni kezdtünk, ha megláttuk egymást, s ismertem minden dolgát, ismertem testét-lelkét, a vékony, gömbölyű, barna karját és a csúfondáros-ravasz okosságával furcsán párosuló naiv, lelkes jóhiszeműségét. Most mégis cserbenhagyott, s ráadásul férjhez megy; tudta ezt a kétszeres árulást, ami nekem nem is fáj, nemhogy felrótta volna neki; hiszen csak a tizenegy éves unokaöccse voltam, és mindennek nyilván így kellett lennie; ámbár azt nem mondhatnám, hogy én kevésbé tudtam volna, mint ő; nagyon élesen figyeltem és tudomásul vettem a dolgoknak ezt a természetét, és éppen ezért voltak fontosak hosszú levelei, ezzel a teljességgel elrejtett, még csak nem is a sorok közé, hanem Isten tudja, hová rejtett szomorúságukkal és titkos bocsánatkérésükkel. De hát mindez kettőnk magánügye volt.” OTTLIK Géza, *Iskola a határon*, https://reader.dia.hu/document/Ottlík_Geza-Iskola_a_hataron-731

¹² „Az utolsó Memphisre gyűjtottam rá az imént. Júliától kaptam délelőtt. Titokban dugta a zsebembe, hogy az ura ne lássa. Ő volt az egyetlen, aki soha nem kérdezett tőlem semmit az intézetről, s mindvégig az volt a gyanúm, hogy mindent tud; ami persze képtelenség.

- Búcsúznom kellett tőlük elég hamar. Felemelte rám szép fiatal, kreol arcát. Nézett a szemembe. Kicsit kancsalítva. Fájt a szeretete, fájt a reménytelenség, fájt, hogy túléltünk mind a ketten valami jóvátehetetlen; mégis, alig fájt. Vagyis inkább egészen csendesen fájt, egészen messze, de olyan erővel és olyan mélyen, ahol azt az egy-két biztos dolgot tudtam: s ahogy szelíd galvánáramával átjárta a nehezen szerzett, titkos, elvehetetlen nyugalمامat, egy pillanatra világossá vált a talaj alaprétégződése, amin éltem: a kimondhatatlan érzés, hogy mégis minden csodálatosan jól van, ahogy van.” OTTLIK Géza, *Iskola a határon*, https://reader.dia.hu/document/Ottlík_Geza-Iskola_a_hataron-731
- ¹³ A regényben a *csinos* melléknév személyre vonatkoztatva Szeredy egyik szeretőjének és Kmetty Mancsi arcának illetve zubbonyának a jelzőjeként jelenik meg. Nem személyre vonatkoztatva is tanulságos a használata: Tóth Tibor füzetein „túl csinos, kisfiús írással állt a neve”; illetve Ötvevényi noteszéről mondja Bébé, hogy az csinos, barna vászon zsebkönyvecske volt.
- ¹⁴ „Kappéter Kalugyerszky és Orbán között ült a tanteremben, és finom, keskeny, enyhén hajlott orra volt. A szeme nézése pedig olyan, mint némelyik felnőtt lányé, akik tökéletesen tisztában vannak vele, hogy milyen szép, vadonatúj, kényes portéka az orruk, és ehhez is tartják magukat minden dolgukban.” OTTLIK Géza, *Iskola a határon*, https://reader.dia.hu/document/Ottlík_Geza-Iskola_a_hataron-731
- ¹⁵ „Kmetty Fidélnék is finom, lányos arca volt, bár másképpen, mint Tóth Tibornak. Mancinak hívták emiatt.” OTTLIK Géza, *Iskola a határon*, https://reader.dia.hu/document/Ottlík_Geza-Iskola_a_hataron-731
- ¹⁶ „Esténként, már hetek óta, lámpaoltás után fejére húzta a takarót, és vigyázatosan, teljesen hangtalanul sírt mindig egy jó darabig. Gyakorlata volt már benne. Tudta, hogy mire kell gondolnia, és másodpercek alatt úgy elkeserítette magát, hogy a felháborodásából fájdalom lett, a fájdalomból részvét önmaga iránt, forró hullámok ragadták el, s folyt a könnye, mintha csapból eresztenék, zaj nélkül, amíg az egész, mértéktelen kétségbeesése valószerűtlenné nem vált; akkor megkönnyebbült és elaludt.” OTTLIK Géza, *Iskola a határon*, https://reader.dia.hu/document/Ottlík_Geza-Iskola_a_hataron-731
- ¹⁷ „Szeredy felemelte Teodóra állát, egy pillanatig nézte az asszony patakzó könnyeit, aztán irgalmatlanul pofon vágta jobbról, majd pofon vágta balról. Még én is meghökkentem.” OTTLIK Géza, *Iskola a határon*, https://reader.dia.hu/document/Ottlík_Geza-Iskola_a_hataron-731
- ¹⁸ Hannáról, a mozibeli lányról, akibe filmnézés közben Bébé halálosan beleszeret; és Tildáról, akinek németkisasszonya egyszer csúnyán megfenyegette Medvét.
- ¹⁹ Van egy férjezett nővére.
- ²⁰ Szeredy „kövér, kopaszodó, kék szemű, jámbor, mackóképű fiú volt, hiányzott belőle a torreador, a jóképű huszártiszt vagy a szerelmes költő minden tulajdonsága. A zene érdekelte és a képzőművészet, néhány sportág és a jó ételek, finom italok. Lerítt róla, hogy ez a néhány szenvedély teljesen kielégíti, és lelki egyensúlyát nem nagyon zavarják a nők. Holott nagyon zavarták. Szórakozásait és mániáit elég komolyan vette, mármint főképp a muzsikát és a képzőművészetet, mégis igazában mindig mással volt elfoglalva. Örökké a nőkkel bajoskodott.” OTTLIK Géza, *Iskola a határon*, https://reader.dia.hu/document/Ottlík_Geza-Iskola_a_hataron-731. Ennek a bajoskodásnak egyik eklatáns példája, hogy amikor Nagyváradon eltűnnek a katonai iratai, két nő is gyanúba keveredik, s végül kiderül, hogy egy harmadik volt a tettes.

- ²¹ Barika egy kilencéves budai kislány volt, aki saját kezdeményezéséből barátkozott Szeredyvel, és akit Szeredy, neménél és koránál fogva, kissé lenézett. Mégis, amikor más gyerekek bántani próbálták, Szeredy hősiiesen megvédte.
- ²² Magda egy brassói zsidó fényképész lánya volt, akit Szeredy cselédjeként bújtatott Nagyváradon. Bébé így jellemzi őt: „csudálatos kis székely cseléd volt, fekete haja benőtt a homlokába, elég hosszú, puha orra volt, seprős pillái szinte összeértek, vékony, finom metszésű szeme kék volt és mégis őzszerű.” Bár kölcsönösen szerelmesek voltak egymásba, Szeredy nem vállalta a kapcsolatot, és 13 év telt el, mire megadta magát az érzésnek, hogy nem tud Magda nélkül élni.
- ²³ Bébé azt mondja, hogy a szeretet a civilek „kényes, szép, fényűző, komolytalan játéka (...), a színészkedésnek egy fajtája; kedves és halálosan fontos színészkedés”. Mert a szeretet-höz kedvező feltételek kellenek: „Mozgási szabadság, viszonylagos függetlenség, anyagi és erkölcsi lehetőségek; levegő, amit nem egymás elől szívunk el; egyszerűen, hiába, némi kis hatalom, amit nem egymás rovására szerezünk meg.” OTTLIK Géza, *Iskola a határon*, https://reader.dia.hu/document/Ottlík_Geza-Iskola_a_hataron-731
- ²⁴ ANGYALOSI Gergely, *Erre van az embernek = Az elbeszélés nehézségei*, szerk. KELECSÉNYI László, Holnap, Budapest, 2001, 299–308.
- ²⁵ SÜMEGI István, *Bébé szerelmei. Szeretet, szerelem és erotika Ottlik műveiben, 1. rész* https://epa.oszk.hu/00300/00381/00192/EPA00381_kortars_2014_05_24144.htm [Utolsó letöltés: 2020. 07. 14.] és SÜMEGI István, *Bébé szerelmei. Szeretet, szerelem és erotika Ottlik műveiben, 2. rész* http://epa.oszk.hu/00300/00381/00192/EPA00381_kortars_2014_05_24140.htm [Utolsó letöltés: 2020. 07. 14.]
- ²⁶ Az erotika meghatározását, noha más szót használ rá, a *Budában* Medve szájába adja az író: „»Egyszer rám támadtál ezzel, Bébé. Felelősségre vontál, hogy én szeretem az embereket. Tiltakoztam. Én? Megőrültél? Meg sem tudom különböztetni őket. Csupa kínaiak nekem! Pedig igazad volt! Mert akit mégis meg tudok különböztetni közöttük, fiút, lányt, öreget, fiatal, azt a kínait máris szeretem.«, »Mint egy buzi – mondom. – Ezt hogy hívják? Homoszekszualitás?«, »Úgy. Talán androfilia...«, »Egy macska nem lehet? Egy kínai macska?«, »De! Akár egy macska is lehet, öregem, egy fa, egy darab égbolt, egy esti hangszó!«, »Ezt mind szekszuálisan szereted?«, »Mind, mind! Pánszekszuálisan!«” OTTLIK Géza, *Buda*, Magyar Elektronikus Könyvtár, <https://mek.oszk.hu/01300/01339/01339.htm> [Utolsó letöltés: 2020. 07. 14.]

BENDA MIHÁLY

**„Minél jobban ritkulnak a szavak,
annál jobban sűrűsödik az igazság”**

- ¹ Maurice BLANCHOT, *La littérature ou le droit à la mort = Uő, La part du feu*, Gallimard, Paris, 1949, 300.
- ² Edmond JABÈS, *Le livre du dialogue*, Gallimard, Paris, 1984, 61.
- ³ *Beszélgetés Lengyel Péterrel = OTTLIK Géza, Próza*, Magvető, Budapest, 1980, 203.
- ⁴ *Uo.*, 210.
- ⁵ Ruth MOSER, *L'impressionisme français: peinture, littérature, musique*, Thèse de doctorat, Université de Genève, 1951, 100.

- ⁶ Uo., 101.
- ⁷ Uo., 147.
- ⁸ Maurice MERLEAU-PONTY, *A közvetett nyelv és a csend hangjai*, ford. SZÁVAI Dorottya = *Kép, fenomén, valóság*, szerk. BACSÓ Béla, Kijárat, Budapest, 1997, 171.
- ⁹ Uo., 171–172
- ¹⁰ Wayne C. BOOTH, *The Rhetoric of Fiction*, University of Chicago Press, Chicago, 1983, 271.
- ¹¹ Uo., 273.
- ¹² Pierre LARTHOMAS, *Le langage dramatique*, Armand Colin, Paris, 1972, 165.
- ¹³ Uo.
- ¹⁴ Jean-Pierre RYNGAERT, *Lire le théâtre contemporain*, Dunod, Paris, 1993, 126.
- ¹⁵ OTTLIK Géza, *Iskola a határon*, Magvető, Budapest, 1983, 65. (A továbbiakban erre a kiadásra hivatkozom a szövegben zárójelben megadott oldalszámokkal.)
- ¹⁶ „Medve nem írja le, hogy délelőtt átköltöztünk a négyzet alakú északnyugati hálóteremből [...] az egyik hosszú, homlokzat felőli hálóterembe, amelynek mind a tíz ablakra délnyugatra nézett. Nyilván neki van igaza, s az ilyen jelentéktelen részleteket ki kell hagyni az elbeszélésből, mert csak nehézkessé teszik; de hát így volt, s én nem tudom elhallgatni, mert ez a hálóterem, a kettes számú, lett véglegesen a miénk.” (45–46) De az is előfordult, hogy Medve önkényesen megváltoztatott dolgokat. (127). Medve a szökéséről sem beszél a visszaemlékezésében, Bébé Colaltotól értesült az eseményekről. (260)
- ¹⁷ Szegedy-Maszák ezt a fajta elbeszélést „tömbszerűnek” nevezi: „Általában jelentéktelennek tűnő mozzanatok köré csoportosul a többi emlékkép, s a kiindulópontnak »választott« események legalább egyszer visszatérnek. A második változat rendszerint eltér a korábbtól.” SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Ottlik Géza*, Kalligram, Pozsony, 1994, 82.
- ¹⁸ BALASSA Péter, „...Az végeknél...” *Részlet = Az elbeszélés nehézségei. Ottlik-olvasókönyv*, vál. szerk. KELECSÉNYI László, Holnap Kiadó, Budapest, 2001, 158.
- ¹⁹ Gérard GENETTE, *Az elbeszélő diszkurzus*, ford. SEPEGHY Boldizsár = *Az irodalom elméletei I.*, szerk. THOMKA Beáta, Janus Pannonius Tudományegyetem–Jelenkor Kiadó, Pécs, 1996, 78.
- ²⁰ Uo., 92–93
- ²¹ Uo., 93–94
- ²² Uo., 95.
- ²³ Angyalosi Gergely is észrevette, hogy Ottlik Géza világa az „erotikátlanságig prűd.” Vö. ANGYALOSI Gergely, *Ezze van az embernek = Az elbeszélés nehézségei, I. m.*, 307.
- ²⁴ „Kétségtelen, hogy igaza volt, de miként a matt-fenyegetés ellen sem lehet úgy védekezni, hogy felborítjuk a sakktáblát, az igazság nehézágyúit sem lehet bevonzolni olyan törekeny szerkezetekbe, amilyenek az emberi társadalmak.” (218)
- ²⁵ „Kimerültem a hosszú erőfeszítésben, és nem gondoltam semmire, csak a szerencsiómmal bíbelődtem türelmesen, csikorgattam rajta a bicskám hegyét. Ezért nem tudom pontosan, mi történt. [...] de hogy Ötvenyivel mit műveltek, azt nem tudtam. Úgy rémlett, beletúrtak a fiókjába, és elvették a noteszét.” (206)
- ²⁶ *Beszélgetés Lengyel Péterrel, I. m.*, 202.
- ²⁷ Uo., 210.
- ²⁸ JABÈS, *I. m.*, 45.

MOSZA DIÁNA

Test és a hatalom viszonya az Iskola a határon-ban

- 1 Daniel PUNDAY, *Narrative Bodies: Towards a Corporeal Narratology*, Palgrave Macmillan, New York, 2003.
- 2 Francis BERTHELOT, *Le Corps du héros: Pour une sémiologie de l'incarnation romanesque*, Nathan, Paris, 1997. Francis BERTHELOT, *Personnage de papier ou personnage de chair ?*, Vox Poetica, 2003. (<http://www.vox-poetica.org/t/lna/Tberth2003.html> [Utolsó letöltés: 2019.12.09.]])
- 3 Roland BARTHES, *Introduction à l'analyse structurale du récit*, Communications, 1966/8, 19.
- 4 Michel FOUCAULT, *Felügyelet és büntetés: A börtön születése*, ford. Csűrös Klára – Fázsy Anikó, Gondolat, Budapest, 1990.
- 5 Marcel MAUSS, *A test technikái = Uő, Szociológia és antropológia*, ford. Fejős Zoltán, Osiris, Budapest, 2004, 424–446. Erhard SCHÜTTPELZ, *Testtechnikák*, ford. Vincze Ferenc, Tiszatáj, 2017/2., 92–104.
- 6 SÁRI B. László, *Test és politika: Homoszociális viszonyok Ottlik Géza Iskola a határon című regényében = Kultusz, mű, identitás*, szerk. KALLA Zsuzsa – TAKÁTS József – TVERDOTA György, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2005, 182–210.
- 7 OSZTROLUCZKY Sarolta, „...nyakszirtjét és hallgatását megjegyezte...”: Arc, nyak és tarkó Ottlik Géza elbeszélő prózájában, *Iskolakultúra* 2019/12., 23–32.
- 8 Gérard GENETTE, *Discours du récit = Uő, Figures III*, Seuil, Paris, 1972, 252–259.
- 9 FÜZFA Balázs, „...sem azé, aki fut...”: Ottlik Géza Iskola a határon című regénye a hagyomány, a prózapoeitika, a hipertextualitás és a recepció tükrében, *Argumentum*, Budapest, 2006, 75.
- 10 A regényből vett idézetek oldalszámai az alábbi kiadásra vonatkoznak: OTTLIK Géza, *Iskola a határon*, Magvető, Budapest, 2005.
- 11 A percepciókról és a látás primátusáról bővebben korábban itt írtam: *Látások és láttatások – Vizuális narráció Ottlik Géza Iskola a határon című regényében*, Partitúra, 2018/1, 65–70.
- 12 Maurice MERLEAU-PONTY, *A látható és a láthatatlan*, ford. FARKAS Henrik – SZABÓ Zsigmond, L'Harmattan, Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszék, Budapest, 2007, 152.
- 13 ZEMPLÉNYI Ferenc, *Regény a határon: Megjegyzések Ottlik Géza Iskola a határon című regényéről*, Irodalomtörténeti Közlemények 1982/4., 483.
- 14 A hierarchiában való váratlan előmenetelét kísérő testi jelenségekről lásd lejjebb.
- 15 Julia KRISTEVA, *Powers of Horror: An Essay on Abjection*, trans. Leon S. ROUDIEZ, Columbia University Press, New York, 1982, 2.
- 16 FOUCAULT, *I. m.*, 19.
- 17 Matthieu MERLIN, *Foucault, le pouvoir et le problème du corps social*, Idées économiques et sociales, 2009/155, 54.
- 18 FOUCAULT, *I. m.*, 198.
- 19 *Uo.*, 195.
- 20 N. PÁL József, „...védeni egy kis várat...” = Éjszakai hajózás: In memoriam Ottlik Géza, szerk. HORNÝIK Miklós, Nap kiadó, Budapest, 2006, 179.

TARNAI CSILLAG
Mozdulatokba rejtett játék

- 1 KIS PINTÉR Imre, *Lenni, de látni is a létezést: Ottlik Géza világegyenleteiről*, Jelenkor 1982/5., 402.
- 2 Lásd „a gyermeki transzcendens világ az intézetben először lerombolódik” HORVÁTH Kornélia, *Iskola a határon*, Bár, 1996/1–2., 188. (idézi: HERMÁNYI Gabriella, *Az ingyen mozi motívum előzményei az életműben = „...ami biztosan van...”: Itt kezdődött a posztmodern?*, szerk. FINTA Gábor – FÜZFÁ Balázs, Savaria University Press, Szombathely, 2012, 196.)
- 3 OTTLIK Géza, *Iskola határon*, Magvető, Budapest, 1976, 299. A regény idézeteit a továbbiakban is a negyedik kiadás szerint hivatkozom, és csak oldalszámmal jelölöm.
- 4 Lásd „Ez a visszakapott levegő a szeretet-éghajlat újateremtődésének következménye, amelynek a külső kiszabadulás csak látható, csodaszerű jele lett. A szeretet-éghajlat levegője a feltétele a megismerésnek és az emlékezetnek, bármilyen érdeklődésnek és kíváncsiságnak, így közvetetten az alkotásnak és a születő regénynek is. A szeretet révén visszanyert szabadság pedig nem elsősorban a valamitől való megszabadulást jelenti, hanem a valamire való kinyúlást. Szabadságot arra, hogy az ember újra képes legyen látni és befogadni a világot, egyszerűen: képes legyen újra jelen lenni benne.” HERNÁDI Mária, *A rejtett munkahipotézis: Megjegyzések az ottliki Rr-hez = „...ami biztosan van...”, I. m.*, 168.
- 5 Vö. ZEMPLÉNYI Ferenc, *Regény a határon: Megjegyzések Ottlik Géza Iskola a határon című regényéről*, Irodalomtörténeti Közlemények 1982/4., 483.
- 6 Lásd OTTLIK Géza, *Buda*, Európa, Budapest, 1993, 18–19.
- 7 Lásd SÁRI B. László, *Test és politika: Homoszociális viszonyok Ottlik Géza Iskola a határon című regényében = Kultusz, mű, identitás*, szerk. KALLA Zsuzsa – TAKÁTS József – TVERDOTA György, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2005, 188.
- 8 Vö. FOUCAULT, Michel, *Felügyelet és büntetés: A börtön története*, ford. FÁZSY Anikó – Csűrös Klára, Gondolat, Budapest, 1990, 83.
- 9 Vö. MOSZA Diána, *Test és hatalom viszonya az Iskola a határonban*, Iskolakultúra 2019/12., 36–38.
- 10 *Uo.*, 38.
- 11 Lásd HERMÁNYI, *I. m.*, 195.
- 12 *Uo.*, 195.
- 13 Marcel MAUSS, *Les techniques du corps*, Journal de Psychologie 1936/3–4.
- 14 Lásd SCHÜTTPELZ, Erhard, *Testtechnikák*, Tiszatáj 2017/2., 98.
- 15 DOBOS István, *A jelenlét átható pillanatai: Iskola a határon = „Próza az, amit kinyomtatnak”? Tanulmányok Ottlik Gézáról*, szerk. BEDNANICS Gábor – HANSÁGI Ágnes – HORVÁTH Csaba – PALKÓ Gábor – WERNITZER Julianna, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2013, 41.
- 16 KOSZTOLÁNCZY Tibor, *„Hová tevő boldogtalan fiait?”: Ottlik Géza Iskola a határon című regényének allegorikus jelentéseiről = „...száz év múlva is emlékezett dolgokra...”: Ottlik Géza első évszázada*, szerk. FINTA Gábor – FÜZFÁ Balázs, Savaria University Press, Szombathely, 2015, 25.
- 17 Lásd PALKÓ Gábor, *Másodlagos megfigyelés és megértésdeficit az [I]skolában = „Próza az, amit kinyomtatnak”, I. m.*, 141.

- ¹⁸ Lásd HARKAI VASS Éva, *A polifon regény*, Híd 1985/7–8., 1022.
- ¹⁹ MÁRTONFFY Marcell, „... valamivel jobb volt a pokolnál”: *Kultusz, nyelv és tapasztalat Ottlik művészetében* = „Próza az, amit kinyomtatnak”, *I. m.*, 190.
- ²⁰ Vö. SÁRI B., *I. m.*, 188.
- ²¹ Vö. FARKAS Edit, *Az elbeszélés nehézségei Ottlik Géza Iskola a határon című regényében*, *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 1993/1–2., 62.
- ²² Vö. KOSZTOLÁNCZY, *I. m.*, 28.
- ²³ Lásd FARKAS, *I. m.*, 62.
- ²⁴ Lásd JAKUS Ildikó – HÉVIZI Ottó, *Ottlik-veduta*, Kalligram, Pozsony, 2004, 43.
- ²⁵ BERGSON, Henri, *A nevetés*, ford. SZÁVAI Nándor, Gondolat, Budapest, 1994, 118.
- ²⁶ *Uo.*, 119.
- ²⁷ Mihail BAHTYIN, *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*, Osiris, Budapest, 2002, 15.
- ²⁸ MÁRTONFFY Marcell, *Párhuzamosok találkozása: Az Iskola a határon biblikus értékeléséhez* = Uő, *Folyamatos kezdet*, Jelenkor, Pécs, 1999, 295.
- ²⁹ BAHTYIN, *I. m.*, 18.
- ³⁰ Lásd *Uo.*, 30.
- ³¹ *Uo.*, 107.
- ³² *Uo.*, 107–108.
- ³³ BERGSON, *I. m.*, 53.
- ³⁴ *Uo.*, 118.
- ³⁵ Lásd „Az eredeti műsorunkat már amúgy is ismerte mindenki az unalomig, egy hete mást sem hallottak. Most feszülten figyeltek, felvillanyozva élvezték a helyzetet. A pusztá megjelenésünk, arckifejezésünk visszafojthatatlan nevetést váltott ki.” (306)
- ³⁶ Vö. NAGY Edit, *Próba-élet és nézhető is: Gondolatkísérlet az ottliki Rr modell működéséről, Néző-Szereplő-amalgámlét ürügyén* = „...ami biztosan van...”, *I. m.*, 181.
- ³⁷ FINTA Gábor, *Köd, csuklózás, rádió, futball. A szemantikai egyenértékűség esetei az Iskola a határonban* = „...ami biztosan van...”, *I. m.*, 58–59.
- ³⁸ Vö. DOBOS, *I. m.*, 40.
- ³⁹ Lásd SÁRI B., *I. m.*, 194.
- ⁴⁰ Lásd DOBOS, *I. m.*, 45.
- ⁴¹ Lásd SÁRI B., *I. m.*, 194–195.

FÚZFA BALÁZS Hangregény?

- ¹ A dolgozat megjelent a *Híd* című folyóirat 2019 decemberi számában.
- ² Lásd a teljesség igénye nélkül az utóbbi két évtizedből: BENYOVSZKY Krisztián, *Az Ottlik-próza mint a többfunkciós irodalmi ismétlések szövegmodellje*, Kalligram, 1999/január–február = <http://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/1999/VIII.-evf.-januar-februar/Az-Ottlik-proza-mint-a-toebbfunkcios-irodalmi-ismetlesek-szovegmodellje> [Utolsó letöltés: 2019. 11. 24.] HORVÁTH Kornélia, *A nyelvhez való viszony kérdései az Iskola a határonban* = https://epa.oszk.hu/00300/00381/00161/EPA00381_kortars_2011_07-08_1591.

- htm [Utolsó letöltés: 2019. 11. 24.]; TÁTRAI Szilárd, *Az elbeszélés lehetőségei. Narráció és fokalizáció Ottlik Géza Iskola a határon és Továbbélők című regényében*, Magyar Nyelvőr 2002. április–június, 157–169 = <http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1262/126204.pdf> [Utolsó letöltés: 2019. 11. 24.]; KORDA Eszter, *Ecset és toll – Az Ottlik-próza vizuális narrációja*, Fekete Sas, Budapest, 2005.; MOSA Diána, *Vizuális narráció Ottlik Géza Iskola a határon című regényében*, Partitúra Irodalomtudományi folyóirat, 2018/1., 63–100.
- ³ Lásd például Ottlikkal kapcsolatban, illetve általában is: FARAGÓ Kornélia, *Térirányok, távolságok. Térdinamizmus a regényben*, Forum, Újvidék, 2001.
- ⁴ Vö. Roman INGARDEN, *Az irodalmi műalkotás*, Gondolat, Budapest, 1977, 42–69; Roman JAKOBSON, *Hang – jel – vers*, Gondolat, Budapest, 1972, 11–49. Az írásjelek szerepéről lásd különösen: FÓNAGY Iván, *Az írásjel-metaforák, írásjel-szimbolika = Uő, A költői nyelvről*, Corvina, Budapest, é. n., 446–449.
- ⁵ Vö. <https://www.youtube.com/watch?v=YH ZhouS62ziY> [Utolsó letöltés: 2019. 11. 24.]
- ⁶ Lásd például Reuven Tsur vizsgálódásait Babits *Esti* kérdésével kapcsolatban: Reuven TSUR, *Babits Mihály: Esti kérdés. A költészet és a versmondás = Esti kérdés*, szerk. FÜZFA Balázs, Savaria University Press, Szombathely, Szombathely, 2009, 291–324. (*A 12 legszebb magyar vers*).
- ⁷ OTTLIK Géza, *Iskola a határon* (hangoskönyv, elmondja KULKA János), Titis Tanácsadó Kft., Budapest, 2004.
- ⁸ „Igaz, amikor kész lettem, nem akartam odaadni, annyira hozzám nőtt, sunyin próbálkoztam szitanyomatot csináltatni, de igazán finomat nem lehetett, szóval tényleg jó ajándék lett. Amikor aztán olvastam Balassa Péternek a képepről írt fantasztikus elemzését, egy regény mint gobelin, meglepve pillantottam meg ödipális agressziótól véres kezemet. Hát, igaza volt. Akkor már egy picit sejtettem, mit tettem, amikor átadtam Ottliknak, mert ő okosabb volt, mint én, volt egy kis felhő a homlokán. Rögtön észlelte például, hogy én olvashatatlanra írtam az ő regényét. De azért örült. Azt hiszem.” (Esterházy Péter: „A politika nyelvi kérdés is” – az íróval Vári György beszélget, Magyar Narancs, 2012/16. = <https://magyarnarancs.hu/konyv/a-politika-nyelvi-kerdes-is-79656> [Utolsó letöltés: 2019. 11. 24.]
- ⁹ Érdemes volna egyszer megvizsgálni, hogy a több mint húsz fordítás hogyan oldotta meg ezeknek a szótörmelékeknek az átültetését más nyelvekre.
- ¹⁰ Jómagam a szomszéd faluban, Kunszigetben és Abdán nőttem fel, ezért kimondottan furcsa számomra ’Ötvenyi’ nevének betű szerinti kiejtése. Ugyanakkor ez természetes azok – vagyis a beszélők többsége – számára, akik nem ismerik ennek a falunak a (kiejtett) nevét.
- ¹¹ „S ez volt az egyetlen kedélyeskedés, amit [ti. Merényi – F. B.] megengedett magának, nagy ritkán.” OTTLIK Géza, *Iskola a határon* = <https://mek.oszk.hu/02200/02285/02285.htm#30> [Utolsó letöltés: 2019. 11. 24.] A továbbiakban erre a kiadásra hivatkozom.
- ¹² FÜZFA Balázs, *Dömdödöm az Iskolában. Adalékok az Iskola a határon és a Négyszögletű Kerek Erdő világához*, Híd 2017/1–2., 102–112. – Ugyanez: FÜZFA Balázs, *Kifelé a ködből. Írások Ottlik Géza műveiről*, Savaria University Press, Szombathely, 89–103. (Ottlik Könyvtár).
- ¹³ Ottlik Géza, *Iskola a határon*, https://reader.dia.hu/document/Ottlik_Geza-Iskola_a_hataron-731

- ¹⁴ „De nem ezért rúgtam ülepen Medvét. Inkább csak megszokásból, azt hiszem. Sűrű, sokféle és árnyalatos rúgásainkkal sok mindent ki tudunk fejezni. Ezeket a közléseket szintén nagyon nehéz szavakra lefordítani. Önálló érvényű, mással nem helyettesíthető kifejezés-mód volt ez, mint a beszéd és az írás vagy a kép, a zene vagy a csók, s rá lehetett szokni, ha egyszer elkezdte az ember.” (Uo.)
- ¹⁵ Uo.
- ¹⁶ MÉSZÁROS Sándor, *Várákozás és bizonyosság* (Ottlik Géza: *Iskola a határon*) = *Küszöbök* (Az *Alföld Stúdió antológiája*), szerk. ACZÉL Géza, BERTHA Zoltán, MÁRKUS Béla, Debrecen, 1986, 132.
- ¹⁷ Ottlik Géza, *Iskola a határon*, https://reader.dia.hu/document/Ottlik_Geza-Iskola_a_hataron-731
- ¹⁸ Az idézetek lelőhelye: Ottlik Géza, *Iskola a határon*, https://reader.dia.hu/document/Ottlik_Geza-Iskola_a_hataron-731 (Kiem. F. B.)
- ¹⁹ Köszönöm a 2019 tavaszán működött Ottlik-speciálkollégium két hallgatójának lelkesedését: egyetemi szemináriumunkon Bertha Alexandrával és Hódosi Júliával azonosítottuk először a szóban forgó szöveghelyeket.
- ²⁰ OTTLIK Géza, *Hajnali háztetők* (hangoskönyv, elmondja RÁTÓTI Zoltán), Titis tanácsadó Kft., Budapest, 2019.

BENYOVSZKY KRISZTIÁN

Iskolai arcélek

- ¹ JAKUS Ildikó – HÉVIZI Ottó, *Ottlik-veduta*, Kalligram, Pozsony, 2004.
- ² <https://nl-be.facebook.com/pg/OttlikGeza/posts/> [Utolsó letöltés: 2020.08.11.].
- ³ KORDA Eszter, *Ecset és toll. Az Ottlik-próza vizuális narrációja*, Fekete Sas, Budapest, 2005.
- ⁴ MOSZA Diána, *Látások és láttatások. Vizuális narráció Ottlik Géza Iskola ahatáron című regényében*, Partitúra, 2018/1., 63–100.
- ⁵ MOSZA Diána, *Az iskola lerajzolhatósága = „száz év múlva is emlékezett dolgokra...” Ottlik Géza első évszázada*, szerk. FINTA Gábor – FÚZFA Balázs, Savaria University Press, Szombathely, 2015, 247–251.
- ⁶ Ezt a megközelítésmódot követi Varga Emőke is. Vö. VARGA Emőke, *Az illusztráció a teóriában, a kritikában, az oktatásban*, L’Harmattan, Budapest, 2012, 37.
- ⁷ Ugyanezen okból emeli ki Mosza Diána Somogyi Győző borítóját, mert emlékeztet arra, „milyen kicsi gyermekekről szól a regény” MOSZA Diána, *Az iskola lerajzolhatósága*, 248.
- ⁸ OTTLIK Géza, *Iskola a határon*, Magvető, Budapest, 1995, 155. A továbbiakban ennek a kiadásnak az oldalszámaira hivatkozom a könyvből vett idézeteknél.
- ⁹ „Mókás képű fiú volt. Minden szabálytalan volt az arcán; a bal füle más volt, mint a jobb, a két szemöldöke sehogyan sem illett össze, a haja összevissza nőtt, s a homloka és az orra hátra volt lapítva; de minden vonása éles, kifejező és erőteljes volt, s amikor mosolygó szájjal rám nézett, ez az egész, vad rendtelenség egyszerre kellemes, megnyerő összhanggá olvadt.” (84–85, Kiem. B. K.)
- ¹⁰ „Petár szénfekete fiú volt, az *arca csupa vigyorgó ránc*, a térde mindig csupa var.” (43, Kiem. B. K.) „Halász Péter felé nézegettem, és egyszer megpróbáltam inteni neki, de hasztalan.

- Nem tudtam észrevéteetni magam. Megnyugvás öntött el, amióta itt láthattam himlőhelyes képét, villogó, fehér fogait, kékesfekete szemöldökét, *majomráncait*” (40, Kiem. B. K.)
- 11 „Az unalom, Bognár tiszthelyettes zajos hangjának és *jámbor földművesarcának* egyhangúsága engem is kifárasztott.” (33, Kiem. B. K.)
- 12 HORVÁTH Kornélia, *Realitás, imagináció és elbeszélői nyelv Ottlik regényében*, Kortárs, 2010/4., 69.
- 13 MOSZA Diána, *Látások és láttatások*, 67.
- 14 Hans BELTING, *Faces. Az arc története*, ford. HORVÁTH Károly, Atlantisz, Budapest, 2018, 33.
- 15 *Uo.*, 27.
- 16 *Uo.*, 30.
- 17 Szívós Mihály, *A jeltől a kódig. Rendszeres szemiotika*, Loisir Kiadó, Budapest, 2013, 438.
- 18 A hajnali kronotoposz jelentés-összefüggéseiről Ottliknál lásd: BENYOVSZKY Krisztián, *Hajnaltájt = Uő, Rácsmustra*, Kalligram, Pozsony, 2001, 185–190.
- 19 Retorikai szempontból ez, a szoros tér- és időbeli érintkezés okán, metonimikus természetű jelnek is felfogható.
- 20 A peirce-i *image* magyar terminológiai megfelelőjéről van szó. Vö. Szívós Mihály, *A jeltől a kódig*, 211–212.
- 21 „Ha az ember megfogott valamit, hát nem körülményeskedett, hanem pontosan annyi erőt adott bele, amennyi kellett; se nem óvatosan, se nem görcsösen, minél kevesebb mozdulattal, összekötvé, ha lehet, két vagy három dolgot, egyszerre. Térddel, vállal, fejjel: ahogy jött: bal bokával a széket húzva, jobb könyékkal a tanszerláda fedelét megemelve; a lépcső sarkán fékezve, falnál kanyarodva, belső pályán; takarékos, célszerű testmozgással éltünk.” (292)
- 22 A *karcol* ige *A magyar nyelv értelmező szótára* szerint „a német hangutánzó *kratzen* átvétele; az eredetibb *kraccol*, *krácol* szóeleji mássalhangzó-torlódását az *r* áthelyezése oldotta fel.” = <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/k-F287B/karcol-F298E/>. [Utolsó letöltés: 2020. 08. 11.] A *karcer* a latin *carcer* (börtön, tömlőc) szóból ered. A szótári magyarázat érdekessége olvasatunk szempontjából az, hogy a szó iskolai környezetben való használatát emeli ki: „Börtön, tömlőc, fogda. || a. (iskolai) <Iskolában, nevelőintézetben> az a kis helyiség, ahová büntetésből a diákokat bezárták; zárka.” = <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/k-33922/karcer-34196/> [Utolsó letöltés: 2020. 08. 11.]
- 23 OTTLIK, *Iskola a határon*, 75.
- 24 „Még amikor világosodni kezdett, hirtelen eszébe jutott egy pillanatra a hálóterem. A vörös Burger ágya, Laczkovics Sándoré, Matejé, Merényié, Myrkovszkyé, aki ágybavizelő, Jaks Kálmánra gondolt, Zsoldosra, Colaltóra, *Szabó Gerzson arcára, Czako cigányképére*, a törhetetlen Borsára. Orbán Elemérre. Heves gyűlölet fogta el: hogy mertünk az eszébe jutni? Ha csak futtában is, de ilyen közlelő? Belerúgott a konzervdobozba, s elindult visszafelé.” (206. Kiem. B. K.)
- 25 „[...] sokszor csak ült mellette szótlantul, s míg Tóth Tibor festegetett – mert egy vasárnap délután önként felajánlotta neki a gombfestékjeit, s attól fogva nála is maradt a készlet –, Medve félórakig elnézte *vékony nyakát, gyengéd arcélét, füle cimpáját*.” (321. Kiem. B. K.)
- 26 „És *szívós volt Tóth Tibor*. Még mindig kisfiús, még mindig elpirult, ha az arcába mondtak, éppen e célból, bármi trágárságot.” (321)

²⁷ „– Nézd, hagyj engem békében, Medve, légy szíves.

Medvének torkán akadt a szó. Döbbenet nézte Tóth Tibor *hamvas, sima arcát, seprős pilláit*. Most már tudta, hogy milyen szánalmas volt a magyarázkodása, nyavalygása; de éppen ezért majdnem halálosan megsebezte az előkelő, szívtelen leforrázás.

Így azért nem lehetett beszélni Medvével. Sok mindent lehetett [...] Rögtön pofon kellett volna vágnia. Teljes joggal. De nem nyúlt hozzá; pedig tudta, hogy Tóth Tibort ezzel csak megerősíti fölényes önteltségében.” (326. Kiem. B. K.)

²⁸ Medve írásműve az önéletrajzi fikció sajátos eseteként fogható fel.

²⁹ Hans BELTING, *Faces. Az arc története*, 226.

SZERECZ GYÖRGY

Reprodukciók. Olajnyomatok a regény falain

¹ OTTLIK Géza, *Iskola a határon*, Petőfi Irodalmi Múzeum, Digitális Irodalmi Akadémia, https://reader.dia.hu/document/Ottlík_Geza-Iskola_a_hataron-731 [Utolsó letöltés: 2020. 10. 30.] A továbbiakban erre a kiadásra hivatkozom.

² *Uo.*

³ OTTLIK Géza, *Buda*, Magyar Elektronikus Könyvtár, <https://mek.oszk.hu/01300/01339/01339.htm> [Utolsó letöltés: 2020. 10. 30.] A továbbiakban erre a kiadásra hivatkozom.

⁴ OTTLIK Géza, *Iskola a határon*, https://reader.dia.hu/document/Ottlík_Geza-Iskola_a_hataron-731

⁵ *Uo.*

⁶ *Uo.*

⁷ *Uo.*

⁸ *Uo.*

⁹ *Uo.*

¹⁰ *Uo.*

¹¹ *Uo.*

¹² *Uo.*

¹³ *Uo.*

¹⁴ OTTLIK Géza, *Buda*, <https://mek.oszk.hu/01300/01339/01339.htm>

¹⁵ OTTLIK Géza, *Iskola a határon*, https://reader.dia.hu/document/Ottlík_Geza-Iskola_a_hataron-731

¹⁶ *Uo.*

¹⁷ *Uo.*

¹⁸ *Uo.*

¹⁹ *Uo.*

²⁰ *Uo.*

²¹ *Uo.*

²² *Uo.*

²³ *Uo.*

²⁴ *Uo.*

OSZTROLUCZKY SAROLTA

Véset, felirat, átirat, törlés. Írásjelenetek az *Iskolában*

- 1 Hans-Georg GADAMER, *Igazság és módszer*, ford. BONYHAI Gábor, Osiris, Budapest, 2003, 324.
- 2 A nyelv, instrumentalitás és gesztus instabil együttesét jelölő *írásjelenet* Rüdiger Campe fogalma. Vö. Rüdiger CAMPE, *Az írásjelenet*, ford. TAMÁS Ábel = *Metafilológia 2. Szerző, könyv, jelenetek*, szerk. KELEMEN Pál – KULCSÁR SZABÓ Ernő – TAMÁS Ábel – VADERNA Gábor, Ráció, Budapest, 2014, 730–743.
- 3 Vö. Ottliknak a *Regény és valóságban* olvasható szavaival: „Egy valódi nagy versben vagy regényben olyan sokféle rend van, hogy nem is tudhatunk mindegyikről, nemhogy szándékosan megszerkeszthetnénk ilyen bonyolult hiperkomplex összefüggéseket.” OTTLIK Géza, *Próza*, Magvető, Budapest, 2005, 207.
- 4 Bányai János szavait, melyek egy 1979-es televízió-interjúban hangzottak el, Fűzfa Balázs idézi: FÜZFA Balázs, „...*Sem azé, aki fut...*” *Ottlik Géza Iskola a határon* című regénye a hagyomány, a prózapoétika, a hipertextualitás és a recepció tükrében, Argumentum, Budapest, 2006, 201.
- 5 FÜZFA, *I. m.*, 27.
- 6 BALASSA Péter, *Egy regény mint gobelin = Az elbeszélés nehézségei. Ottlik-olvasókönyv*, szerk. KELECSÉNYI László, Holnap, Budapest, 2001, 211–212.
- 7 OTTLIK, *Próza*, 14–15.
- 8 FÜZFA, *I. m.*, 197.
- 9 BALASSA, *I. m.*, 219.
- 10 „December óta Medve a bal arcán, az orra tövében, egy eldőlt T betű alakú kis forradást viselt.” OTTLIK Géza, *Iskola a határon*, Magvető, Budapest, 1980, 275. (A továbbiakban a szövegben jelölt oldalszámok erre a kiadásra vonatkoznak.)
- 11 „Megszerezte Hlavaty növendék egyik hiányjegyzékét 1909-ből, akiről csak annyit tudunk, hogy bele volt vésvé a neve a fizikaterem emeletes, legfelső padjába.” OTTLIK, *Iskola*, 344.
- 12 „Láttam, hogy a többiek közül néhányan jeleket karcolnak bicskájukkal a szalvétakarikájukba. Ez ugyan fölösleges volt, mert a karikák számot viseltek, de azért előszedtem én is a bicskámat, és követtem példájukat, pusztá szórakozásból.” *Uo.*, 71–72.
- 13 „Zsoldosnak volt egy kis zsebnaptárja, s esténként kihúzta benne az elmúlt napot. Nem elégedett meg egy egyszerű vonással, hanem feketére mázolta ceruzájával az egész sort, a protestáns és izraelita naptárrovatokkal együtt. Egyrészt olvashatatlaná akarta tenni mindenestől, másrészt pedig így nagyobbnak tűnt a nyereség, mint ha csupán a keltezését húzza át. A lap másik oldalán párhuzamos kis hurkák kezdtek kidomborodni, s helyenként át is szakadt a papír, a még távoli, kihúzásra nem jogosult októberi naptároldalon; ennyit ért el vele.” *Uo.*, 149.
- 14 OTTLIK, *Próza*, 219–220.
- 15 Az önéletrajzíságra a főhős M.-ként való megnevezése, a katonaiskolai múlt Bébé által is azonosíthatónak tartott környezete és szereplői, míg a fikcionalizálás szándékára az egyes szám harmadik személyű elbeszélésmód, illetve a Bébé fülének „süketen hangzó”, „meghamisított szavak” utalnak. Vö. OTTLIK, *Iskola*, 99.

- ¹⁶ „[...] az embernek van megélt, még megíratlan jó nyersanyaga – tíz évvel, harminc évvel ezelőttről, tegnapról? mindegy: az emlékezete őrzi. – Őrzi teljes egészében, és mindig elérhetően, úgy, ahogy volt. Ha idő előtt belefog az ember megírni, és elrontja valahol, az már úgy marad, többé vissza nem csinálható. A mondatait hiába dobja ki: belevésődtek az emlékezetébe, és ha agyonverik, se tudja már megmondani, eredetileg pontosan hogyan volt.” OTTLIK Géza, *Buda*, Európa, Budapest, 1993, 357.
- ¹⁷ Medve kéziratának nemcsak az *Iskolában* kap fontos, szüzséformáló szerepet, de a *Budában* is: „Medve kéziratának első változatát Jászdózsán Lexi jóváhagyta, az író mégis elolvastatta Monostoron a barátaival is, akiknél akkor lakott [...] ((Itt változott Medve kézirat. Lexinek csak a végleges szöveg volt meg, a kicserélt befejezéssel én nagyjából emlékeztem Medve első verziójára. Ami nem tetszett Mártának. Se nekem:))” *Uo.*, 293–294.
- ¹⁸ OTTLIK, *Próza*, 9.
- ¹⁹ *Uo.*, 14.
- ²⁰ „Nem tudom, hogy mi a lényege egy ember életének: a tettei, viselt dolgai, vagy olyasféle megfoghatatlan apróságok, mint egy ködös téli reggelének a hangulata. Nyilván elválaszthatatlanul hozzátartozik életünkhöz minden fűszál, ami az utunkba akad: minden gondolatunk, vágyunk, törekvésünk; emlékeink, indulataink; egészségünk, pénzünk, munkánk, hitünk; a szívünkben bujkáló titkos várakozások és a pillanat látható, érzékelhető jelenségei; s nyilván még sok minden. Ha regényt kell írnom Czákó Paliról, gondoltam – mert újságcikket, lám, nem tudok –, nem nehéz összeszednem, hogy mit vegyek bele; de nem tudom, hogy mit hagyjak ki belőle.” *Uo.*, 15.
- ²¹ Erről bővebben lásd KELECSÉNYI László, *Az ősváltozat* = OTTLIK Géza, *Továbbélők*, Jelenkor, Pécs, 1999, 152. A visszavont kézirat átdolgozásából születik meg 1959-ben az *Iskola*, és szintén a kéziratból rekonstruálják 1999-ben a regény ősváltozatát, a *Továbbélők*-et.
- ²² „((Medve legépelte, s talán már betéve tudta az egész kézírásos szöveget, és szeretete volna, Márta jóváhagyásával, beleolvasztani a saját Hilbert-kéziratába. Ez nem ment. Se ástilizálni, se végül összesen Márta két-három szavát kicserélni Medve regényíró-hangjának megfelelőre, nem lehetett. Így hát – kicsit dühösen – felhasználta a dolog velejét: Lexi életét Márta négy síkján folytatta tovább.))” OTTLIK, *Buda*, 350–351. A dupla zárójel alkalmazása máshol is a Medve kéziratáról szóló, metanarratív részeket jelöli a *Budában*: „((Itt változott Medve kézirat. Lexinek csak a végleges szöveg volt meg, a kicserélt befejezéssel én nagyjából emlékeztem Medve első verziójára. Ami nem tetszett Mártának. Se nekem:)) [...] ((Itt fejezte be Medve. Levágta. Kész. Az 56 végén megváltoztatott végleges szöveg így folytatódik innét:))” *Uo.*, 293–294.
- ²³ Vö. OTTLIK Géza, *A Nyugatról* = Uő, *Próza*, 227.
- ²⁴ „Medve kéziratának első változatát Jászdózsán Lexi jóváhagyta, az író mégis elolvastatta Monostoron a barátaival is, akiknél akkor lakott.” OTTLIK, *Buda*, 293.
- ²⁵ „Néhány hete kaptam meg, cukorspárgával összekötött kéziratköteg volt, a külsejére ceruzával ráírva: »B. B.-nek – halálom esetén átadandó – saját kezébe. Ha már ő sem él, kérem olvasatlanul elégetni.« Az első oldal tetejére, a cím fölé ez volt írva ceruzával: »Arra kérlek, olvasd el, és ha jónak látod, esetleg kijavítva –« Ezt a másfél sort kihúzta, s ugyancsak kihúzta, amit alája írt: »Kedves Bébé, azokat a részeket, amelyeket (igaznak – külön kihúzva) jónak találsz –« Amit végül nem húzott ki, az már csak a lap szélére fért el, oldalvást írva: »Csinálj vele, amit akarsz, édes öregem! Isten veled.«” OTTLIK, *Iskola*, 19–20.

- ²⁶ „Kénytelen vagyok megszakítani M. kéziratát. Vagyis Medve Gáborét, hiszen már úgysis elárultam a nevét. Persze lehetséges, hogy nem egészen önmagáról beszél, amikor M.-nek nevezi, harmadik személyben, a főszereplőjét.” *Uo.*, 33.
- ²⁷ „Beíratta, hogy Homola, a Varjú és Merényi elvették erőszakkal Jaks csavarós Penkala-ceruzáját s az ő noteszét; összetörték a tolltartója fedelét, megrongálták mindenféle holmiját.” *Uo.*, 208.
- ²⁸ „Zsoldos számtankönyvének utolsó oldalára ceruzával egy hernyószerű ábra volt rajzolva, s ezt mutatta Medvének. Folytatta a rajzot. Párhuzamos vonalakat húzott a hernyó mellé, és megmagyarázta [...] Úgy belemerült civil emlékeibe, hogy végül Medve figyelmét is lekötötte, s anélkül hogy tudta volna, nagy szolgálatot tett neki ezzel.” *Uo.*, 259.
- ²⁹ „– Gáspár – szólt hátra Czakóné. – Nézze, miféle ceruzát adott? A kövér kis ember sietve az íróasztalhoz lépett, és odavitt a kártyázóknak egy másik ceruzát. Alighogy visszajött hozzánk, az asszony újra rászólt a vállá fölé: – Gáspár, adjon a fiúknak ötvenezer koronát, és ne tartsa föl őket, mert moziba akarnak menni. [...] különös volt, hogy az asszony megjegyezte, hogy moziba akarunk menni, holott szemlátomást ránk sem figyelt.” *Uo.*, 311.
- ³⁰ „Tóth Tibor holmija azonban rendkívülinek, alapvetően másfélének tűnt. S ezt nem a csinosságuk tette; ceruzája például csúnyán, tömpén volt megrehegyezve, és mégis furcsa, megindító, nem közönséges ceruza volt.” *Uo.*, 390.
- ³¹ „Damjáni talán jobban szerette a zöld színt, mert a padja ismerős tintafoltos, összekarcolt-faragott zöld fedele például valami meghittséget árasztott feléje. Belemélyesztette ceruzája hegyét az egyik rovátka vajatába, és gyalulgatni kezdte. Alig hallható reccsenéssel tört ki a grafit; Damjáni megdőbbsent, majd elszontyolodott, aztán érezte, hogy szomszédja ránéz, és ő is feléje fordult. Egyszerre meleg derű öntötte el. Eszébe jutott a nyomogatható radír.” OTTLIK, *Továbbélők*, 7–8.
- ³² SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Ottlik Géza*, Kalligram, Pozsony, 1994, 85.
- ³³ OTTLIK, *Iskola*, 20. Egy hasonló, rendelkező jellegű és ugyancsak egy írásesztushoz kötődő jelenettel két alkalommal is találkozhatunk a regényben. Először Bébé hálótermi álmában: „Hiába erőszakoltam a gondolataimat, ahogy újra elaludtam, nyomban egészen másról kezdtem álmodni. De így is jó volt. Odahaza jártam, Budapesten. Nem a mi lakásunkban, mégis minden ismerős volt. Reggeliztünk egy loggián a Duna fölött, és Viktor bácsi megállt az erkélyajtóban. Szalmakalapot viselt, vajszínű burettruhát, és persze szárnyas keménygallért csokornyakkendővel. »Ha akarod, Bébé – mondta –, használhatod az írógépet.« Úgy volt, hogy utazik Bécsbe. Valahogyan nagyon szerettem őt álmomban.” *Uo.*, 119–120. Később a regény végén, vagyis évekkel később megismétlődik a jelenet, de már nem álom formájában: „Marcell főhadnagy kiengedett bennünket a városba délelőtt, vagyis nyolc után, ami a civileknek még reggel, s én előbb felmentem Júliáékhoz, mert útba estek. Tényleg, reggeliztek, és ott volt Viktor bátyám is, vajszínű burettruhában, mint egyszer álmomban. Csak éppen hogy azt nem mondta: Használhatod az írógépet, Bébé.” *Uo.*, 431. Az álom és valóság egymásra vetítése, illetve az írógépnek mint a regényírás eszközeinek motivikus megjelenése a Viktor bácsiról és az írógép áthagyományozásáról szóló jelenetet egyrészt a regény fikciós létmódjának metaforájaként, másrészt az íróvá válás vagy íróvá avatódás önértelmező alakzataként teszi értelmezhetővé.

- ³⁴ „Barna vászonkötésű könyv volt, januárban kaptam Júliától. Mindig vissza kellett hoznom szabadságról. Nem jelentett okvetlen békülést, hogy Medve most elkérte, mert többet volt nála, mint nálam. De azt jelentette, hogy három harmadév, több emberöltő és különböző történelmi korszakok óta élünk már így hármásban, Medve, a könyv meg én.” *Uo.*, 325.
- ³⁵ „(Zárójelbe teszem, mert Medve kéziratában, ahol arról ír, hogyan szűnt meg Ötvenyi, ez a mondat ceruzával ki van húzva: »Kétségtelen, hogy igaza volt, de miként a mattfenyegetés ellen sem lehet úgy védekezni, hogy felborítjuk a sakktablát, az igazság nehézágyúit sem lehet bevonszolni olyan törekeny szerkezetekbe, amilyenek az emberi társadalmak.« Persze inkább Medvére jellemző az is, hogy leírta, és az is, hogy később kihúzta ezt a megjegyzést, talán mert korainak vagy ide nem illőnek találta, vagy csüggesztőnek, vagy egyszerűen nem helytállóknak. [...])” *Uo.*, 218–219.
- ³⁶ „– Gyáva csürhe! – ordította el magát rettenetes hangon, közel a síráshoz. Az ordítása végigszállt a hosszú hálótermen, visszaverődött a túlsó falon, s a hirtelen csöndben szinte hallottam a visszhangját. Gyáva csürhe! Ez az igazság. Úgy értem, hogy ez történt, s nem az, amit ő M.-ről leírt.” *Uo.*, 114.
- ³⁷ „– Össze kellene fognunk. – Medve Formestől Tóth Tiborra nézett. – Fekete kéz. Kössünk szövetséget. Ne hagyjuk ezt.” *Uo.*, 125.
- ³⁸ „Zsoldos tehát egy vékony ecsettel, miután előbb önmagának is festett egy hasonló ferde T-t az orra mellé, Medve jobb arcára szintén odamázolt egy másikat, a szimmetria kedvéért.” *Uo.*, 275.
- ³⁹ „Csakugyan felment a konyhába, s a konyhaséfnek olyan komoly, udvarias közönnyel hardarta el: »Borsanövendékúrparancsára« le kell vinni a sportolók uzsonnáját, hogy a séf szó nélkül kiadta. Ettől fogva minden délután felment érte, és egyszer, amikor Bognár letolt bennünket, hogy nem voltunk ott a parancskiadásnál, Colalto már azzal érvelt, hogy hatig tart a tréning, hiszen az uzsonnát is mindig külön adják ki nekünk a konyháról. Bognár morgott, de meghátrált a hivatalos és átfogó jellegű intézkedés előtt, amely még a G. H.-ra is vonatkozott.” *Uo.*, 412.
- ⁴⁰ „Valakinek a ronggyá nyúlt térképatlaszából kibányászta az egykori földrajztanár és az egykori növendék nevével együtt a Mangelzettel német szövegét is: »A térképfüzet új és sértetlen.« Egybevettette a könyvbe belefirkált őskori megjegyzések és a hiányjegyzékek kézírását. »Fulladj meg, szőrös kaméleon« – ez állt a német szótárban, és Medvének magyarázta, hogy egy Szlamka Péter nevű harmadéves írta be az 1900–1901-es tanév folyamán.” *Uo.*, 344.
- ⁴¹ „Colalto tanszerládáján játszottunk. A fedőlapja alá volt támasztva két-két könyvvel, hogy vízszintes legyen. A zöld rovátkák, a világosabb és sötétebb foltok, a tintatartó körüli kék maszat, az egész festmény pontosan ugyanolyan volt, mint azelőtt.” *Uo.*, 270.
- ⁴² „[...] s ahogy szelíd galvánáramával átjárta a nehezen szerzett, titkos, elvehetetlen nyugalmat, egy pillanatra világossá vált a talaj alaprétégződése, amin éltem: a kimondhatatlan érzés, hogy mégis minden csodálatosan jól van, ahogy van.” *Uo.*, 440. (Kiem. O.S.) Vö.: „Kimondhatatlan jól van, ami van.” (Pilinszky János: *Aranykori töredék*, részlet). Itt természetesen nem szó szerinti beiródásról, de egy jól érzékelhető szövegemlékről van szó. A regényrészlet és a Pilinszky-versrészlet dialógusának részletes kifejtése külön tanulmányt érdemelne.

SZEMES BOTOND
Ottlík Budája és az ideális kódolás

- ¹ A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.
- ² OTTLÍK Géza, *Buda*, Európa, Budapest, 1993, 299. A továbbiakban az oldalszámokat az idézetek után jelzem.
- ³ Claude E. SHANNON – Warren WEAVER, *A kommunikáció matematikai elmélete*, ford. TOMPA Ferenc, Országos Műszaki Információs Központ, Budapest, 1986, 45. A kommunikáció- és információelmélet kifejezéseket szinonimának tekintem.
- ⁴ Például a nyitott művekben tapasztalható rendezetlenség „legfeljebb átvitt értelemben lehet azonos az entrópia statisztikai fogalmával.” Umberto ECO, *Nyitott mű*, Európa, Budapest, 2006, 157. (Kiem. Sz. B.)
- ⁵ William R. PAULSON, *The Noise of Culture*, Cornell UP, Ithaca-London, New York, 1988, 65–67.
- ⁶ Ennyiben szintén a kibernetikai rendszerek önszerveződésének felel meg elképzelése, vö. HALÁSZ Hajnalka, *Jel-zaj arány = Média és Kultúratudomány. Kézikönyv*, szerk. KIRCSFALUSI Beatrix – KULCSÁR Szabó Ernő – MOLNÁR Gábor Tamás – TAMÁS Ábel, Ráció, Budapest, 2018, 290. A szigorúan vett információelmélet felől mindez nem igaz: ekkor a kommunikációban fellépő zaj azt jelenti, hogy nem azok a betűkből áll a szöveg, amit az író leírt.
- ⁷ PAULSON, *I. m.*, 75.
- ⁸ Vö. HALÁSZ Hajnalka, *Diskurzusok referenciája a referencia diskurzusaiban*, Irodalomtörténet 2007/4., 576.
- ⁹ Claude E. SHANNON, *A Mathematical Theory of Communication*, *The Bell System Technical Journal*, 1948, Vol. 27, 386.
- ¹⁰ Friedrich KITTLER, *Jel és zaj távolsága*, ford. LŐRINCZ Csongor = *Intézményesség és kulturális közvetítés*, szerk. BÓNUS Tibor – KELEMEN Pál – MOLNÁR Gábor Tamás, Ráció, Budapest, 2005, 458.
- ¹¹ ECO, *I. m.*, 156.
- ¹² Claude E. SHANNON, *A Mathematical Theory of Communication*, 392–393.
- ¹³ *Uo.*, 626–628.
- ¹⁴ Erre utal például Lexi mondata is: „Volt egy szoba az emeleten,” amit Medve így kommentál: „Amit mondani akart, minden volt, csak nem hülyeség. Egy szoba az emeleten. Itt megállt: világos volt, hogy további szavakkal nem fogja tudni ennél jobban elmondani. Hogy mit? Mit tudom én, talán valamilyen boldogságnak vagy/és szomorúságnak a milyenségét, súlyát, fajtáját, arcát nem felejtett el. Hogy milyen volt az a szoba. Ha hozzátesz még szavakat, figyeld meg, Bébé, azzal nem lesz több, mint amennyit ez a tőmondata közül, valamivel kevesebb lesz: ha elhallgat, valamivel több lesz. A hülyeség itt a szavak viselkedése, nem Lexié. Az elnémulás még tud mondani valamit, a szavak nem: csak szétmaszatolni tudnák azt is, ami megvan.” (177)
- ¹⁵ Fontos különbség, hogy Shannon véges számú elemkészletről beszél, amikor azok előfordulásának valószínűségét számítja ki.

- ¹⁶ BENYOVSZKY Krisztián, *Az Ottlik-próza mint a többfunkciós irodalmi ismétlések szövegmodellje*, Kalligram 1999/1–2., 81–101.
- ¹⁷ LENGYEL Balázs, *Mit mond nekünk Ottlik?*, Élet és irodalom 1997/1., 9.
- ¹⁸ PAPP Ágnes Klára, *Város és határ, térkép és labirintus*. Az Iskola a határon és a Buda közt végbemenő váltás térpoétikai megközelítésben = „Próza az, amit kinyomtatnak.” *Tanulmányok Ottlik Gézaról*, szerk. BEDNANICS Gábor – HANSÁGI Ágnes – HORVÁTH Csaba – PALKÓ Gábor – WERNITZER Julianna, PIM Studiolo, Budapest, 2013, 224.
- ¹⁹ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Ottlik Géza*, Kalligram, Pozsony, 1994, 161.
- ²⁰ A motívumok azonosságára vonatkozó kérdés így a regény által is felvetett kommunikációelméleti problémává változik: egy motívum a redundáns (azonos) és az új elemeket bevezető (nem-azonos) ismétlések kettősségében jön létre. Motívum alatt Mesterházy Gábor meghatározását értem, aki „motívumnak kezel minden olyan ismétlődést, mely egy adott művön belül a szavak vagy szinonimikus szócsoportok szintjén jelenik meg, s mely vagy az ismétlődés száma miatt, vagy az ismételt elem feltűnő helyzete (nyilvánvaló strukturáló szerepe) miatt a figyelmes olvasás (close reading) során kitűnik.” MESTERHÁZY Gábor, *A lexéma alapú és a zenei motívumok Füst Milán: A feleségem története című regényében*, Gépeskönyv, 2001. URL: <http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/fust/olvass.html> [Utolsó letöltés: 2020. 07. 06.] A meghatározás azt is jelenti, hogy a motívum mindig az olvasó szubjektív megítélésének függvényében alakul és nem határozható meg a digitális bölcsészet ún. *topic modelling* eljárásával.
- ²¹ Vö. HERMÁNYI Gabriella, *Ottlik kegyelemfelfogása (Az ingyen mozi metafora helye a Buda című regény motívumrendszerében)*, Új Forrás 2006/2., 46.
- ²² „Kitűnt, hogy két útításka is, az ötszögletű szobában, plusz egy anya jókedve: elég hazának. (Bőven számítva. Majd megfigyeled, hogy bőrönd és útításka nélkül, még jókedv nélkül is, egy anya untig elég. Kevesebb már nem.)” (215)
- ²³ Szabadkézzel nem is nagyon lehetne átláthatóan vizualizálni a kapcsolatokat, ezért az R Studio programkörnyezetben az *igraph* csomag segítségével készítettem a 4. ábrát, aminek köszönhetően minimalizálni lehet a gráfokban az átfedéseket és kereszteződéseket.
- ²⁴ „Amióta már nem a panoptikum mintájára szerveződő székesegyház vagy kastély körül fekszenek a városok, és amióta nem zárhatóak körül falakkal vagy erődítményekkel, azóta az egymást keresztező hálózatok botjták fel és kötik össze őket – különösen a perifériák és az érintők területén. Függetlenül attól, hogy ezek a hálózatok információt (telefon, rádió, televízió) vagy energiát (vízellátás, áram, autópálya) hordoznak, valójában mindegyik az információ egy formáját képviseli. (Már csak azért is, mert minden modern energia áramláshoz szükség van egy párhuzamos kontroll-hálózatra.)” Friedrich KITTLER, *The City as Medium*, *New Literary History*, 1996, Vol. 27/4, 718.
- ²⁵ PAPP Ágnes Klára, *I. m.*, 228.
- ²⁶ Vö. BLASSA Péter, *Levegős labirintus*, Alföld 1993/11., 54. Vásári Melinda felismerése, hogy a fentebb idézett, az „érzés” kommunikálhatóságát leíró képlet szintén David Hilbert matematikusra utalhat, akinek a matematikai paradoxonokra megoldást kínáló bizonyításelméletében található meg az epsilon (ϵ) jelölés. Az egyenlet, ami epszilont fejezi ki ($\pi \cdot \delta \leq \epsilon$) ugyanakkor nem csak a bizonyításelméletre utal, ugyanis az a kvantumelmélet másik meghatározó figurája, Heisenberg határozatlansági relációjának az átvétele. Vö. VÁSÁRI Melinda, *Hangzó tér. Az érzékiség dimenziói Mészöly, Nádas és Ottlik műveiben*, Kijárat Ki-

adó, Budapest, 2019, 180–189. Ebben a kettősségben ismét az ellentmondások leküzdésének és a meghatározhatatlanságnak a feszültségét láthatjuk. Ahogyan maga a képlet is a kommunikációs nehézségek „kezelhetőségét” (97) hivatott elősegíteni, de inkább csak további kontextusokkal bonyolítja a „minél jobban megvan, annál pontatlanabb” összefüggést. Az olvasót inkább elbizonytalanítják az egyenletek, ahelyett, hogy a jobb megértéshez vezetnék. Ami nem véletlen: a képletben használt görög betűk latin betűkre cserélését se motiválja semmi, miközben az egyes jelölések se mindig ugyanarra vonatkoznak a gondolatmenetben. Ha ugyanis a ró (δ) görög betű jelöli a „biztosan meglétet”, a pí (π) pedig a „pontosságot”, és ha a δ -hoz tartoznak a felvehető r1, r2, r3...rk., a π-hez pedig a p1, p2, p3...pi, értékek (97), akkor az alábbi mondat egyszerűen hibás: „Vagyis a δ fokozásával csökkenni fog az r érték,” (100) hiszen hogyan állhatna ellentétben δ és r, ha egyszer ugyanarra vonatkoznak.

²⁷ Idézi: *Uo.*, 204.

HORVÁTH ZSUZSA

Zárda és katona – avagy Kaffka Margit és Ottlik Géza 'iskola'-ja

- ¹ Vö. „Érdeklődésünk elsősorban irodalomtörténeti, pontosabban műfaj történeti jellegű volt. A múltnak a narráció segítségével történő felidézését, illetve újrateremtését vizsgáltuk három magyar regényíró (Kaffka Margit, Ottlik Géza, Talamon Alfonz) művében, konkrétan a *Színék és évek* (1911), az *Iskola a határon* (1959) és a *Samuel Borkopf: Barátaimnak egy Trianon előtti kocsmából* (1998) című alkotásokban.” BENYOVSZKY Krisztián, *Emlékezés és narráció három modellje*, Kalligram, 1999/ VIII. évf., szeptember = <http://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/1999/VIII.-evf.-1999.-szeptember/Emlékezés-es-narráció-három-modellje> [Utolsó letöltés: 2020. 07. 26.] illetve BENYOVSZKY Krisztián, *Emlékezés és narráció három modellje* = *Uő, Rácsmustra. Regényes olvasónapló Kaffka Margittól Bodor Ádámgig*, Kalligram, Pozsony, 2001, 37–82.
- ² A két regény összevetése még több ponton is izgalmas lehet, ilyen az éppen ebben a tanulmányban felvetett kérdéssel, a regény kronotopikus téridejével is szorosan összefüggő identitás kérdése, mely más-más mintázatot mutat ugyan a regényekben, de vannak kapcsolódási pontok is.
- ³ FARAGÓ Kornélia, *A tér geofilozófiai interpretációja* = *Uő, Térrányok, távolságok. Térdinamizmus a regényben*, Forum, Újvidék, 2001.; *A tér költészete*, ford. KEMENESI Zsuzsanna, szerk. STEVE YATES, Typotex, Budapest, 2008.; a *Helikon Tépóétika* című tematikus száma, szerk. SZENTPÉTERI Márton, 2010/1–2.
- ⁴ Mihail Mihajlovics BAHTYIN, *A tér és az idő a regényben*, ford. KÖNCZÖL Csaba = *Uő, A szó esztétikája*, Gondolat, Budapest, 1976, 257–302.
- ⁵ Amikor Foucault még 1967-ben tartott előadásából szerkesztett tanulmányában összeveti a 19. század történelem iránti elköteleződésével a jelen kort, arra a következtetésre jut, hogy „[j]elenlegi korunk talán inkább a tér korszaka lehet”. Michel FOUCAULT, *Eltérő terek*, ford. SUTYÁK Tibor = *Uő, Nyelv a végtelenhez*, szerk. SUTYÁK Tibor, Latin Betűk, Debrecen, 1999, 147.

- ⁶ A tudományfilozófus Gaston Bachelard vizsgálódásait kell még kiemelni, aki 1958-ban megjelent könyvében a térmegevalósulásokban mentális, pszichikai metaforát észlel. A domesztikált térrel foglalkozik. Leginkább a ház tere és a pszichikai szerkezete közötti analógiákra figyelmeztetve fejt ki gondolatmenetét, amely a térbeliség és a psziché térteremtő képzeleti munkája közötti analógiák segítségével a mentális tér alapvető létmeghatározó voltát hangsúlyozza. Gaston BACHELARD, *A tér poétikája*, ford. BEREZCKI Péter, Kijárat, Budapest, 2011.
- ⁷ HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Iskola-narratívák. Térpoétikai megközelítés*, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, 2009, 7.
- ⁸ A zárda szavunkat a 'zár' igéből a nyelvújításkor tévesen elvont *-da* képző segítségével alkották meg. A szóban a 'zár' ige eredeti jelentése a „csukott állapotban rögzít” tovább él mint a szó belső formája. Vö. *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára III. Ö-Zs*, főszerk. BENKŐ Loránd, Akadémiai, Budapest, 1976, 1187.
- ⁹ A *Hangyabolyban* kibontakozó zárda kronotoposz bővebb leírását egy korábban írt tanulmányomban már elveztem, itt csak összefoglalom az ott leírtakat illetve az ottliki iskola-kronotoposz felől olvasva igyekeztem az esetleges közös pontokra koncentrálni. Vö. HORVÁTH Zsuzsa, „*ázalagok egy csöpp vízben*” *A zárda kronotoposza a Hangyabolyban = Elbeszélés és prózanyelv*, szerk. HORVÁTH Kornélia, Ráció, Budapest, 2011, 158–172.
- ¹⁰ KAFFKA Margit, *Hangyaboly = Uő, Színek és évek. Hangyaboly*, szerk. JÁSZBERÉNYI József, Szépirodalmi, Budapest, 1961. A tanulmány további részében is erre a kiadásra hivatkozom, az idézetek után zárójelben adom meg az oldalszámot.
- ¹¹ „ima”, „mise”, „böjt”, „háromévi jelöltség”, „fogadalom”, „minden negyedévben kellett menni”, „fátyolt kérni”, „alkalom legyen tűrésre és önmegtagadásra”, „senki sem kaphatott fátyolt háromévi jelöltségnél hamarább”, „szilencium”, „vezeklés”, „lelkigyakorlat”
- ¹² Joseph RATZINGER, *A liturgia szelleme*, ford. dr. HELLER György, Szent István Társulat, Budapest, 2002, 56.
- ¹³ „Mise után lassú menetben járultak az oltárhoz, sorba térdeltek a hideg kőlépcsőn, és nyakukat epedő mozdulattal előrenyújtva, kissé szétnyitották ajkukat. S a pap közeledett hozzájuk egyenként a kehellyel, az aranyedénnyel, melyben az istenség lakik. Még keresztet írt vele szemük előtt – felragyogott kezében a Völegény halotti fehérségű, átlátszó teste; amaz igazi és lényeg szerint tökéletes Test és Vér, mely az Ostya titkába rejtőzik naponta és minden órában, minden percben, sok ezerszer, tán az idők végezetéig – hogy vérontás és kínhalál nélkül most újra meg újra feláldoztassék, magára véve e világ bűneit –, és nem földi szerelemben egyesüljön ezerszer és ezerszer csodálatosan és tökéletesen az őt áhítózókkal. Hogy bár vég nélkül osztódva, mégis mind osztatlanul és teljesen, egész-egyen – olvadjon össze mitikus nagy Nászban az ujjongó lélekkel... Az apácák összecsukták ajkukat – lassan, óvatosan, nehogy fogaikkal tiszteletlenül érintsék a Szentek Szentét; akkor fölfelé fordult, eksztatikus szemüket lassan, nagyon lassan, mintegy mennyei gyönyörben úszva lezárták, és zsibbadt mozdulatokkal emelkedtek fel, hogy másoknak adjanak helyet. Az alsó lépcsőn még egyszer térdre borultak, és suttogva, hálát rebegve háromszor megütötték mellüket. »Uram, nem vagyok méltó, hogy hajlékomba jöjj...« Végre megindultak; összekulcsolt kézzel, félig csukott szemekkel, lassan lépkedve a kockaköveken; elhalványult arcukon szent megindulással; olyanok voltak, mint a boldog szerelem pillanatai után valami megkönnyebbült és felolvadó, mély és megtisztult kielégülésben. A padban, a he-

lyükön, még egyszer arca borultak, tenyerükkel takarva be szemüket, hogy elmerülhesse-
nek a legnagyobb csoda szemléletében, a legszorosabb és legbensőbb együttlétben e világ
teremtőjével. Az ég, a Föld és mindenek urával, az édes názáreti Jézussal, kit ismernek,
néven; tegezve, kicsinyítő szóval hívnak – ki értük, értük, értük ontotta ki drága véré-t a
keresztén...” (352–353.)

- ¹⁴ „az »Úrangyalá«-ra gyülekeztek”, „künn fátyolos hangú csengettyűszó; ah az *Avera* hív
már”, „három tized van hátra a rózsafüzérből”, „csaknem belekezdett egy »Üdvözlégy«-be”,
„Mária-litánia”. Május havát Magyarországon is összekapcsolják a Mária-tisztelettel, a ró-
mai katolikus szokás szerint május hava Szűz Mária hónapja. A történetnek május hónap-
ban szakad vége.
- ¹⁵ Vö. Joseph RATZINGER, *I. m.*, 85.
- ¹⁶ Az egyházi szertartások közül a szentmise, az oltáriszentség (eucharisztia) kerül elő a re-
gényben, míg a keresztény imák közül az Úrangyala imádságcsokorról, az Üdvözlégy-ről
(*Ave Maria*), tesz említést a szöveg. Az imák közé tartoznak a rózsafüzér-imádság, az *El-
hunytakért* szóló ima, a *Miatyánk*. Ide kapcsolódnak a Mária-tiszteletre utaló jelenetek is,
úgy mint a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére állított „lurdi” szobor, melynek felajánlják
az érett körtét a gyerekek, amit a zárda kertjében lehullva találtak. Illetve a május havában
a zárda templomából felhangzó Mária-litánia részleteinek megidézése.
- ¹⁷ A zárda kronotoposza és a női identitás összefüggéséről részletesen írtam a 2008-as dok-
tori disszertációm vonatkozó fejezetében. Vö. HORVÁTH Zsuzsa, „Az élettörténet mint
játékszer” *Fikció, narráció és az identitás összefüggései Kaffka-regényekben*, kézirat, ELTE
Btk, Budapest, 2008. = <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/45326> [Utolsó letöltés:
2020. 07. 26.]
- ¹⁸ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Mene, tekel: Ottlik Géza: Iskola a határon. Újraolvasás*, Litera-
tura, 1994/1., 14.
- ¹⁹ OTTLIK Géza, *Iskola a határon*, szerk. HAFNER Zoltán, Magvető, Budapest, 2018. A tanul-
mány további részében is erre a kiadásra hivatkozom, az idézetek után zárójelben adom
meg az oldalszámot.
- ²⁰ FÜZFA Balázs, „...Sem azé, aki fut...” *Ottlik Géza Iskola a határon című regénye a hagyomány,
a prózapoétika, a hipertextualitás és a recepció jegyében*, Argumentum, Budapest, 2006, 152.
- ²¹ A katonaevek előtti gyermekkorban a fölismarható rend uralkodik, mely a benne élőnek
biztonságérzetet ad.
- ²² Az *Iskola a határon* szövegében az időmegjelölések szerepe hangsúlyozott, már *Az elbeszé-
lés nehézségei* című részben is idő- és színhelyváltás van, 1957 júliusáról 1944 nyarára, a
Lukács uszodáról Nagyváradra vált az elbeszélő.
- ²³ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Ottlik Géza*, Kalligram, Pozsony, 1994, 80–83.
- ²⁴ Vö. „Ottlik regénye a folytonosság hiányát állítja a létezésben. A felnőtté válás annyit je-
lent, hogy a szereplők „elsüllyedt világrész”-ként hagyják maguk mögött a gyerekkort, a
későbbi időkről pedig azt lehet sejteni, hogy nem sok említésre méltó történet bennük.”
SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Ottlik Géza, I. m.*, 83.
- ²⁵ Ezért tarthat három napnál is tovább egyetlen félóra, a Második rész 4. fejezetének a vé-
gén.
- ²⁶ Erről a kérdéstről lásd bővebben az alábbi tanulmányokat. BALASSA Péter, *Ottlik és a hó =
Uő, Észjárások és formák*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1985, 18–36. SZÁNTÓ Gábor András,

A regény mint „új, s inkább újszövetségi műfaj” Ottlik Géza: Iskola a határon, ItK 1998/1–2., 67–90.

- ²⁷ BENYOVSZKY Krisztián, *Az Ottlik-próza mint a többfunkciós irodalmi ismétlések szövegmodellje*, Kalligram 1999/ VIII. évf., jan-febr. = <http://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/1999/VIII.-evf.-januar-februar/Az-Ottlik-proza-mint-a-toebbfunkcios-irodalmi-ismetlesek-szovegmodellje> [Utolsó letöltés: 2020. 07. 26.], illetve BENYOVSZKY Krisztián, *Az Ottlik-próza mint az irodalmi ismétlések szövegmodellje* = *Uő, Rácsmustra. Regényes olvasónapló Kafka Margittól Bodor Ádámg, Kalligram, Pozsony, 2001, 83–133.*
- ²⁸ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Ottlik Géza, I. m.*, 149.
- ²⁹ Erről lásd bővebben Benyovszky Krisztián tanulmányát. Vö. BENYOVSZKY Krisztián, *Emlékezés és narráció ...*, 37–82.
- ³⁰ A 7. fejezetben például Medve Gábor olyan pillanatot emel ki a múltjából, amikor még korábbi eseményre gondolt, vagyis öt idősík rakódik egymásra: a gimnazista fiú betegségében fekvé két évvel korábbi balatoni nyaralásának képeit látja maga előtt, e „kettős emléke” 1923 őszén újra eszébe jut, „harminc-egynéhány év múlva” lejegyzí, Bébé pedig utólag – talán 1957-ben – mindehhez magyarázatot fűz. A Harmadik rész 5. fejezete például 1923 decemberével indít. Az első bekezdés a Pestig tartó, néhány óras utazást, a második a fővárosban töltött kétételes szabadságot, a harmadik „hetek, hónapok, évek” kőszegi tapasztalatait beszéli el, a negyedik egy hűsvéti szabadság közelebről meghatározatlan idejével kezdődik, majd többszöri eseményről ad számot. Hamarosan 1925 márciusában járunk, lényeges visszakanyarodással, a tízéves Czakót látjuk magunk előtt, s ezután ismét „kora tavasztól kezdve” végzett tevékenységről esik szó. Csak a 6. fejezet elejéből lehet visszakövetkeztetni arra, hogy az előzőek 1924-re vonatkoztak.
- ³¹ Ezért fordulhat el, hogy ugyanaz a tavasz többszörös minősítést is kap, egyet átélt jelenként s egyet az emlékezetben. Az 1923. évi karácsonyra vonatkoznak a Harmadik rész 5. fejezetének következő szavai:
- ³² Az 5. fejezetben a legelső bekezdés 1923. december huszadikára, a negyedik közelebről meghatározatlan hűsvéti szabadságra, a kilencedik pedig 1925. március végére hivatkozik.
- ³³ A Második rész 10. és 15. fejezetében is arról esik szó, hogy Marcell főhadnagy névsort olvas, és véletlenül Ötvenyit is felszólítja, holott ezt a növendéket már korábban kicsapták. Arról is ismételten kapunk tájékoztatást, hogy egy Edelenyi nevű fiatal százados fizikatanárként rádiózásra tanítja Medvét és Colaltót. A Második rész 20. fejezetében Medve beszámolóját olvassuk erről, a Harmadik rész 11. fejezetében pedig Both Benedekét. 1925-ben, a hűsvéti szabadságról visszautazáskor Medvét azzal gyanúsítja egy Varjú nevű növendék, hogy nincs bátorsága meghúzni a vonaton. Medve dühbe jön, és megállítja a szerelvényt. Erről is kétféle tudósítás szól, a Harmadik rész 6. és 15. fejezetében. A második változat nyilvánvalóan Bébé elbeszélése, de ezúttal korántsem nyilvánvaló, hogy az első Medvétől származik.
- ³⁴ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Ottlik Géza, I. m.*, 90. Ugyanakkor ezt a kijelentést kérdőjelezi meg Hévízi Ottó és Jakus Ildikó az Ottlik-veduta című könyvükben. Vö. JAKUS Ildikó – HÉVIZI Ottó, *Ottlik-veduta*, Kalligram, Pozsony, 2004.
- ³⁵ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Ottlik Géza, I. m.*, 177.

SÁRKÖZI BALÁZS

A nyelvi-egzisztenciáontológiai jellemzők Pilinszky János Apokrif és Ottlik Géza *Iskola a határon* című műveiben

- 1 FÜZFÁ Balázs, *A nyelvben megragadható világ kalandja. Pilinszky János: Apokrif – Ottlik Géza: Iskola a határon* = Uő, *Kifelé a ködből. Írások Ottlik Géza műveiről*. Savaria University Press, Szombathely, 2017, 79–7.
- 2 OTTLIK Géza, *Csillagszórók az éjszakák – PILINSZKY János, A test költészete*, összeáll. HAFNER Zoltán, Palatinus, Budapest, 2001.
- 3 OTTLIK Géza, *A rádiójáték műfajproblémái* = Uő, *Rádió. Előadások, tanulmányok, emlékezések*, szerk. HAFNER Zoltán – SALAMON István, Magvető, Budapest, 2009, 7–15;
- 4 HORVÁTH Kornélia, *A versbeszéd egzisztenciál-ontológiai elköteleződéséről*, *Iskolakultúra* 2016/11., 71–81.
- 5 *Uo.*, 77.
- 6 SZITÁR Katalin, *Dolgok – jelen – jelenlét. Az írás az Apokrifben = Apokrif. A Szombathelyen, Bozsokon és Velemben 2008. április 18–19-én rendezett Apokrif-konferencia szerkesztett és bővített anyaga*, szerk. FÜZFÁ Balázs, Savaria University Press, Szombathely, 2008, 106–116.
- 7 HORVÁTH Kornélia, *A versbeszéd egzisztenciál-ontológiai...*, 77.
- 8 TOLCSVAI NAGY Gábor, *A „tökéletes mondatok” poétikája Ottlik Géza prózájában* = Uő, *„Nem találunk szavakat”. Nyelvértelmezések a mai magyar prózában*, Kalligram, Pozsony, 1999, 128–130., FÜZFÁ, *I. m.*, 74–76., SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Ottlik Géza*, Petőfi Irodalmi Múzeum, Digitális Irodalmi Akadémia = https://reader.dia.hu/document/Szegedy_Maszak_Mihaly-Ottlik_Geza-8445 [Utolsó letöltés: 2019. 11. 18.], HORVÁTH Kornélia, *A nyelvhez való viszony kérdései az Iskola a határon-ban*, *Kortárs* 2011/7–8., 133–139.
- 9 TOLCSVAI NAGY, *I. m.*, 128–130.
- 10 FÜZFÁ, *I. m.*, 74–76.
- 11 SZEGEDY-MASZÁK, *I. m.*
- 12 *Uo.* A fejezet URL-címe: https://reader.dia.hu/document/Szegedy_Maszak_Mihaly-Ottlik_Geza-8445/Szegedy-Maszak_Mihaly-Ottlik_Geza-00110 [Utolsó letöltés: 2019. 11. 18.]
- 13 HORVÁTH Kornélia, *A nyelvhez való viszony...*, 133–139.
- 14 *Uo.*, 133–134.
- 15 OTTLIK Géza, *Az író hallgatása* = Uő, *Próza*, Magyar Elektronikus Könyvtár, Országos Széchényi Könyvtár = <https://mek.oszk.hu/01000/01003/01003.htm> [Utolsó letöltés: 2019. 11. 21.] (Kiem. S. B.)
- 16 A terminus Horváth Kornélia *A versbeszéd egzisztenciál-ontológiai elköteleződéséről* című tanulmányának kulcsfogalma, amely lényegét tekintve József Attila, Pilinszky János és Petri György mellett talán alkalmazható az *Iskola a határon* nyelvi-poétikai jellemzőinek körvonalazására is. Vö. HORVÁTH Kornélia, *A versbeszéd egzisztenciál-ontológiai...*, 71–81.
- 17 TOLCSVAI NAGY, *I. m.*, 128.
- 18 KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Intertextuális háttér és a szöveghagyomány rétegződése az Apokrifben* = Uő, *Hagyomány és kontextus*, Universitas, Budapest, 1998, 101.
- 19 OTTLIK Géza, *Iskola a határon*, Petőfi Irodalmi Múzeum. Digitális Irodalmi Akadémia, https://reader.dia.hu/document/Ottlik_Geza-Iskola_a_hataron-731 [Utolsó letöltés: 2019. 11. 21.]

- ²⁰ Főnévként a *sír* szó *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (TESz.) szerint talán finn-ugor eredetű.
- ²¹ *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. 3. Ö-Zs, Arcanum Digitális Tudománytár = https://adtpplus.arcanum.hu/hu/view/MNYTESZ_Hun_3/?pg=547&layout=s&query=s%C3%ADr [Utolsó letöltés: 2019. 11. 21.]
- ²² *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. 3. Ö-Zs, Arcanum Digitális Tudománytár = https://adtpplus.arcanum.hu/hu/view/MNYTESZ_Hun_3/?pg=547&layout=s&query=s%C3%ADr [Utolsó letöltés: 2019. 11. 21.]
- ²³ OTTLIK Géza, *Iskola a határon*, https://reader.dia.hu/document/Ottlík_Geza-Iskola_a_hataron-731
- ²⁴ OTTLIK Géza, *Iskola a határon*, https://reader.dia.hu/document/Ottlík_Geza-Iskola_a_hataron-731
- ²⁵ KULCSÁR-SZABÓ, I. m., 101.

NAGY EDIT

Élet az amorális időben, alkotás a néző/idegen idejében

- ¹ KERTÉSZ Imre, *Az angol lobogó*, Magvető, Budapest, 2009, 78.
Ezen kívül, *Az angol lobogóra* utalva az idézőjelbe tett kérdés után olvasható: „Mert végül is úgy kell tudnunk, tehát élnünk is úgy kell, mintha valaki *látna* – nem minket, nem a mi szemünkkel, hanem az életünk által.” (Kiem. N. E.) Ebből a gondolatból az önmagáért, életéért – sőt, akár a többi emberért, a világért – felelős egyén tételezése rejlik. Vö. KERTÉSZ Imre, *Valaki más*, Magvető, Budapest, 1997, 81.
- ² OTTLIK Géza, *Buda*, Európa, Budapest, 1993, 20.
- ³ SELYEM Zsuzsa, *Az idegen megszólalásai. Interjú Kertész Imrével*, Jelenkor 2004/5., 531–536.
- ⁴ Henri BERGSON, *Idő és szabadság*, ford., DIENES Valéria, Franklin Társulat, Budapest, 1923, 112–113.
- ⁵ OTTLIK, *Buda*, 20.
- ⁶ *Uo.*, 88.
- ⁷ OTTLIK Géza, *Továbbélők*, Jelenkor, Pécs, 1993, 108.
- ⁸ OTTLIK Géza, *Iskola a határon*, Magvető, Budapest, 1959, 286. (A továbbiakban erre a kiadásra hivatkozva adom meg zárójelben az *Iskola*-idézetek oldalszámát.)
- ⁹ „Egy régi növendéktársunk tapasztalta, hogy az ember lelkét a legteljesebb elnyomásban sem lehet elpusztítani, mert teremt magának egy könyökteret, mozgáslehetőséget, mintegy a létezés új dimenzióját, ahol örökre szabad lesz.” OTTLIK, *Buda*, 75.
- ¹⁰ KERTÉSZ Imre, *Jegyzőkönyv*, Magvető–Századvég, 1993, 18.
- ¹¹ KERTÉSZ Imre, *A stockholmi beszéd*, Magvető, Budapest, 2002, 16.
- ¹² *Uo.*
- ¹³ KERTÉSZ, *A kudarc*, Magvető, Budapest, 1988, 83–84.
- ¹⁴ SELYEM, *Az idegen megszólalásai*, 535.
- ¹⁵ SELYEM, I. m., 535.
- ¹⁶ Friedrich NIETZSCHE, *A tragédia születése – avagy görögség és pesszimizmus*, ford. KERTÉSZ Imre, Magvető, Budapest, 1986, 63. Nietzsche fiatalkori, ám nagyon jelentős írását

- elsőként Fülep Lajos fordította le magyar nyelvre 1910-ben, majd Kertész Imre 1986-ban. Kertész az élet nagy ajándékának tekintette e könyv fordításának lehetőségét, Nietzsche sok gondolatát ismerősnek vélte, mintha ő maga is hasonlóan fogalmazott volna a műalkotások születéséről. 2019-ben Kurdi Imre fordításában is megjelent Nietzsche könyve.
- ¹⁷ OTTLIK, *Buda*, 301.
- ¹⁸ PALÁGYI Menyhért, *A tér és az idő új elmélete – Egy metageometria alapfogalmai*, ford. SZÉKELY László = Észlelés és fantázia – Válogatás Palágyi Menyhért írásaiból, szerk. BOGDANOV Edit – SZÉKELY László, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet – Gondolat, Budapest, 2018, 206–211.
- ¹⁹ Szent Ágoston óta az *idő* filozófiai problémájával foglalkozó filozófusok közül többen – így például Bergson, Husserl, Hartmann – érzékeltették a dallam metafora segítségével az idő lényegét. A következő idézet Hartmanntól való: „Akinek zenei hallása van, sokkal többet hall egybe, mint amennyit a fül egybehallani képes. Az egész »tételt« a darabot, a szimfóniát egybehallja. Valójában a darab időbelileg folyik le, és pusztán akusztikailag minden időpontban csak a pillanatnyit halljuk; a megelőző »elhangzott«, a közelgő még nincs itt. A zenei hallású ember számára ellenben az időbelileg egymástól távoli egyetlen egységgé, egyetlen sajátos építménnyé illeszkedik össze. [...] Az egész pedig »együtt« van, és jelen van a befejezőkor – éppen akkor tehát, amikor a valóságban elhangzott.” Lásd Nicolai HARTMANN, *Nézeteim rendszeres kifejtése = Uő, Lételeméleti vizsgálódások*, ford. REDL Károly, Gondolat, Budapest, 1972, 113.
- ²⁰ KERTÉSZ Imre, *Kudarc*, Magvető, Budapest, 1988, 51.
- ²¹ Lásd erre vonatkozóan a következő két – Thomas Bernhard munkáira utaló – feljegyzést Kertésztől: „Egy éve került a kezembe az elbeszéléskötete, és úgy olvastam el, ahogyan utoljára nagyon, nagyon régen, szellemi inségem legmélyebb nyomorában olvastam; úgy jó harmincöt esztendeje, amikor a Margit utca fölötti park egyik szállkás, törött padján, a nyári fényözönben, három nap alatt elolvastam a *Varázshegyet*, amelynek Genius kiadású, sötétkék kötetkéiért három eredeti, piros P. Howardot adtam (nem könnyű szívvel) a volt könyvkereskedőnek, aki, államosított üzletéből számúzve, a hóna alatt néhány megmentett, régi portékájával járta az eszpresszókat.” KERTÉSZ Imre, *Tizenöt bagatell = Uő, Európa nyomasztó öröksége*, szerk. HAFNER Zoltán, Magvető, Budapest, 2008, 27–28.
- „Hermann Beil felolvasta a német *Az angol lobogót*. Jól esett a szöveget idegen nyelven hallani; ilyen szöveget ma már nem tudnék megírni. – Ingrid azt mondja a felolvasásról, hogy Beil túljátssza a szöveget: én nem éreztem ezt, de persze nem tudom megítélni, mi patetikus és mi nem az, németül. Beil-nak van egy jó Thomas Bernhard-stílusa, de Magdi is, Ingrid is azt állítja, hogy az én szövegeim nagyobb szabásúak a Bernhardéinál. Ezt örömmel és szégyenkezve veszem tudomásul: végül is eszem ágában sincs tagadni, hogy *Az angol lobogónak* s a *Kaddisnak* is Bernhard volt a spiritus rectora.” KERTÉSZ Imre, *Végső kocsmá*, Magvető, Budapest, 2014, 258.
- ²² Utalás Karinthy Frigyesre, aki az *Így írtok ti* című könyvében lévő paródiákat „irodalmi karikatúra”-knak nevezte.
- ²³ KERTÉSZ, *A kudarc*, 51–52.
- ²⁴ Vö. Albert CAMUS, *Sziszüphosz mítosza. Válogatott esszék, tanulmányok*; vál. RÉZ Pál, ford. FERCH Magda, Magvető, Budapest, 1990.
- ²⁵ NIETZSCHE, *A tragédia*, 54.

- ²⁶ KERTÉSZ, *A kudarc*, 33.
- ²⁷ KERTÉSZ, *A végső kocsmá*, 395.
- ²⁸ KERTÉSZ, *A kudarc*, A kötet fülszövegében olvasható Kertész Imre mondata. A *Gályanapló*ban pedig a következő bejegyzés olvasható: „Egyazon regényt élni és írni.” KERTÉSZ Imre, *Gályanapló*, Holnap, Budapest, 1992, 65.
- ²⁹ „»Ahogy a barátjának, Medvének a magyar irodalom, magának a festészet szent ügy és fölötté áll mindennek. A baj, hogy ezen egy szikrát nem lehet változtatni.« Igaz. Baj. »A festészet nem szent ügy, a festészet valami. Olyan, amit mulatság és érdemes is csinálni. Nagyon kevés ilyen dolog van ezen a világon. Rajta kívül nekem semmi, egy se. Tehát vagy-vagy. Vagy csinálom ezt az egyet, s akkor érdemes itt élnem tovább: vagy nem, s akkor nincs semmi mulatságom az életben, és kell a fenének az egész. [...]» OTTLIK, *Buda*, 214–215.
- ³⁰ „Valaha, amikor valami baj, rosszízű kitolás, megaláztatás ért bennünket, éppen Szeredy találta ki a megoldást rá: elmesélte. [...] Dani elmondta újra, eljátszotta egy kicsit, hogy hogyan is volt a dolog. S mint egy keleti sámán, afrikai varázsló, ezzel a ráolvasással, vajákolással, egyszerű elmeséléssel elvarázsolta, ártalmatlanná tette, átformálta az egész rosszat [...]. Szeredy Dani elmesélte, hogyan is történt, s a zürzavarból egyszerre rend támadt, a dolgok formát kaptak, s az élet érthetlensége érthetővé vált.” OTTLIK, *Iskola*, 16.
- ³¹ OTTLIK, *Továbbélők*, 98.
- ³² Vö. Douve DRAAISMA, *Miért futnak egyre gyorsabban az évek?* ford. BALOGH Tamás, Typotex, Budapest, 2003, 183–205.
- ³³ KERTÉSZ Imre, *A stockholmi beszéd*, Magvető, Budapest, 2002, 5.
- ³⁴ OTTLIK, *Buda*, 20–21.
- ³⁵ OTTLIK, *Buda*, 75.
- ³⁶ Utalás Kertész Imre misztikus élményére, amelynek hatására eldöntötte, hogy megírja a regényét, és eldöntötte, hogy ellenáll a tömeg, a sokaság vonzásának, és a saját útját fogja járni. Vö. KERTÉSZ, *A stockholmi beszéd*, 10–11.
- ³⁷ KERTÉSZ, *Felszámolás*, 101.
- ³⁸ KERTÉSZ Imre, *A néző. Feljegyzések 1991–2001*, szerk. HAFNER Zoltán, Magvető, Budapest, 2016, 106.
- ³⁹ Lásd ebben a témában BARCSI Tamás, *A felügyeleti rend irodalmi reprezentációi Ottlik Géza és Kertész Imre regényeiben = Hungarológiai Közlemények*, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, 2019/3.
- SÜMEGI István, *A boldogság íze. Ottlik Géza történetei*, Jelenkor, Pécs, 2006, 193–207.
- ⁴⁰ OTTLIK, *Buda*, 332.
- ⁴¹ A funkcionális emberről Kertész *Gályanaplójából*: „Mi a művészet lehetősége, ha az az embertípus (a tragikus) amelyet sosem szűnt meg ábrázolni, már nem létezik? A tragédia hőse a magát megalkotó és elbukó ember. De ma már az ember csak alkalmazkodik.
- A funkcionális ember. A modern életstruktúra formái és szervezetei, amelyek közt a funkcionális ember élete, akár jól szigetelt lombikban, lezajlik. Vigyázat: a funkcionális ember elidegenedett ember, de mégsem a kor hőse ő: az elidegenedett ember, a funkcionális ember ugyanis választott, ha választása lényegében lemondás is. Miről? A valóságról, az egzisztenciáról. Merthogy semmi szüksége rá: a funkcionális ember valósága tüneti valóság, az életet helyettesítő élet, az őt magát helyettesítő funkció. Élete többnyire tragikus vétség ugyan, de a szükségszerű tragikus következmények nélkül; vagy tragikus következmény, a szükségszerű tragikus előzmények nélkül, minthogy a következményeket itt nem a jellemek

és a következmények öntörvénye, hanem a társadalmi szervezet – a személyest illetően mindig abszurd – egyensúlyigénye méri az emberre. Az egyes élet csak egy hasonló élet jelképe, előre megszabták, kijelölték a helyét, melyet csupán be kell töltenie. Így senki sem a saját valóságát, hanem csak a saját funkcióját éli, életének egzisztenciális *megélése*, azaz saját sors nélkül, amely számára munka – az önmagán végzett munka – tárgyat jelenthetné. A funkcionális ember horizontja nem a »csillagos ég«, és nem is az »az emberben rejlő erkölcsi rend«, hanem a saját szervezett világának határai: a már említett tüneti valóság.

Ahogy a művészetben mindez technikai problémaként jelentkezik: a valóság nélküli funkcionális életek nem alkalmasak rá, hogy művészi anyaggá váljanak. Sorsukon a semmi csillan át, minthogy ezek a sorsok nélkülülők azt az értelmet, amiben a tragédia lehetősége rejlik.” KERTÉSZ, *Gályanapló*, 9–10.

HORVÁTH CSABA

„...inkább csutka volt, mint cigaretta, de takarékosan végigszívtuk”

- 1 SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Ottlik Géza*, Kalligram, Pozsony, 1994, 133.
- 2 Kegyelemből részesültetek a megváltásban, a hit által, ez tehát nem a magatok érdeme, hanem Isten ajándéka. Pál, Efezusbeliekhez írt levele, 2.8. ford.: KÁROLI Gáspár
- 3 HORVÁTH Csaba, *Egy nevelődési regény vége. A személyiségfejlődés paradigmájának a visszavonása az Iskola a határonban* = „Próza az, amit kinyomtatnak” *Tanulmányok Ottlik Gézáról*, szerk. BEDNANICS Gábor – HANSÁGI Ágnes – HORVÁTH Csaba – PALKÓ Gábor – WERNITZER Julianna, PIM, Budapest, 2013, 92.
- 4 SZEGEDY-MASZÁK, *Az értelemadás kegyelme = A magyar irodalom története III. 1920-tól napjainkig*, szerk., SZEGEDY-MASZÁK Mihály – Veres András, Gondolat, Budapest, 2007. https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_542_05_A_magyar_irodalom_tortenetei_3/ch41.html [Utolsó letöltés: 2019. 10. 20.]
- 5 „De hát nem ez volt az az alig észrevehető változás, ami Medvével történt; hiszen eddig is stráfok nélkül viselte a zubbonyát; ez éppen változatlan maradt nála, noha most már megkülönböztette őt tőlünk is, a többi hat újonctól. Mégis, a szökése és visszatérése után fontos változáson ment át. Hogy ez miből állt, azt nehéz megmondani, mert a magatartása vagy a mozgása, a hangja, a hangulata vagy az arckifejezése nem változott. Nem ilyesimből állt ez a változás. Voltaképpen csak abból állt, hogy ezentúl másként tette fel a sapkáját. [...] ennek a leegyszerűsödött, nemtörődöm módszernek az lett az eredménye, hogy ettől fogva mindig egyformán és eltéveszthetetlenül egyéni módon viselte a sapkáját. Hátulról is meg lehetett őt ismerni, messziről is, s felülről is, az emeleti ablakból nézve, ha nem is látszott belőle egyéb, mint egy távolodó kis kék pont.” OTTLIK Géza, *Iskola a határon*, Petőfi Irodalmi Múzeum, Digitális Irodalmi Akadémia, https://reader.dia.hu/document/Ottlik_Geza-Iskola_a_hataron-731 [Utolsó letöltés: 2019. 10. 20.]
- 6 SZEGEDY-MASZÁK, *Ottlik Géza*, 132.
- 7 OTTLIK, *Iskola a határon*. https://reader.dia.hu/document/Ottlik_Geza-Iskola_a_hataron-731
- 8 Immanuel KANT, *A gyakorlati ész kritikája*, ford. PAPP Zoltán, Ictus, Szeged, 1998, 189.

- ⁹ „Az építész Bónis Ferin kívül, a hülye Zámencsik Bélát nem számítva, csak mi ketten voltunk civilek az egykori évfolyamunkból, Medve meg én. Nekem olyan hallatlan szerencsém volt, hogy légoltalmi tisztként szolgáltam a második kerületi parancsnokságon december óta. Ezért tudtam lemenni Váradra; minden második napom szabad volt, és az irataim minden igazoltatást kibírtak.” OTTLIK, *Iskola a határon*. https://reader.dia.hu/document/Ottlík_Geza-Iskola_a_hataron-731
- ¹⁰ ESTERHÁZY Péter, *Zakóink legtitkosabb szerkezete*, Jelenkor 1987/5. 385–386. <https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/ESTERHAZY/esterhazy00056/esterhazy00063/esterhazy00063.html>
- ¹¹ KUKORELLY Endre, *Nagyon nehéz civileknek megmagyarázni* (Töredékek az *Iskola a határon*ról [1999. május 5. – 2016. május 5.]), Alföld 2016/11., 36–55. http://kulter.hu/alfold/2016/alfold_201611.pdf
- ¹² *Uo.*
- ¹³ „Ha Jaksot agyonlövök egy falnál, ez az ő dolga lesz. Téves, hamis és fölösleges volna ehhez bármiféle részvétünk, hiszen hozzá sem tudunk szólni, és azt sem tudjuk megmondani, vajon végleges vereséget szenvedett-e, vagy éppen fordítva, alaposan kicsellőzött ilyen módon a sorssal. Nem ismertük a játékszabályait, csak azt tudtuk, Szeredy is, Medve is, én is, maga Jaks is, hogy egy ponton túl, mint mindnyájan, már egyedül vívja ő is nagy mérközését, és senki emberfia nem jöhet a segítségére.” OTTLIK, *Iskola a határon*. https://reader.dia.hu/document/Ottlík_Geza-Iskola_a_hataron-731
- ¹⁴ OTTLIK, *Iskola a határon*. https://reader.dia.hu/document/Ottlík_Geza-Iskola_a_hataron-731 (Kiem. H. Cs.)
- ¹⁵ KERTÉSZ Imre, *K-dosszié*, Magvető, Budapest, 2006. https://konyvtar.dia.hu/xhtml/keresz_imre/Kertes_z_Imre-K_dosszie.xhtml
- ¹⁶ OTTLIK, *Iskola a határon*. https://reader.dia.hu/document/Ottlík_Geza-Iskola_a_hataron-731
- ¹⁷ *Uo.*
- ¹⁸ JAKUS Ildikó – HÉVIZI Ottó, *Ottlík-veduta*, Kalligram, Budapest, 2004, 17.
- ¹⁹ „Ezzel az idézettel kezdődik Medve Gábor kézírata, melyet nem sokkal a halála után kaptam meg. „NON EST VOLENTIS, NEQUE CURRENTIS, SED MISERENTIS DEI.” Egy régi ház felirata volt ez a határszéli kisvárosban, ahol ezerkilencszázhuszonhárom őszén hetedmagammal felvettek a katonai reáliskola második évfolyamába.” OTTLIK, *Iskola a határon*. https://reader.dia.hu/document/Ottlík_Geza-Iskola_a_hataron-731
- ²⁰ KONRÁD György, *A látogató*, Magvető, Budapest, 1969. https://reader.dia.hu/document/Konrad_Gyorgy-A_latogato-153 [Utolsó letöltés: 2019. 10. 20.]
- ²¹ *Uo.*
- ²² „De mivel így – süketen, némán és vakon – már csak a halálra várakozhatott volna, annak siettetését pedig nem tartotta helyénvalónak, fölkerelkedett, visszatért híveinek gyülekezetébe, és újból elmondta nekik, mi a jó, mi a rossz, a Megnevezhetetlen törvénye szerint, életükben. Tette, amit korábban is tett, szegyenében megizmosodva.”
„Talán fél a leleplezéstől, talán arra is gondol, hogy a kisbaba közben megfázik, legvégül talán egy csöppet helyesli is az ismeretlen választását. Pikor túlságosan szereti az italt, Zahorec egyre butul az agyérelmeszesedéstől. Felnyalábolja tehát a mind erőszakosabban síró csecsemőt, s immár gyakorlatiasabb teendőkön jártatja esztét. Később, pelenkaöblögetés közben már csak elvétve jut eszébe a kérdés, hogy miért éppen rá, az ötösre esett a

kellemesnek továbbra sem mondható választás.” KONRÁD, *A látogató*. https://reader.dia.hu/document/Konrad_Gyorgy-A_latogato-153

- ²³ SZILASI László, *Tudjuk-e őket úgy látni ép(p)en?*, Holmi 2005/8. <https://www.holmi.org/2005/08/figyelo> [Utolsó letöltés: 2019. 10. 20.]
- ²⁴ BALASSA Péter, *Ottlik és a hó*, Jelenkor 1982/5., 407–412.
- ²⁵ KONRÁD, *A látogató*. https://reader.dia.hu/document/Konrad_Gyorgy-A_latogato-153

THIMÁR ATTILA

A Lukács-fürdő két lépcsősora

- ¹ OTTLIK Géza, *Iskola a határon*, Petőfi Irodalmi Múzeum. Digitális Irodalmi Akadémia, https://reader.dia.hu/document/Ottlik_Geza-Iskola_a_hataron-731 [Utolsó letöltés: 2020. 07. 14.]

GAGYI MIKLÓS

„Előtanulmányok”, „melléktermék”, „lábjegyzet” és a főmű

- ¹ KÉRY László, *Ottlik Géza*: Iskola a határon, Élet és Irodalom 1959/49., 9. vagy HERMANN István, *A hátranézés irodalma*, Élet és Irodalom, 1960/25., 5. vagy KÉRY László, *Hátranézés egy kritikára*, Élet és Irodalom 1960/33., 4.
- ² RÓNAY György, *Az olvasó naplója. Ottlik Géza*: Iskola a határon, Vigilia 1960., 51–54.
- ³ KORDA Eszter, *Ecset és toll. Az Ottlik-próza vizuális narrációja*, Fekete Sas, Budapest, 2005.
- ⁴ VÁSÁRI Melinda, *Hangzó tér*, Kijárat, Budapest, 2019.
- ⁵ lásd SÁGHY Miklós, *A fotók és festmények szerepe Ottlik Géza műveiben*, Holmi 2011, 640–652. vagy SÁGHY Miklós, *Ottlik-adaptáció a kultusz jegyében* = „Próza az, amit kinyomtatnak”? *Tanulmányok Ottlik Gézáról*, szerk. BEDNANICS Gábor – HANSÁGI Ágnes – HORVÁTH Csaba – PALKÓ Gábor – WERNITZER Júlia, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2013, 256–273. vagy VÁSÁRI Melinda, *Médiумok versengése. Kép, matematika, hang és nyelv(ek) Ottlik Géza* Buda című művében = „Próza az, amit kinyomtatnak”? *Tanulmányok Ottlik Gézáról*, szerk. BEDNANICS Gábor – HANSÁGI Ágnes – HORVÁTH Csaba – PALKÓ Gábor – WERNITZER Júlia, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2013, 314–333.
- ⁶ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Ottlik Géza*, Kalligram, Pozsony, 1994. <https://reader.dia.hu/epub-reader.html?token=i1dvZQrZeHRojzJv3uIJLERctmbQ44tOChJTronTltZ-qd2qU0b6xHlaP0NgeKdel&lng=hu> [Utolsó letöltés: 2020. 08. 16.]
- ⁷ A második alkalomnak a *Továbbélők* 1999-es kiadását tartom.
- ⁸ RÓNAY György, *Az olvasó naplója. Ottlik Géza*: Hajnali háztetők, Vigilia 1958, 117–123.
- ⁹ FÁBIÁN Katalin, *Ottlik Géza*: Hajnali háztetők, Kortárs 1958, 789–791.
- ¹⁰ *Uo.*, 790.
- ¹¹ *Uo.*, 791.
- ¹² KEMÉNY György, *Ottlik Géza*: Hajnali háztetők, Népszabadság 1958. június 6., 56.
- ¹³ HERMANN, *A hátranézés irodalma*, 5.
- ¹⁴ KÉRY, *Ottlik Géza*: Iskola a határon, 9.

- ¹⁵ KÉRY, *Hátranézés*, 4.
- ¹⁶ „Ennek a megítélésnek helytelenségére [hogy a regény a magyarországi pre-fasizmus szűk térére szorult kritikája lenne – G. M.] legelőször maga a szerző, Ottlik Géza hívta föl figyelmet. Megjegyzésének lényege az volt, hogy könyvét félreértettem, mondanivalójának egyetemességét egyoldalúan értelmeztem, leszűkítettem” KÉRY, *Hátranézés*, 4.
- ¹⁷ „Ki látott már ilyent, és főleg ki hisz a szemének? Cipi [Ottlik Géza beceneve – G. M.] nem áll szóba például Kéryvel egy, igaz, nem kellemes írása miatt” SZÁNTÓ Piroska, *Akt* = <http://mek.oszk.hu/02800/02888/html/> [Utolsó letöltés: 2020. 08. 16.]
- ¹⁸ PÁLYI András, *Ottlik Géza: Minden megvan*, Tiszatáj 1970, 1167.
- ¹⁹ NACSÁDY József, *Ottlik Géza: Hajnali háztetők*, Tiszatáj 1969, 670–671.
- ²⁰ POMOGÁTS Béla, *Ottlik Géza, Jelenkor* 1969, 554–565.
- ²¹ POMOGÁTS Béla, *Ottlik Géza: Minden megvan*, Alföld, 1970, 75.
- ²² *Uo.*
- ²³ PÁLYI, *I. m.*, 1169.
- ²⁴ ZIRKULI Péter, „Minden megvan” (*Ottlik Gézaról*), *Korunk* 1972, 1582–1585.
- ²⁵ MARGÓCSY István, *Margináliák. Ottlik Géza: Buda*, 2000 1993/9., 57–61.
- ²⁶ „E kritika nem az *Iskolát* kérte (vagy kérte volna) számon, nem is akart volna még összehasonlítást sem tenni: ám az író nem engedte, hogy a kritikus elfeledje az előző könyvet. A *Buda* még sokáig fog az *Iskola* visszhangjaként szólni – kár érte, mert saját szövegei miatt alig lesznek hallhatók.” MARGÓCSY, *I. m.*, 61.
- ²⁷ BALASSA Péter, *Levegős labirintus. Ottlik Géza: Buda*, Alföld 1993/11., 53–58.
- ²⁸ BALASSA Péter, *Miért tetszettek Babitsnak A Drugeth-legenda? = Az elbeszélés nehézségei. Ottlik-olvasókönyv*, szerk. KELECSÉNYI László, Holnap, Budapest, 2001, 41.
- ²⁹ SZEGEDY-MASZÁK, *Ottlik Géza*. <https://reader.dia.hu/epub-reader.html?token=i1dvZQr-zeHRojv3uIJLERctmbQ44tOCHJTroNTltZqd2qU0b6xHlaP0NgeKdel&lng=hu>
- ³⁰ Ilyen szempontból külön figyelmet érdemel Korda Eszter műve, mely Szegedy-Maszák Mihály egyik ötletét, a regényben szereplő képek, festmények jelentésének, a vizuális narrációnak a fontosságát terjesztette ki más Ottlik-elbeszélésekre.
- ³¹ TANDORI Dezső, *Hány óra Buda? = Az elbeszélés nehézségei. Ottlik-olvasókönyv*, szerk. KELECSÉNYI László, Holnap, Budapest, 2001, 263.
- ³² Vö. Esterházy Péter Ottlik 75. születésnapjára írt köszöntőjével.

HENDE FRUZZSINA

„Igyekeztem mindig olyat írni, ami nem untatja az olvasót”

- ¹ BOHÁR András, *Ami lényeges, az zárójelben...: Az Iskola a határon befogadásának irányairól I./II.*, *Pannon Tükör* 1999/3–4., 45–50., 26–31.
KELECSÉNYI László, *A szabadság enyhe mámora. Ottlik Géza életei*, Magvető, Budapest, 2000.
HORNYIK Miklós, *Éjszakai hajózás. Ottlik Géza életművéről*, *Kortárs* 2005/5., 75–83.
FÜZFA Balázs, „...sem azé, aki fut...”: *Ottlik Géza Iskola a határon* című regénye a hagyomány, a prózapoétika, a hipertextualitás és a recepció tükrében, *Argumentum*, Budapest, 2006.
OLASZ Sándor, *Az Ottlik-recepció új hulláma*, *Tiszatáj* 2008/9., 19–21.

BÉRI Etelka, *A recepció nehézségei. Az Ottlik-értelmezés változásai*, Studia Caroliensia 2009/1., 113–119.

VASY Géza, *Az Ottlik-recepció kezdete*, Kortárs 2013/4., 66–72.

THIMÁR Attila, *„Budának szemtanúja vagyok”. Tanulmányok Ottlik prózájáról*, Holnap, Budapest, 2015.

- ² Az utóbbi évek egyik legnagyobb méretű megemlékezése a 2008-ban tartott *Nyugat 100.* nevű rendezvénysorozat volt, mely a szakmai konferenciákon túl ismeretterjesztő műsorokat, interaktív kiállításokat és televíziós vetélkedőket is magában foglalt. A fő szervező intézmények (Országos Széchényi Könyvtár, Petőfi Irodalmi Múzeum) emellett nagy gondot fordítottak arra is, hogy különböző kiadványok, képeskönyvek, CD-k és ajándéktárgyak segítségével minél több csatornán minél szélesebb közönség érdeklődését ragadják meg. Ottlik esetében ez azért is volt szerencsés, hiszen nem sokkal ezek után az események után következtek a legjelentősebb Ottlik-ünnepek, melyek idejére az író nevének széleskörű ismertségét a *Nyugat 100.* már megalapozta.
- ³ Habár Ottlik nem publikált az Újholdban, a lapot létrehozó írókkal egy szellemi (és baráti) körbe tartozott. Lásd *Tárguló körök: Tanulmányok, dokumentumok az Újholdról és utókoráról*, szerk. BUDA Attila, Ráció Kiadó, Budapest, 2014.
„...mi szépség volt s csoda”. Az Újhold folyóirat köre – tanulmányok és szövegekölzések, szerk. BUDA Attila, NEMESKÉRI Luca, PATAKY Adrienn, Ráció Kiadó, Budapest, 2015.
„folyékony szobor vagy szilárd szökőkút. Tanulmányok Nemes Nagy Ágnesről és már újholdasokról, szerk. BUDA Attila – PALKÓ Gábor – PATAKY Adrienn, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2017. (PIM Studiolo, 7)
- ⁴ Kiemelkedik ebből az időszakból a 2012. év, amikor a 100. születésnap alkalmából olyan közösségi programok is voltak, mint az *Iskola a határon* felolvasása Kőszegen, Budapesten és Gödöllőn vagy épp az *Iskolában* leírt szökés útvonalát végigjáró kőszegi Medve-túra.
- ⁵ 2005-ben már megjelent műveinek új, egységes külsővel rendelkező kiadása a Magvető Kiadó gondozásában, valamint elérhetővé vált az *Iskola a határon* (2004) és a *Hajnali háztetők* (2006) hangoskönyv-változata is. Érdekes, hogy a Magvető Rádió (2009) című kötete, ami a szerző rádióról szóló és a rádió számára írt szövegeinek gyűjteménye a kutatók számára is igazi újdonságot jelentett. Láthatjuk tehát, hogy szinte a teljes életmű már az évfordulók idejére modern formátumban és vonzó külsővel várta az olvasókat.
- ⁶ *Mélylégzés: Adalékok Ottlik Géza Iskola a határon című regényének világához*, szerk. FÜZFA Balázs, Savaria University Press, Szombathely, 1997.
- ⁷ A teljesség igénye nélkül néhány példa az általam felsorolt jellemzők alátámasztására. Továbbiakért lásd a 8. jegyzet kötetét.
 KORDA Eszter, *A képek szerepe az Ottlik-novellák narrációjában*, Tiszatáj 2008/9., 28–47.
 STURM László, *„Vissza kell vennünk megint”. Ottlik-hagyomány Karátsón Gábor Ötvenhatos regényében*, Kortárs 2010/4., 74–85.
 HORVÁTH Kornélia, *Realitás, imagináció és elbeszélői nyelv Ottlik regényében: még egyszer a Trieszti öbölről*, Kortárs 2010/4., 67–73.
 HERNÁDI Mária, *Szövegrétegek a Budában*, Irodalomismeret 2012/3., 55–67.
 OSZTROLUCZKY Sarolta, *„A tarkója ismerős volt...” Test(rész)ek poétikája Ottlik Géza elbeszélő prózájában*, Ottlik Emlénapok, Budapest, PIM, 2014.

- ⁸ „Csinálj vele, amit akarsz, édes öregem!”. Ottlik Géza (újra)olvasásának lehetőségei, szerk. SÁGHY Miklós, Savaria University Press, Szombathely, 2009.
 „...ami biztosan van...” Itt kezdődött a posztmodern?, szerk. FINTA Gábor – FÜZFÁ Balázs, Savaria University Press, Szombathely, 2012.
 „Próza az, amit nyomtatnak”. Tanulmányok Ottlik Gézáról, szerk. BEDNANICS Gábor – HANSÁGI Ágnes – HORVÁTH Csaba – PALKÓ Gábor – WERNITZER Julianna, PIM, Budapest, 2013.
 „...száz év múlva is emlékezett dolgokra...” Ottlik Géza első évszázada, szerk. FINTA Gábor – FÜZFÁ Balázs, Savaria University Press, Szombathely, 2015.
- ⁹ HORVÁTH Kornélia, *A poétikai szempontú novellaelemzés taníthatósága: Ottlik Géza: Minden megvan = Az irodalomoktatás új kihívásai*, szerk. ERDÉLYI Margit, Gondolat, Budapest, 2014, 125–145.; GUNDA-SZABÓ Dóra, *Pályákon: a pályák, futópályák tértmotivumának lehetséges jelentésrétegei Ottlik Géza műveiben = Térérzékelések, térértelmezések*, szerk. ÁDÁM Anikó – RADVÁNSZKY Anikó, Kijárat, Budapest, 2015, 265–274.; FÜZFÁ Balázs, *Dömdödöm az iskolában: adalékok az Iskola a határon és a Négyszögletű kerekérdő világhoz*, Híd 2017/1–2., 102–112.; N. PÁL József, „...ideje az elhallgatásnak és ideje a szólásnak...” – 1956 Ottlik Géza és Nagy Gáspár műveiben, Hítel 2017/7., 45–55.; OSZTROLUCZKY Sarolta, *Az emlékezet bozótjában: Thomas Wolfe és Ottlik Géza*, Vigilia 2019/2., 108–116.; SÜMEGI István, „...így telik velünk az idő, rettenetesen és csodálatosan”: időtapasztalat Ottlik Géza regényeiben, Kortárs 2019/5., 42–59.; VÁSÁRI Melinda, *Hangzó tér. Az érzékiség dimenziói Mészöly, Nádas és Ottlik műveiben*, Kijárat Kiadó, Budapest, 2019.
- ¹⁰ THIMÁR Attila, „Budának szemtanúja vagyok”. *Tanulmányok Ottlik prózájáról*, Holnap, Budapest, 2015.; FÜZFÁ Balázs, *Kifelé a ködből*, Savaria University Press, Szombathely, 2017.; KELECSÉNYI László, *Ideje van*, Savaria University Press, Szombathely, 2019.
- ¹¹ TAKÁCS Ferenc, *Irodalom és testkultúra*, Pauker Holding Kft., Budapest, 2016, 307–313.
- ¹² RÓNAY László, *Ami fontos és ami nem: Ottlik Géza élet- és irodalomszemléletéről = UŐ, Hullámhegyek, hullámvölgyek*, Kairosz, Budapest, 2014, 366–374.
- ¹³ FÖLDÉNYI F. László, *Egy Ottlik-dedikáció története*, Élet és Irodalom 51–52. (2018) <https://www.es.hu/cikk/2018-12-19/foldenyi-f-laszlo/egy-ottlik-dedikacio-tortenete.html> [Utolsó letöltés: 2020. 08. 16.]
- ¹⁴ TANDORI Dezső, „...szellős „ottlikológia...”: Thimár Attila könyvéhez; „Budának szemtanúja vagyok”, Kortárs 2018/5., 67–73.
- ¹⁵ SZÉLL Kálmán, „különb embert, teljesebb magyart” <https://epa.oszk.hu/03300/03366/00104/szell.htm> [Utolsó letöltés: 2020. 08. 16.], <https://epa.oszk.hu/03300/03366/00105/szell.htm> [Utolsó letöltés: 2020. 08. 16.]
 LÖCSEI Péter, *Ottlik Géza védelmében*, Vasi Szemle 2017/1., 96–99.; SZÉLL Kálmán, *Volt iskolám védelmében: válasz Lőcsei Péternek*, Vasi Szemle 2017/1., 100–104.
- ¹⁶ TAKÁTS József, *A kultusz kutatás és az új elméletek*. <https://www.holmi.org/2002/12/takats-jozsef-a-kultusz-kutatas-es-az-uj-elmeletek> [Utolsó letöltés: 2020. 08. 16.]
- ¹⁷ RÁKAI Orsolya, *Kultusz, paradoxon, endoxa. Megjegyzések az irodalmi kultuszok elméleti problémáihoz = Kultusz, mű, identitás*, szerk. KALLA Zsuzsa – TAKÁTS József – TVERDOTA György, PIM, Budapest, 2015, 32.
- ¹⁸ KISANTAL Tamás, *Személyek és kultuszok: Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve*. <http://www.jelenkor.net/archivum/cikk/550/szemelyek-es-kultuszok> [Utolsó letöltés: 2020. 08. 16.]

- ¹⁹ ESTERHÁZY Péter, *Zakóink legtitkosabb szerkezete*, Jelenkor 1987/5. 385–386. <https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/ESTERHAZY/esterhazy00056/esterhazy00063/esterhazy00063.html> [Utolsó letöltés: 2020. 08. 16.]
- ²⁰ *Ottlik-átirat*, Budapesti Bábszínház, 2015.10.09.
- ²¹ Magyar Közlöny 2020/17. <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/3288b6548a740b9c8daf918a399a0bed1985db0f/megtekintes> [Utolsó letöltés: 2020. 08. 16.]
- ²² *Kerettanterv a gimnáziumok 9–12. évfolyama számára*. https://www.oktatas.hu/koznevels/kerettantervek/2020_nat/kerettanterv_gimn_9_12_evf [Utolsó letöltés: 2020. 08. 16.]
- ²³ A NAT-ban megfogalmazott magyar nyelv és irodalom műveltségi területre vonatkozó rész heves társadalmi és szakmai ellenérzéseket váltottak ki, elsősorban a tananyagban megmutatkozó aránytalanságok, másrészt a kötelező olvasmányok közé újonnan beválasztott művek miatt. A Magyar tanárok Egyesületének bírálataát követően számos egyetemi és középiskolai tanár adott hangot felháborodásának különböző fórumokon.

URBANIK TÍMEA

Száz év határ

- ¹ Fordította: TILLMANN J. A.
- ² KAMARÁS István, *Olvasó a határon*, Pont Kiadó, Budapest, 2002. A kötet és benne a kérdőívek hozzáférhetőek a Magyar Elektronikus Könyvtárban is. <https://mek.oszk.hu/18100/18151/> [Utolsó letöltés: 2020. 06. 22.]
- ³ KAMARÁS István, *Olvasó a határon*, <https://mek.oszk.hu/18100/18151/>, 226.
- ⁴ Tóth Máté, *A hazai felnőtt lakosság olvasási és könyvtárhasználati szokásai 2019-ben = Módszertani mozaikok, Kutatások és válogatott tanulmányok gyűjteménye, Múzeumi és könyvtári fejlesztések mindenkinek*, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest, 2020, 277–317. <http://www.azenkonyvtaram.hu/documents/11543/49997/M%C3%B3dszertani+mozaikok/979d3bcc-5383-44b7-9e91-69fb4c63cdbf> [Utolsó letöltés: 2020. 08. 10.]; illetve TÓTH Máté, *A 3-18 év közötti hazai lakosság olvasási és könyvtárhasználati szokásai 2019-ben*, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest, 2020, 318–360. <http://www.azenkonyvtaram.hu/documents/11543/49997/M%C3%B3dszertani+mozaikok/979d3bcc-5383-44b7-9e91-69fb4c63cdbf> [Utolsó letöltés: 2020. 08. 10.]
- ⁵ Így jártam el a későbbiekben is abban az esetben, ha az adott kérdésre minden megkérdezett hallgató válaszát feltüntettem. Egyikük néhány kérdést kihagyott, ezért fordulhat elő, hogy némely kérdésnél csak tizenkét válasz szerepel.
- ⁶ Lásd HORVÁTH-FUTÓ HARGITA, *(Katona)iskola-narratívák. Medve kéziratának leporolása*, Irodalmi Magazin 2019/3., 27–32.
- ⁷ FÜZFA Balázs, „...Ködbe vesző tekintete lassan a semmibe révedt, ahol ott gomolygott a minden” – avagy adalékok az Iskola a határon kettős természetéhez = Híd 2016/10–11., 56–62.
- ⁸ ESTERHÁZY Péter, *Bevezetés a szépirodalomba*, Magvető, Budapest, 1986.
- ⁹ Lásd: https://www.oktatas.hu/koznevels/kerettantervek/2020_nat/kerettanterv_gimn_7_12_evf [Utolsó letöltés: 2020. 08. 10.]
- ¹⁰ *Kortársak és kimaradók – Szöveggyűjtemény középiskolásoknak – magyar próza*, szerk. KIRÁLY Levente, Corvina Könyvkiadó, Budapest, 2020.

- ¹¹ A történelmi regényként értelmezéshez lásd: SZEGEDY-MASZÁK, „*Ki szavatol az értelmezés biztonságáért?*” = „... száz év múlva is emlékezett dolgokra...”, *Ottlik Géza első évszázada*, szerk. FINTA Gábor – FÜZFA Balázs, Savaria University Press, Szombathely, 2015, 9–24. (Ottlik-könyvtár, 3.)
- ¹² Emellett a gondolat mellett érvel és szakirodalmi összefoglalást ad FÜZFA Balázs, „... *sem azé, aki fut ...*” *Ottlik Géza Iskola a határon* című regénye a hagyomány, a prózapoétika, a hipertextualitás és a recepció tükrében, *Argumentum*, 2006, 26–27.
- ¹³ NÉMETH Zoltán, *Posztmodern szövegalkotás Ottlik Géza Iskola a határon* című regényében = „*Próza az, amit kinyomtatnak?*” *Tanulmányok Ottlik Gézáról*, szerk. BEDNANICS Gábor – HANSÁGI Ágnes – HORVÁTH Csaba – PALKÓ Gábor – WERNITZER Júlia, PIM Studiolo Sorozat, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2014, 80.
- ¹⁴ KAMARÁS István, *I. m.*, 126–138.
- ¹⁵ HERMÁNYI Gabriella, *Ottlik Géza Iskola a határon* című regényének biblioterápiás felhasználási lehetőségei serdülőkkel, http://www.irodalomterapia.hu/publikaciok/Ottlik_tanulmany.pdf [Utolsó letöltés: 2020. 08. 10.]